

Deliberationes

A GÁL FERENC FŐISKOLA TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

XI. évfolyam 1. szám 2018/1.

A 2017. évi Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából készült kötet

Hamvas Endre Ádám Horváth Gábor Zakar Péter
Esiobu Anayo Augustus Fest Sarolta
Tandari-Kovács Mariann Thékes István Tokodi Margaréta

DELIBERATIONES

A Gál Ferenc Főiskola tudományos folyóirata

Válogatás a 2017. évi Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából
a Gál Ferenc Főiskolán tartott előadásokból

XI. évfolyam 1. szám 2018/1.

DELIBERATIONES

A Gál Ferenc Főiskola tudományos folyóirata

Válogatás a 2017. évi Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából
a Gál Ferenc Főiskolán tartott előadásokból

XI. évfolyam 1. szám 2018/1.

Főszerkesztő

KOZMA GÁBOR

Szerkesztőbizottság

FEJES RUDOLF ANZELM, HAMVAS ENDRE ÁDÁM, HORVÁTH GÁBOR, KOVÁCS JÓZSEF,
MENYHÁRT JÓZSEF, SERFŐZŐ LEVENTE, VAJDA TAMÁS, ZAKAR PÉTER

Szerkesztőségi titkár

FORRAI SZILVIA

A tanulmányokat lektorálták

CORA ZOLTÁN, FAZEKAS CSABA, HORVÁT-MILITITYI TÜNDE, JANKA FERENC,
KOVÁCS BENEDEK, KOVÁCS JÓZSEF, LIPCSEI IMRE, PETŐ BÁLINT,
PETRÓCZI ERZSÉBET, SZUROMI SZABOLCS, TAKÁTS ISTVÁN,
ZÓLYOMI-KATONA THEODÓRA

Tördelő, borítóterv

Veres Ildikó

Címlap

Ohmman Béla: Szent Ágoston kerámia dombormű
A fotót készítette: Tikász-Tóth Éva

Kiadó: Gerhardus Kiadó 2018

Felelős kiadó: Dr. Kozma Gábor rektor

A szerkesztőség címe: 6720 Szeged, Dóm tér 6.

Nyomdai munkák: A-Színvonal 2000 Kft. 6722 Szeged, Honvéd tér 5/B

Felelős vezető: Arday Zsolt

ISSN 1789-8919

TARTALOM

KÖSZÖNTŐ	5
EGYHÁZTÖRTÉNET	7
HAMVAS ENDRE ÁDÁM MEGJEGYZÉSEK A HERMETIKUS IRODALOM KERESZTÉNY RECEPCIÓJÁRÓL	7
HORVÁTH GÁBOR GLATTFELDER GYULA CSANÁDI PÜSPÖK ÖRÖKSÉGE „TANULJUK MEG SZŰZ MÁRIÁTÓL KRISZTUST HORDOZNI.”	27
ZAKAR PÉTER A CSANÁDI EGYHÁZMEGYE GAZDASÁGA 1848–1849-BEN	79
TEOLÓGIA	97
ESIÖBU ANAYO AUGUSTUS THE OFFICE OF A RELIGIOUS PASTOR	97
TÁRSADALOMTUDOMÁNY	125
FEST SAROLTA A MOTOROS TELJESÍTMÉNYEK VIZSGÁLATA ÓVODÁS KORBAN ...	125
TANDARI-KOVÁCS MARIANN PEDAGÓGUSOK TESTI-LELKI ÁLLAPOTA A KIÉGÉS ÉS AZ ELKÖTELEZETTSÉG KÉRDÉSEI	137
THÉKES ISTVÁN ANGOL, MINT IDEGENNYELVŰ SZÓKAPCSOLATOK ISMERETÉNEK VIZSGÁLATA NÉHÁNY HÁTTÉRVÁLTOZÓVAL ÖSSZEFÜGGÉSBEN	149
TOKODI MARGARÉTA – CSÁBI ESZTER – KIRICSI ÁGNES – KOLLÁR EDIT – MOLNÁR H. ANDOR – ROVÓ LÁSZLÓ – BELLA ZSOLT AZ EGYSZERI ALLERGÉNDÓZIS (NAZÁLIS PROVOKÁCIÓ) HATÁSA A FIZIKAI TELJESÍTŐKÉPESSÉGRE ÉS A KOGNITÍV FUNKCIÓRA PARLAGFŰ ALLERGIÁS BETEGEKEN	163

ABSTRACTS	179
MELLÉKLETEK	186
KÉPEK A KONFERENCIÁKRÓL	190

KÖSZÖNTŐ

A Gál Ferenc Főiskolán a Magyar Tudomány Ünnepe novemberi programsorozata immáron hagyománnyá vált: minden tanévben kiemelkedő módon kínáljuk oktatóinknak, hogy kutatási eredményeiket intézményi konferenciákon, de a széles szakmai nyilvánosság – külföldi, illetve hazai kollégák és meghívottak, valamint hallgatók – előtt is bemutassák. Ez azért is nagy jelentőségű esemény számunkra, mert Főiskolánk a magyar egyházi felsőoktatási intézmények körét tekintve a harmadik legnépesebb, s ez együtt jár azzal, hogy a hittudományok mellett végezzük más tudományterületek keresztény értékrend alapján történő művelését és oktatását is. Főiskolánkhoz a 2014 óta eltelt időszakban elsőként a szarvasi Pedagógiai Kar, majd a gyulai Egészség- és Szociális Tudományi Kar, legutóbb pedig, 2018 februárjában a békéscsabai Gazdasági Kar csatlakozott. Mindezek mellett két köznevelési intézményben, a Szarvasi Gyakorló Általános Iskola és Óvodában, illetve a Békési Szakképző Iskola, Gimnázium és Kollégiumban folytatjuk keresztény oktató és nevelő munkánkat.

Egy ilyen örvendetesen nagy és folytonosan gyarapodó családban milyen téma is lehetne alkalmasabb a megvitatásra, mint az, hogy mi a tudomány szerepe az ember jövőjében? Annál is inkább, mivel úgy érezzük, hogy Főiskolánk élete ténylegesen olyan, mint egy bővülő családé, egy ilyen közösség pedig a jövő iránt érzett felelősség és öröm színtere. Őszintén hisszük, hogy közös jövőnk zálogát az a potenciál jelenti, amely a keresztény nevelésben rejlik; továbbá küldetésünknek tartjuk, hogy Főiskolánk minden karán, minden általunk művelt tudományterületen megmutassuk, a gyakorlatban miként valósítható meg ez a nevelői munka – az óvodától kezdve a felsőoktatáson és felnőttképzésen át, egészen az időskorig. Nem véletlen, hogy jelmondatunk is ezt a programot tükrözi: *„Mi a jövődre készítünk fel!”*

Jelen kötet ennek a munkának a lenyomatát tartalmazza, válogatást a 2017-es Magyar Tudomány Ünnepe-n a karok rendezvényein elhangzott előadásokból. Úgy vélem, a tanulmányokat olvasva világos, hogy Főiskolánk mindegyik kara és oktatási intézményeink is alkalmasak arra, hogy bennük megvalósítsuk a keresztény nevelés egyetemes célját, illetve hozzájáruljunk az Isten képmására teremtett emberhez méltó jövő formálására.

Dr. Kozma Gábor
rektor, főszerkesztő

MEGJEGYZÉSEK A HERMETIKUS IRODALOM KERESZTÉNY RECEPCIÓJÁRÓL

ELŐZETES MEGJEGYZÉSEK

A hermetikus irodalommal kapcsolatban azzal a különös és nem mindennapi problémával találjuk szemben magunkat, hogy manapság már ismerünk jó néhány Hermész Triszmegisztosznak tulajdonított ókori, középkori, különböző nyelven írott szöveget, azonban semmit sem tudunk arról, hogy kik voltak a szövegek címzettjei, kik olvasták azokat. Vajon egyes, mára már ismeretlen személyek, akik a szöveget saját használatukra, esetleg meditációik, elmélkedéseik megsegítésére írták, vagy kisebb-nagyobb vallási csoportok, amelyek célja és jellege egymáshoz hasonló volt és különböző szövegeket használtak; netalán olyan csoportok, amelyek kitüntetett módon Hermész Triszmegisztosznak, a bölcsnek, esetleg az istenség¹ követőinek is tekintették magukat, ahogyan ezt egyébként jó néhány szöveg sugallja? Ebből a bizonytalanságból kell tehát a modern interpretátornak kihámozni az egyébként ismeretlen szerzők intencióját. Mivel tehát a szerző – vagy inkább szerzők – személye ismeretlen, igencsak nehéz, ha egyenesen nem lehetetlen vállalkozás a szerző szándékának (*intentio auctoris*) megállapítása. A befogadó céljának és szándékának (*intentio lectoris*)² pontos feltérképezése pedig minden bizonnyal lehetetlen feladat, hacsak valami szenzációs lelet nem fogja egyértelműen bizonyítani hermetikus közösségek létét, ahogyan azt például Richard Reitzenstein már a 20. század elején, alapvető, a témát illető úttörő könyvében feltételezte.³

---

¹ Az egyiptomi Szakarrából a Kr.e. 168–164 közötti évekből kerültek elő olyan feliratos osztrakonok, amelyeken minden valószínűség, és a tudósok konszenzusa szerint is, Hermész Triszmegisztosznak tulajdonított jóslatok voltak. Itt az istenség még *megisztosz*, *megisztosz theosz megasz Hermész*ként jelenik meg, ami nyilvánvalóan a háromszorosan legnagyobb isten titulusát jelenti: *a legnagyobb, legnagyobb isten a nagy Hermész*. Hogy az említett osztrakonok felbukkanása és a Hermésznek tulajdonított szövegek első megjelenése között milyen folyamatok játszódtak le, hogyan lett a jóslatot adó *megisztosz*, *megisztosz theosz megasz Hermész* jósistenségből a hermetikus szövegek forrásaként megjelenő Hermész Triszmegisztosz, továbbá, hogy ennek az istenségnek mikor és miért kezdtek el filozófia, illetve vallásos traktátusokat tulajdonítani, az egyéb adatok hiányában egyelőre nem megválaszolható kérdés.

² Vö. Eco, 2013.

³ Reitzenstein, 1904.

Bár előrebocsátom, hogy véleményem szerint léteztek a hermetikus szerző által elképzelt, eoi terminussal élve ideális olvasók, akik az auktor szándéka szerint többé-kevésbé képesek voltak dekódolni ezeket a szövegeket (csak szerencsétlenségünkre semmit sem tudunk ezekről az olvasókról), a vázolt helyzetből két következtetés levonható:

1. A hermetikus szövegek magyarázóí, főleg az újabb kori, filológiai módszereket alkalmazó szerzők, kénytelenek voltak kidolgozni egy fogalmi keretet, amely segített megérteni a szövegek háttérét. Ezért vezette be például a már említett Richard Reitzenstein a *Lese-Mysterium*⁴ fogalmát, vagy írhatta le André-Jean Festugière vele szinte teljesen ellentétes módon a hermetikus szövegek világát, mint egy valós vallási közösséget nélkülöző közeget, ami inkább a késő ókor okkultizmusa és populáris filozófia iránti érdeklődésének, de leginkább a görög racionális tudomány hanyatlásának köszönhető a létét.⁵
2. A hermetikus szövegek ilyen státusza – ti. hogy semmit nem tudunk arról, mi lehetett az *intentio lectoris* – igen kedvezőnek bizonyult abból a szempontból, hogy a hermetikus szövegeknek szinte végtelen interpretációs lehetőséget biztosítson. Kissé leegyszerűsítve: ahány olvasó, annyiféle hermetika; amely ezen értelmezők kezén mégiscsak egy tradícióvá vált. E tradíció jellemzője, hogy hihetetlen módon képes arra, hogy újra és újra erőre kapjon és burjánozzék, hiszen az egyetlen biztos pont maga Hermész és a neki tulajdonított tanítás; csakhogy a mintaolvasó híján ez a tanítás újabb elemekkel bővíthető: ki mondana ellent annak, hogy egy gondolat hermetikus, ha senki sem tudja, hogy ki volt Hermész Triszmegisztosz, kik számára írták a műveit, és végső soron milyen céllal? A tradíció szempontjából ez a hermeneutikai circulus vitiosus tehát igen kedvezőnek bizonyul, amennyiben bármi lehet hermetikus, amit Hermész Triszmegisztosznak tulajdonítunk.

E második pont azonban egy meglehetősen érdekes és kutatásra érdemes horizontot tár fel a filológus előtt. Ha a hermetikus szövegek elsődleges, korabeli olvasóiról nem is tudunk semmi biztosat, a második századi, kora keresztény és pogány szerzők utalásai és idézetei óta nyomon tudjuk követni azokat az olvasókat, akik vagy befogadták, vagy elutasították a Hermésznek tulajdonított műveket, de mindenképpen reflektáltak erre az irodalomra; egyszóval meglehetősen jól nyomon követhető a hermetikus irodalom recepciótörténete. Annál érdekesebb, hogy mindeddig nemigen történt kísérlet arra, hogy a filológusok ezt a meglehetősen gazdag recepciótörténeti anyagot szisztematikusan feldolgozzák. Kiemelkedő, hogy a területen komoly, nemzetközileg is elismert részeredményeket értek el szegedi kutatók, így *Keserű Bálint* és *Szőnyi György Endre*, akik nemcsak a nyugat-európai, hanem a közép- és kelet-európai tendenciákra is felhívták a figyelmet. Itt talán megemlíthetem,

---

⁴ Reitzenstein, 1909.

⁵ Festugière, 1950–1954.

hogy magam is Keserű professzor úr inspirációjára fordultam az ókori hermetika tanulmányozása mellett Hermész Triszmegisztosz recepciótörténetének kutatásához. Mindenképpen érdemes azonban kiemelni, hogy a neves filológusok (P. O. Kristeller⁶, E. Garin⁷) és angolszász történészek (P. D. Walker⁸, Frances Yates⁹, Brian Copenhaver¹⁰) egyre nagyobb számú tanulmánya mellett mára egyre több kísérlet történik a hermetikus irodalom tecepciótörténetének rendszeres feldolgozására, továbbá annak a folyamatnak a feltárására, amely során a Hermész Triszmegisztoszhoz kötött irodalom elterjedt, és időközönként kifejezetten nagy hatást gyakorolt Európa szellemi életére. Az említett kísérletek egyébként éppen ennek a hatásnak a felismeréséhez segítettek hozzá az eszmetörténészeket. Az utóbbi időben kiemelkedik A. Faivre¹¹, F. Ebeling¹², W. Hanegraaff¹³ munkássága és C. Moreschini¹⁴ monográfiája, amely kimondottan – amint azt címe (*Hermes Christianus*¹⁵) is sugallja – arra tesz kísérletet, hogy a hermetika recepciótörténetét mutassa be, különös jelentőséget tulajdonítva ebben a folyamatban a kereszténységnek. Mindezek az eredmények azonban korántsem teszik feleslegessé a téma további kifejtését, nemcsak azért, mert magyar nyelven meglehetősen kevés szakirodalom áll rendelkezésre, hanem azért is, mert a hermetika recepciótörténetében még igen sok a feltáratlan terület.

A következőkben e tanulmány keretein belül csak röviden tudom vázolni, hogy egy készülő monográfiában mi az a vezérfonal, aminek segítségével bemutatom majd a hermetikus irodalom recepciójának történetét, mindössze néhány példán keresztül érzékeltetvén azt, hogy mit jelent Hermész Triszmegisztosz alakja az európai keresztény hagyományban. A következő tanulmány szükségképpen vázlatos, mivel itt csak arra teszek kísérletet, hogy egy készülő hosszabb monográfia gondolati vázát és főbb téziseit mutassam be röviden, ennek megfelelően itt arra sem lesz lehetőségem, hogy a szakirodalom megállapításaira reflektáljak.

⁶ Marsilio Ficino e Lodovico Lazzarelli: *Contributo alla diffusione delle idee ermetiche nel Rinascimento*. In: Kristeller, *Studies*. Vol. 1, 221–247. U.ő.: *Lodovico Lazzarelli et Giovanni da Correggio, due ermetici del Quattrocento, e il manoscritto ii.d.i.4 della Biblioteca Comunale degli Ardenti di Viterbo*. In: Kristeller, *Studies*. Vol. 3, 207–225.

⁷ Garin, 1988.

⁸ Walker, 1954; Walker, 1958.

⁹ Yates, 1964.

¹⁰ Copenhaver, 1992; 1988. (In: Merkel – Debus, 1988, 79–110.)

¹¹ Faivre, 1996.

¹² Ebeling, 2005.

¹³ Hanegraaff, 2002.

¹⁴ Moreschini, 2011. L. még. Moreschini, 1985.

¹⁵ Érdekességként megemlíthetjük, hogy a 17. században B. Jacquinot jezsuita szerzetes is kiadott egy kötetet *Hermes Christianus: Seu Ars Vitae ex Dei nutu in Seculo institutende* címmel. Itt azonban nem Hermész Triszmegisztosról, hanem az utazók istenéről, Hermésről, és az utak mentén felállított hermákról van szó. Azaz egy pogány istenség és jelenség jelenik meg a helyes keresztény életútra irányító metaforaként.

A HERMETIKUS IRODALOM KERESZTÉNY RECEPCIÓJÁNAK KÉRDÉSEI

Ahhoz, hogy megérthessük, hogy egy pogány bölcs tanításait miért fogadhatta be a keresztény írók egy része, a korai apologetikus irodalomhoz kell fordulnunk magyarázatért. A 2. századi görög apologeta, Jusztinosz első Apológiájában például azt állítja, hogy igaz beszédével már Szókratész megpróbálta eltéríteni az embereket a démonok ártó hatásától, és maga az Értelem egyenesen a pogányok között jelent meg Krisztus alakjában.¹⁶ Itt nyilvánvalóan a pogányoknak tett engedményről van szó, és egy olyan apologetikus stratégiáról, amelynek célja az volt, hogy bebizonyítsa: a természetes értelem segítségével a pogányok is beláthatják a keresztények által vallott igazságot. A második apológiaként számon tartott szövegben¹⁷ ezt egyértelműen meg is fogalmazza. A 13. fejezetben a sztoikus észcsírák (logoi szpermatikoi) tanát átvéve azt állítja, hogy a pogány filozófusok képesek voltak az igazságnak megfelelően néhány egymással megegyező dolgot is feltárni, és azt helyesen előadni. És bár az igazságot teljesen nem birtokolták, az írók a bennük természetből fogva meglévő értelem révén képesek voltak arra, hogy a dolgokat homályosan meglássák.¹⁸ E szempontból válik érthetővé az, hogy Jusztinosz miért tekint magára is filozófusként, és a zsidó Trüphónhoz írt párbeszédének első könyvében miért meséli el hosszan annak történetét, hogy mennyi filozófiai kutatás után jutott el a keresztény filozófiához. Ez utóbbi ugyanis az igazi és tökéletes filozófia, amennyiben egyedül képes arra, hogy az Istenről való helyes tudásra vezesse az embert. Ebben a törekvésben a pogány filozófia sosem jutott el a teljességre, mivel nem ismerte a kinyilatkoztatást.¹⁹

A természetes értelemre és a görög filozófiai hagyományból ismeretes istenérvekre más apologeták is szívesen támaszkodtak annak érdekében, hogy a pogányok figyelmét felhívják arra, hogy a keresztény tanítás egyáltalán nem érthetetlen a pogány racionális filozófia szempontjából, amely számára a kinyilatkoztatáson alapuló keresztény hit és annak egyes tételei (mint pl. az inkarnáció tana) igencsak idegennek hatottak. Hasonlóképpen érvel Áthénagorasz is, aki például Platón egyes tanításait említi meg annak alátámasztására, hogy a kereszténység istenképe nem összeegyeztethetetlen a pogány tanításokkal.²⁰ Ugyanakkor az apologetikus irodalomban egyértelműen megfigyelhető egy másik tendencia is, amely a pogány

---

¹⁶ 1. Apologia V. 3 skk.

¹⁷ A jusztinoszi apológiákkal kapcsolatos filológiai problémákhoz röviden I. Moreschini – Norelli, 2005, I. 198. Mivel a jusztinoszi szerzőséget nem vonják kétségbe, e kérdések nem érintik gondolatmenetünket.

¹⁸ 2. Apol. XIII. 5. οἱ ἀπολογηταὶ πάντες διὰ τῆς ἐννοουμένης φύσεως τοῦ λόγου σποράς ἀμυδρὰς ἐδύναντο ὁρᾶν τὰ ὄντα. L. még 2. Apol. VIII.

¹⁹ Dialogus cum Tryphone I. I–VIII.

²⁰ 6. 2 skk. Erre a tendenciára, amely arra építi stratégiáját, hogy a pogányok képesek a keresztény hit igazságainak belátására, szentírási példát is találunk, nevezetesen Pál apostol areopagoszi beszédét, amelyben egyértelműen nem a támadás, hanem a meggyőzés szándéka dominál.

hatás kizárására törekszik; ennek során gyakran meglehetősen vehemens módon támadják a görög mitológia és vallás isteneinek immoralitását, a görög filozófusok istentelen tanításait, ami gyakran a pogányság műveltségnek tett engedmények teljes elutasításával jár, ahogyan azt például Tatianosz gunyoros támadása is mutatja. A pogány bölcsesség elutasításának vagy befogadásának problémája azonban később is felmerül. Eretnekek ellen írt művében Hippolütosz például a görög filozófusok egymásnak ellentmondó nézeteiből vezeti le a megcáfolandó eretnekségek tanításait,²¹ azaz azt állítja, hogy az eretnekségek a görög filozófiából vezethetők le. Ezzel szemben Alexandriai Kelemen már úgy vélte, hogy a pogány bölcsesség eklektikus felhasználása – azaz egy olyan módszer, amely nem egyetlen filozófiai iskola tanításaira támaszkodik, hanem azokból mintegy kiemeli a helyes életvitelre vezető igazságot²² – haszonnal alkalmazható a keresztény nevelésben, és így a tévtanítások megalapozott megcáfolásában. A 2–3. században Órigenész – Somos Róbert szavaival élve – a fölhasználhatóság és az óvatos távolságtartás mellett érvel.²³ A nagy műveltségű és nagyhírű tudós ezegéta munkássága e szempontból jól megvilágítja azt a tényt, hogy a pogány, hellén műveltség, illetve filozófia minden különbség és vita ellenére milyen mértékben volt adaptálható a keresztény gondolkodásba. Érdeemes kiemelnünk, hogy ebben a kontextusban a görög filozófia tulajdonképpen a Szentírás jobb megértését szolgáló eszköz, egyfajta propeudeutika lesz, ahogyan arra maga Órigenész mutat rá Csodatévő Szent Gergelyhez írott egyik levelében.²⁴ Érdeemes lehet figyelmünkre, hogy a hivatkozott levélben ezzel kapcsolatban Órigenész szimbolikusan értelmezi a *Kivonulás könyvének* azt a részét, amelyben az Úr arra szólítja fel a zsidókat, hogy szomszédjaiktól kérjenek arany és ezüst dolgokat:²⁵ e szerint ezek nem anyagi javak, hanem az egyiptomiaktól kölcsönvehető tudományos ismeretek. E rövid tanulmányban azt vázolom, hogy mit jelentett ez az adaptáció a Hermész Triszmegisztosznak tulajdonított szövegek esetében, és miért érdemes figyelmet fordítanunk éppen Hermész Triszmegisztosz alakjára.

A hermetikus irodalom hatásának keresztény értelmezése ebben a keretben válik világossá. Egyes szerzők egyértelműen úgy látják, hogy Hermész tanításai lényegében az isteni üdvtörténet keretében értelmezhetők, hiszen olyan tanításokat tartalmaznak, amelyek a pogányok számára is lehetővé tették egyes hitigazságok (így pl. a Szentháromság titkának) megsejtését, még ha ez az elsajátítás nem

²¹ *Philosophumena*, I. könyv, bevezetés.

²² „Amikor filozófiát mondok, akkor ezen nem a sztoikus, platonikus, epikureista vagy arisztotelészi filozófiát értem, hanem mindazt, amit ezek az iskolák egyenként helyesen mondtak, s ami minket a kegyes tudással kísért igazságosságra tanít. Ez a kiválogatott egész az, amit filozófiának nevezek.” Somos Róbert fordítása. In: Somos, 2001, 52–53.

²³ Somos, 2001. 180.

²⁴ Idézi Somos, 2001. 180–181.

²⁵ Kiv 11. 2.

is lehetett teljes, lévén Hermész az Ige megtestesülése előtt működött. Mások fenn-tartásokkal voltak a pogány, istentelen, sőt démoni pogány tanításokkal szemben.²⁶ Ennek megfelelően egyes keresztény szerzők meglehetősen negatívan nyilatkoznak róla. Szent Ágoston például egyértelműen azért kárhoztatja, mert démoni figurát lát benne. A hippói püspök az általa is olvasott, latin nyelvű *Asclepius* című hermetikuskon traktátus híres apokalipszisét,²⁷ amelyben Hermész az egyiptomi vallás pusztulását jövendőli meg, úgy értelmezi, mint a démonok által sugalmazott próféciát, amelyben Hermész a pogányság pusztulása miatt kesereg.²⁸ Láttuk, hogy már Jusztinosz utalt arra, hogy az igazság igéjének elterjedését a démonok próbálják megakadályozni, akik még arra is képesek voltak, hogy Szókratész elítélését sugallják a pogány athéniaknak. Ezzel szemben mások, mint például Lactantius²⁹, pozitív szerepű pogány prófétának láttatják Hermészt, aki az isteni bölcsesség folytán már a pogányok körében elkezdte bizonyos hitigazságok terjesztését. Ilyen értelmezésekbe még az is belefért, hogy a „háromszor legnagyobb” jelzőt a Szentháromságra vonatkoztassa. Annak, hogy Ágoston tekintélye ellenére sokáig inkább a lactantiusi interpretáció dominált, az az oka, hogy Hermészt – és más pogány bölcseket is – be lehetett illeszteni a keresztény üdvörtörténet menetébe. Ez az elképzelés azt sugallja, hogy a keresztény igazságok olyan örök kinyilatkoztatások, amelyek ugyan Krisztus eljövételével teljesedtek ki, ám a bölcsek számára (még ha töredékesen vagy részleteiben is) mindig elérhetőek voltak. Ez az elképzelés, a már említett Jusztinosz óta, azon alapult, hogy a világnak Isten Igéje által történt teremtése tanítását össze lehetett kapcsolni a sztoikus filozófia logosz-tanával. Ez utóbbi szerint a logosz egyrészt a kozmosz ontológiai alapelve, másrészt nemcsak elrendezi és formálja a világot, hanem meg is nyilvánul a teremtményekben, amelyek közül az ember így értelmezni is képes a mindenséget, és az azt elrendező alapelvet. Ezt a két koncepciót összhangba lehetett hozni,³⁰ és ennek következtében lehetett érvelni a mellett, hogy a teremtő Isten Igéje, aki testet öltött Krisztusban, a teremtésben mindig is jelen volt: azaz, ha nem is teljes mértékben, de a pogányok is részesei lehettek az igazság részleges megragadásának. Hermész alakjának lactantiusi értelmezése egyébként olyannyira jelentős, hogy később is egyértelműen tetten érhető, így például a sienai dóm híres, Hermész Triszmegisztooszt ábrázoló márványpadlóján. Fontos megjegyeznünk, hogy ez a kettősség – a pogány műveltség befogadásának vagy elutasításának útja – mindvégig megtalálható a kereszténység történetében; sőt Hermész esetében meglehetősen fontossá válik az újabb kori hitviták során.³¹

---

²⁶ Az apologéták által alkalmazott kétféle stratégiáról l. Edwards – Goodman – Price – Rowland, 1999. L. még Grant, 1988.

²⁷ *Asclepius* latinus 24–25.

²⁸ *De civitate Dei* VIII. 23; XVIII. 39.

²⁹ Lásd *pl. Div. inst.* 9.3; *Div. inst.* I, 6, 4.

³⁰ Vö. Harry Y. Gamble: *Apologetics* szócikk. In: Ferguson – McHugh – Norris, 2010. 86.

³¹ A kérdésről bővebben l. Hanegraaff, 2012.

Azzal kapcsolatban pedig, hogy miért éppen egy egyiptomi bölcs kerül egyes keresztény értelmezők érdeklődésének homlokterébe, a következőt érdemes szem előtt tartanunk. Egyes elképzelések szerint az ember istentől kapott eredeti bölcsességét, ami a bűn következtében a feledés homályába merült, e tudás birtokában lévő, kiválasztott emberek oszlopokra vésve akarták megőrizni Egyiptom földjén. Ez az elmélet így mintegy összekötő kapocsként szolgál, amennyiben megmagyarázza, hogy az Ádámól eredeztethető tudás hogyan őrződött meg Egyiptomban. Itt pedig (mint Lactantius és Ágoston tudósítása alapján már láttuk) éppen Hermész Trismegisztosz volt az az alak, akit az isteni bölcsesség kiemelkedő őrzőjének ismertek el, még akkor is, ha tudása csak részleges lehetett.

*Josephus Flavius*³² a zsidók történetéről írt művének első könyvében beszél arról, hogy Ádám fiai közül ki kell emelni Széthet, mivel neki és utódainak is jelentős szerepe volt abban, hogy az égitestekre vonatkozó tudást megőrizték. Josephus Széthet és utódait különleges képességű embereknek írja le, akik úgy éltek, hogy nem sújtotta őket semmi baj, egészen haláluk napjáig; ez nyilvánvalóan arra utal, hogy különleges, isteni kegyben részesültek. A továbbiakban azt olvassuk, hogy az égitestekre vonatkozó tudással is rendelkeztek. Mivel pedig Ádám jövendölése révén azt is tudták, hogy a mindenséget egyrészt tűz, másrészt vízözön fogja elpusztítani, két sztélét állítottak fel, hogy az általuk birtokolt ismeret fennmaradjon, és ne vesszen el az emberiség számára. Az egyik ilyen bölcsességet tartalmazó sztélé pedig fennmaradt *Szeriosz földjén*.³³ Josephus tudósítását mindenképpen érdemes jelentősnek tartanunk a keresztény hagyomány szempontjából is, hiszen tudjuk, hogy a szerzót olvasták: Órigenész idézi,³⁴ Euszebiosz egyháztörténeti művében pedig egy hosszabb részben ismerteti Josephus működését,³⁵ és innen az is kiderül, hogy az idézett művet az *Antiquitates* is ismeri.³⁶ A hermetikus tradíció szempontjából ki kell emelnünk – ahogyan arra már Reitzenstein is felhívta a figyelmet³⁷ –, hogy a Szeriosz földjére történő utalás Egyiptomra vonatkozik, amiből az következik, hogy az ősi, ádami bölcsesség nyomait Egyiptomból kell feltárni és értelemszerűen az egyiptomi forrásokból kell rekonstruálni.³⁸ A hagyománynak ebben a megállapításában

³² A későbbi hagyomány szempontjából Josephus alább említett tudósítása központi jelentőségű volt. Vö. Schmidt-Biggemann, 1998. 413.

³³ *Antiquitates*, I. 2. 3.

³⁴ Kelszosz ellen, I. 47.

³⁵ H. E. III. 9–10.

³⁶ H. E. III. 10. 7–11.

³⁷ Reitzenstein, 1904. 183 skk.

³⁸ Josephus tudósítását vö. Josephus Malalas (6. sz.) *Chronographia* 2, 26, 5, illetve: Georgios Syncellos: *Ecloga chronographica* 41; L. még: Gergios Syncellos, *Ecloga chronographica*, 41. Vö. Van den Kerchove, 2012. 26 sk. A sztélékre utal még Proklosz is. Comment. in Tim. 22 b.

találjuk meg annak a problémának a kulcsát, hogy az egyetemes isteni bölcsesség miért éppen az egyiptomi forrásokból rekonstruálható: Ádám valamely le származottja, Széth (vagy más források szerint Idris, akit Hénokkal azonosítanak) valamilyen okból Egyiptomban telepszik le, és lesz az ezoterikus tudás kútfeje. Érdemes megjegyezni, hogy abban, hogy Hermész a *philosophia perennis* egyik prófétája lehet, feltehetően a kereszténységnek van döntő szerepe, hiszen a keresztény történelemfilozófia vázol fel egy olyan történelemképet, amely a kinyilatkoztatáson alapulva a világ kezdetétől kezdve volt képes egy nagy ívű, teleologikus világtörténelmet ábrázolni, amelyben a kinyilatkoztatás közvetítőinek – a pátriárkáknak és a pogány bölcseknek egyaránt – kulcsszerep jutott, amennyiben az emberiségnek adott közös isteni tudás közvetítői.³⁹ Tehát – alexandriai Philón és Josephus nyomdokain⁴⁰ – egy olyan átfogó, biblikus történelemkoncepció alakul ki, amelyben a történelem célja – a megváltás műve – nemcsak lehetővé, hanem szükségyszerűvé is teszi, hogy e kinyilatkoztatás szövegei mindenki számára (a pogányoknak is) hozzáférhetővé váljanak, mivel a történelem Isten univerzális műve. Ebben a kontextusban válik érthetővé a később különösen jelentőssé váló kronológiai kutatás: ha az isteni kinyilatkoztatás egyetemes az emberi történelemben, akkor a pogány szerzők is elhelyezhetők a bibliai próféták és történelem menetében. Itt mindenesetre azt kell leszögeznünk, hogy ez, a már Josephusnál megtalálható hagyomány, amely a rejtélyes egyiptomi bölcsességben az egészen Ádámgig visszavezethető tudást látja, rendkívüli jelentőségű lesz a későbbiekben, minden bizonnyal nem függetlenül az arabok által közvetített hagyományoktól, amelyekre itt most csak utalhatunk.⁴¹

Hermész Trismegisztosz alakjának keresztény recepcióját több további körülmény is magyarázza. Ahogyan a bevezetőben láttuk, a szövegek jellege igen tág interpretációs horizontot tett lehetővé, és mivel a középkorban – részben arab szövegek fordítása révén – a filozófiai jellegű szövegek mellett számos, gyakorlati jellegű, az okkult⁴² tudományokkal foglalkozó, mágikus, asztrológiai és alkimiai értekezés terjedt el Hermész neve alatt, ezért ettől kezdve nemcsak mint prófétát

---

³⁹ Vö. Schmidt-Biggemann, 1988.

⁴⁰ Schmidt-Biggemann, 1988. 411.

⁴¹ Magyarul I. Fodor Sándor kiváló összefoglalását: Fodor, 1971.

⁴² Itt mindenképpen szem előtt kell tartanunk, hogy az *okkult* fogalma a századok folyamán egyértelmű változáson megy keresztül. Eredetileg nem a manapság is használatos értelemben szerepelt, hanem azt a természetfilozófiai elképzelést jelentette, amely szerint a természetben olyan erők működnek, amelyek rejtettek, azaz – ahogyan azt *Occulta philosophia* című összefoglaló munkája első könyvének tizedik fejezetében Nettesheimi Agrippa kifejti – okuk ismeretlen, így a kutató elme nem tud teljesen a végére járni, megértésükben ezért a tapasztalatnak is fontos jelentősége van. A szó mai értelme hosszas fejlődés eredményeképpen alakult ki, amelynek során az okkult erőket vizsgáló tudományok kiszorultak a tudományos vizsgálódás köréből, és egyre inkább gyanús praktikákká váltak. Vö. Hanegraaff, 2013.

és bölcslet, hanem mint mágust is tisztelték. E szövegcsoport elterjedése teszi érthetővé, hogy a középkori szerzők számára miért fontos a hermetikus mágia és asztrológia: ezen okkult tudományok segítségével megismerhető a mindenségben uralkodó isteni rend, illetve az isteni teremtés titka.

A középkori hermetikus irodalomnak egyik legismertebb textusa, amely egyben az okkult irodalom egyik kulcsszövege is, a *Tabula Smaragdina* címen ismert szentenciagyűjtemény. A textus kialakulásának filológiája részben óvatosságra int a szöveg túlzott misztifikálásától, másrészt igaz az is, hogy enigmatikus mivolta miatt is a mai napig lázban tartja az okkultizmus rajongóit.⁴³ A mi szempontunkból jelentős, hogy a *Tabula Smaragdinához* kapcsolódóan fennmaradt egy, a valószínűleg a 14. században működő francia vagy angol szerzetesnek, Hortulanusnak (Ortolanus néven is ismert)⁴⁴ tulajdonított kommentár. Hortulanus a szentenciákat a saját maga által írt, folytonos magyarázatba szöve őrizte meg. Műve tehát annak dokumentuma, hogy miként 'szakralizálódik' Hermész alakja ebben a hagyományban. Számunkra itt éppen ezért kiemelkedő jelentőségű, példáján pedig kitűnően bemutatható, hogy a középkorban egyes szerzők hogyan ötvözték a pogány eredetű okkult tudományokat a korabeli keresztény tanítással, és vonatkoztatták az isteni teremtés megértésének módszerére. Ebből a szempontból tanulságos, hogy Hortulanus szerint az alkímiai szöveg homályosságát a Szentlélek működése ellensúlyozza; azaz, mintha egy isteni, szent tudománnyal lenne dolgunk, maga a Szentlélek segíti a mű megértését. A szöveg keresztény értelmezését mutatják a kommentárban található egyes keresztény terminusok, elemek, másrészt az, hogy az alkímiai operációt Hortulanus egyértelműen az isteni teremtés analógiájaként mutatja be, illetve az isteni teremtés kulcsaként tekint rá. Ugyanakkor a keresztény interpretáció mögött néhány platonikus jellegzetesség is kitapintható, mint például a befogadó (*receptaculum*) fogalma, illetve az ósanyagnak rendezetlen masszaként való bemutatása, amelyek a platóni Timaiosz teremtéstörténetét juttatják eszünkbe. Hortulanus számára tehát az alkímiai operáció az isteni teremtés egyfajta utánzása, illetve lenyomata, amely – ahogyan arra bevezető imájában is utal – egyfajta gyógyírt is biztosít a világ ellenségességével szemben. Az alkímia tehát az a művelet, amely során az ember betekintést nyer a világ isteni teremtése titkába.

⁴³ A szövegről l. Ruska, 1926.

⁴⁴ A szöveg bevezetésében a szerző annyit árul el magáról, hogy a tenger mellékéről (azaz a szigetekről vagy Franciaországból) származik, és 'jakabi csuhát' visel. Ha elfogadjuk azt a korábbi álláspontot, hogy a szöveg 1040-ben íródott (l. Ruska, 1926, 180.), akkor itt egy anakronizmussal van dolgunk. Ennek feloldása igen nehéz, tekintve, hogy a jakabi csuha a domonkos rend Franciaországban alapított, Szent Jakab kolostorára utalhat. Mivel a domonkos rend működését III. Honorius pápa 1216-ban engedélyezte hivatalosan, a kommentár írója 1040-ben nyilvánvalóan nem viselhette a domonkos rend csuháját. Ezt a korábbi elméletet már J. Ruska is elvetette, aki a szöveget a 14. század közepére datálta. (Ruska, 1926. 193–194.)

Ez a fajta szótériológikus, illetve spirituális értelmezés egyébként tipikusan hermetikus megközelítésnek mondható.

A hermetikus irodalom középkori recepciója esetében a következő főbb vonalak bontakoznak ki a szemünk előtt.⁴⁵ Hermész Triszmegisztosz alakját illetően azt látjuk, hogy két főbb megjelenési formája van: egyrészt az isteni titkokat ismerő, a kereszténységet megővendőlő próféta, másrészt az okkult tudományok atyja, a mágus. A kettő között ekkor még nincs feltétlenül ellentmondás, hiszen a kor természet-tudományos elképzeléseinek megfelelően az okkult tudományok ismerője – mint az alkímia példáján is láttuk – azt tudja, hogy Isten milyen rejtett, azaz titkos (okkult) erők által kormányozza a világot. Ennek az arisztoteliánus alapokon nyugvó mágikus világképnek a legjelesebb reprezentánsai között találjuk Hermész Triszmegisztoszt és a neki tulajdonított okkult műveket, amelyek így nemcsak tudományos, hanem teológiai munkáknak is tekinthetők, hiszen az Istenhez vezető helyes utat mutatják meg az olvasóknak. Ez a kettősség magyarázza, hogy Hermész még templomok ábrázolásain is feltűnik (Siena – lásd alább, illetve Zutphen, Hollandia), és a hermetikus művek olyan tudományos központokban letek olvasókra és felhasználókra, mint a krakkói egyetem.⁴⁶ Mindenesetre elmondható, hogy ez a kettősség teszi érthetővé a hermetikus irodalom későbbi recepciójának történetét, azt, ahogyan a humanisták felhasználják. A szövegek utóéletére vonatkozóan azt kell kiemelnünk, hogy a középkorban az okkult írások mellett a teljes egészében csak latinul fennmaradt *Asclepius* című dialógus ismert, amelyet olvasói ugyan nem tulajdonítanak minden esetben Hermész Triszmegisztosznak, továbbá a címét sem egységesen idézik (Dehlera,⁴⁷ *De natura deorum*), ismertsége azonban kimutatható.

HERMÉSZ ÉS A HUMANIZMUS

A hermetika humanista recepciójának kérdése meglehetősen kiterjedt problémakör, így most csak arra van lehetőségünk, hogy néhány jelentős kérdést felvillantsunk, és bemutassuk, hogy az utóbbi évtizedek kutatásai milyen eredményekkel kecsegtetnek. A *Corpus Hermeticummal* kapcsolatban meg kell említenünk, hogy a híres humanista platonikus filozófus, Marsilio Ficino (1433–1499) egy 14. századi kéziratból fordította le a gyűjteményt latinra, művének pedig példátlan sikere lett. Ficino fordításának következtében a hermetikus irodalom mérhetetlen hatást gyakorolt a humanista gondolkodók jó részére, akik úgy gondolták, hogy a hermetikus irodalommal a régóta elfeledett, hieroglifákba vésett egyiptomi bölcsességet ismerhették meg,

---

⁴⁵ Az alapvető szövegek a *Corpus Christianorum* sorozat *Hermes Latinus* című köteteiben található meg.

⁴⁶ Láng, 2003.

⁴⁷ A cím eredete és értelme egyelőre nem tisztázott.

ami valójában az isteni tudás letéteményese; azaz úgy vélték, hogy egy olyan dokumentum került a kezükbe, amire Josephus Flavius említett tudósítása utal. Ficino fordítását, ami a corpus rövidebb változatát tartalmazta, 1463-ban fejezte be, nyomtatásban pedig 1471-ben jelent meg; mindennek következtében Turnebus már említett 1554-es kiadásáig lényegében a ficinói fordítás, illetve interpretáció révén ismerték meg a hermetikus tanítást a latin nyelvű Európában. A humanista tudós művének jellemzésére most csak azt emelem ki, hogy munkája során a latin terminológia segítségével krisztianizálta is a hermetikus tanítást, amennyiben úgy tekintett rá, mint aki az isteni bölcsesség egy pogány prófétája, aki azonban jól ismert bizonyos keresztény hitgizságokat, és a neki tulajdonított kötet is ezeket tartalmazza. Ficino törekvését mutatja a cím is: *Pimander, avagy Isten Hatalma és Bölcsessége (Pimander, sive De Potestate et Sapientia Dei)*; Ficino tehát úgy tekintett a gyűjteményre, mint egyetlen összefüggő szövegre, amit ő az első dialógus címe után *Pimandernek* nevez. (A *Pimander* a görög *Poimandrész* szó latinus változata. A szó eredete és jelentése nem teljesen világos, a filológusok többsége nem fogadja el azt az értelmezést, hogy a szóösszetétel a „*poimén*”, pásztor; illetve „*anér*” férfi jelentésű szavakból származna, és jelentése az lenne, hogy ‘*az emberek pásztora*’. Ez a magyarázat egyébként erősítené a szövegek krisztianizálásának tendenciáját, amennyiben a keresztény jó pásztor képzetét juttatja eszünkbe.) Érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy maga Ficino nem akarta megjelentetni a fordítást, így az említett 1471-es kötet valójában egy olyan nem hivatalos kiadás, amit Ficino nem felügyelt, és ami – ahogyan azt Maurizio Campanelli, akinek megállapításaira a továbbiakban támaszkodok, nemrég kimutatta – olyan sok hibát tartalmaz, hogy lényegében egy nehezen értelmezhető latin szöveg lett.⁴⁸ Ennek következményeként a későbbi kiadók folyamatosan igyekeztek javítani a szöveget. Így különösen érdekes, hogy az eredeti görög szöveg, ami a latin és időközben megjelent vernakuláris fordítások hitelességének megállapításához referenciaként szolgálhatott volna, csak jóval később lett elérhető! Figyelemre méltó tény, hogy – ahogyan láttuk – bár a fordítás 1463 körül már készen lehetett, nyomtatásban először csak 1471-ben jelent meg Ferrarában. Eközben a szöveg természetesen változhatott is, hiszen Ficinónak lehetősége volt változtatni a kéziratokon, (így már maga a ficinói fordítás is külön szövegtörténettel bír, amit Campanelli tárt fel említett munkájában). Másrészt kérdéses, hogy milyen állapotú, a ficinói szándéknak mennyiben megfelelő kéziratot vettek alapul azok, akik a szöveget kinyomtatták. A híres trevisói kiadás esetében elmondhatjuk, hogy Ficino felügyelete nélkül, meglehetősen hanyag szöveggondozás mellett, a görög szöveg ismerete nélkül végrehajtott önkényes változtatásokkal tarkított verzióról van szó, ami minden valószínűség szerint meglehetősen távol áll a fordító eredeti koncepciójától, így elmondhatjuk, hogy csak

---

⁴⁸ Campanelli, 2011.

meglehetősen fenntartásokkal állíthatjuk azt, hogy itt a ficinói szöveggel van dolgunk. Ficino fordítása és a nyomtatott kiadások történetét, illetve a kézirati hagyományt nemrég Campanelli dolgozta fel alaposan és adta ki a ficinói eredeti kritikái kiadását, így ma már abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy jóval árnyaltabb képünk van a hermetika recepciójának ezt a fejezetét illetően.⁴⁹

Ficino műve mellett azután több latin nyelvű fordítás, kiadás, sőt kommentált szövegközlés jelent meg. Ezek a kötetek nemcsak a *Corpus Hermeticum* nagy sikerét jelzik, hanem érzékeltetik azokat a vitákat, amelyek a korabeli kereszténység állapotára vonatkoztak. Ugyanis mind a reformáció előtt, mind azután akadtak olyan szerzők, akik Hermész bölcsességében látták az egyik olyan katalizátort, amely segíthet a keresztény egység helyreállításában. Ez az univerzalizáló kereszténység tetten érhető Ficino munkásságában ugyanúgy, mint például Francesco Patrizzi⁵⁰ *Nova de universis philosophia* (1591) című kötetében is, amely a hermetikus irodalommal is fémjelzett platonizáló ősi bölcsességben (prisca philosophia) vélte megtalálni az istentelen arisztotelianus filozófia ellensúlyát. E szemlélet szerint a skolasztikus racionalizmus a kegyes bölcsesség megrontása, azaz túlzottan magabiztos emberi tudás, ami messze elkanyarodott attól az isteni kinyilatkoztatástól, amit az ősi egyiptomi (hermetikus), illetve káldeus filozófia közvetít. Ennek megfelelően Patrizzi nemcsak megalkotja saját, a mindenségről szóló új filozófiáját, hanem közli is az általa alapvetőnek tekintett ősi szövegeket.

A sok mű közül megemlíthetjük még az itáliai ferences szerzetes, Hannibal Rosseli többkötetes, monumentális munkáját, ami lényegében egy krisztianizáló kommentár a hermetikus corpushoz. (Pymander Mercurii Trismegisti, cum commento fratris Hannibalis Rosseli. Hat kötet, Krakóban jelent meg 1585 és 1590 között.)⁵¹

Talán nem túlzás azt állítanunk, hogy a reneszánsz keresztény hermetizmus egyik – ha nem a legfontosabb – alakja az a Lodovico Lazzarelli,⁵² akinek szellemi atyja egy különleges próféta volt (maga szerzőnk emlegeti atyjaként), egy olyan mester, aki megismertette az ősi hermetikus bölcsességgel, és ezáltal – ahogyan maga is mondja – költőből a filozófia követőjévé tette, ezzel mintegy felelevenítve a hermetikus beavatás irodalmi formáját. Hogy az említett próféta, az izgalmas életű

---

⁴⁹ A szöveg történetéhez l. még Purnell, 1976. A könyvészeti adatok alapján a trevisói kiadás Geraert van der Leye (Gherardo de Lisa) és Francesco Rolandello közreműködésének köszönhetően született meg. Bár a kötet létrejöttének körülményei nem teljesen ismertek, így azt sem tudjuk, kettejük közül kinek volt nagyobb felelőssége a létrejött textus állapotát illetően, az mindenesetre elmondható, hogy a trevisói kiadás lett a latin nyelvű hermetikus corpus vulgata verziója; ez a tény pedig – figyelembe véve a kiadók meglehetősen hanyag, másrészt önkényes szövegkiadói eljárást – nem kis jelentőséggel bír.

⁵⁰ Patrizziról l. Grendler, 2002. 300 skk.

⁵¹ Rosseliről bővebben l. Hamvas, 2017.

⁵² Lazzarelli műveit l. Hanegraaff – Bouthorn, 2005.

Giovanni da Correggio mennyire tekinthető igazi reneszánsz hermetikus prófétának, az mindenesetre kérdéses, ahogyan az is, hogy valóban ő ismertette-e meg Lazzarellit a hermetikus irodalommal és nem fordítva; az azonban már tagadhatatlan, hogy Lazzarelli leírása szerint, Correggio mint *Christus redivivus*, azaz mint Isten fia, más megfogalmazásban pedig Poimandres, a hermetikus corpus első darabjában szereplő isteni személy lépett föl. Ha tehát Lazzarelli túloz is, tudósítása számunkra különösen fontos. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy maga Correggio is isteni küldöttként mutatja be magát, és profetikus jellegű, ihletett szövegekben számol be küldetéséről.

Összességében elmondható, hogy Lazzarelli széles látókörű szerző, aki a hermetikus irodalmat, több szempontból is integrálja; nemcsak jól ismeri a ficinói Pimandert, hanem újabb görög szövegeket ad ki (CH. XVI–XVIII.), és építi be a hermetikát a keresztény gondolkodásba. Mindezek mellett pedig a hermetikus alkímiához is kapcsolódik; egy firenzei kézirat bizonyága alapján (Vade Mecum, MS. 984.) alkímiával is foglalkozott, és a szöveg tanúsága szerint ismerte a Tabula Smaragdinán alapuló hagyományt,⁵³ amit krisztianizált módon interpretált; nevezetesen, hogy a mágia legmagasabb rendű formájában lehetséges elérni az isteni lélek konjunkcióját az emberi lélekkel. Ebben az interpretációban a hermetikus alkímia célja a keresztény megvilágosodás elérése, az alkímiai konjunkció pedig az emberi lélek Istennel való egyesítését jelenti. Lazzarelli számára tehát a hermetikus szövegek jóval többet jelentenek egy pogány forrásnál, amennyiben kereszténységének integráns részét alkotják, ahogyan az a *Crater Hermetis* című, a hermetikus corpus negyedik darabját, és a latin Asclepiust megidéző, keresztény-hermetikus dialógusából egyértelműen kiderül. E műben ugyanis néhány alapvető teológiai kérdést (ilyenek a bűnbeesés problémája; az élet, illetve a jó és rossz tudása fájának magyarázata) nem pusztán a szentírási helyekre alapozva, hanem a hermetikus szövegekből kiindulva magyaráz: „*Quare hunc volo nostrum sermonem et Christi calicem et Hermetis cratera nuncupari. Quicquid enim hic de vera felicitate investigabimus et ab evangelica doctrina et ab Hermetis praeceptis hauriemus.*”⁵⁴ Ugyanez a metódus figyelhető meg akkor is, amikor Correggio római fellépésnek jelentőségét mutatja be az úgynevezett Hénok-levél lapjain; az Isten fiaként megjelenő Correggio egyszersmind hermetikus próféta is, ahogyan arra a szövegbe szőtt hermetikus allúziók folyamatosan figyelmeztetnek. Lazzarellinek az említett levélben olvasható beszámolója bemutatja azt is, hogy a szerző miként ötvözte a bibliai prófétaként fellépő Correggio⁵⁵ alakját a hermetikus Poimandresra utaló allúziókkal. E szerint Correggio 1481-ben megjelent Rómában. Állítólag a pápai palota lépcsőjén állt meg,

⁵³ Hanegraaff – Bouthorn, 2005. 272 skk.

⁵⁴ Crater Hermetis, 4.3.

⁵⁵ Hanegraaff, 2006. 273–275.

egy hét pecséttel lezárt Bibliával, amelyen egy hosszabb prófécia volt olvasható. Számunkra ez a prófécia itt különös jelentőséggel bír, amennyiben abban maga Isten mutatja be úgy fiát, azaz Correggiót, mint Hermészt. A prófécia szövegében biblikus és hermetikus idézetek, parafrázisok keverednek, így a hermetikus kereszténység Correggio megjelenésében igen pontosan megragadható: a próféta lényegében Isten fiaként, mint Krisztus-Hermész jelenik meg, amit a szöveg már említett, egészen különös kompozíciója emel ki, amennyiben benne a hermetikus idézeteket Lazzarelli beleszővi a biblikus textusba.

Hermész Triszmegisztosz alakjának humanista recepcióját egy utolsó, plasztikus példával szemléltetem. A sienai dóm márványpadlójának egyik méltán híres ábrázolása mintegy szimbolikusan mutatja be tárgyunkat.⁵⁶ A képen azt látjuk, amint a középpontban álló Hermész, aki a lába alatti felirat szerint Mózes kortársa, egy nyitott könyvben jelképesen átnyújtja a jobbján álló két alaknak a tudományok és törvények ismeretét, ahogyan azt a nyitott lapok felirata az értésünkre adja.⁵⁷ A Hermész mellett álló két alak azonosítását illetően a kutatók közt nincs egyetértés: egyesek azt valószínűsítik, hogy a turbános alak, aki a könyvet Hermésztől átveszi, egy egyiptomi uralkodó, míg mögötte minden bizonytalán egy pap áll. Mások szerint a két, Hermész mellett megjelenő figura a keleti és a nyugati bölcsességet szimbolizálja, azaz a kép arra utal, hogy minden tudás Hermész Triszmegisztosztól származik. A képen az is látható, hogy a központi alak, azaz Hermész Triszmegisztosz a bal kezével egy szfinxek által tartott táblát fog, amelynek felirata szerint Isten alkotott egy látható istenséget, akiben gyönyörűségét leli, és akit szeret. Istennek ezt az alkotását Verbum Sacrumnak, azaz Szent Igének nevezik. Itt valószínűleg egy hermetikus szövegre történik utalás, ám érdemes figyelembe vennünk, hogy a hermetikus tanítás szerint az Isten által teremtett második istenség nem Isten fia, az Ige volt, hanem a látható világ, a Kozmosz. Elérkeztünk tehát ahhoz a ponthoz, ami Hermész alakjának krisztianizálását mutatja: a kép alkotója szerint Hermész egy Mózessel egy időben működő pogány bölcs volt, aki mintegy prófétaként megjövendölte Isten fiának, Krisztusnak a megszületését. Honnan tudhatjuk ezt? Tekintve, hogy a sienai dóm Szűz Mária tiszteletére épült, és a templom külső, illetve belső ikonográfiai üzenete is Szűz Máriának, mint Krisztus anyjának a jelentőségét emeli ki, Hermész ebben a keresztény üdvtörténeti koncepcióban kap hangsúlyos szerepet a pogány sibyllák mellett, bizonyítván, hogy Krisztus eljövendő megszületésének jó híre már a pogányok bölcsei előtt is ismert volt, azaz a keresztény vallás univerzális, és mindennél ősbibb.⁵⁸

---

⁵⁶ Copenhaver, Brian P.: *Hermes theologus. The Sieneese Mercury and Ficino's Hermetic demons*. In: O'Malley – Izbicki – Christianson, 1993. 149–184.

⁵⁷ *Suscipite o licteras et leges Egiptii*.

⁵⁸ Copenhaver, 1993. A kép leírása esetén Copenhaver említett tanulmányára támaszkodtam. Ahogyan arra utaltam is, a padlókép többféle értelmezésre ad lehetőséget; ezek ismertetésétől itt eltekintek, mivel következtetéseinket végső soron nem befolyásolják.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A HERMETIKA RECEPCIÓJÁNAK JELENTŐSÉGÉHEZ

A hermetikus irodalom recepciótörténetében a tudomány fordulópontnak tartja (vagy sokáig fordulópontnak tartotta) a protestáns filológus, Isaac Casaubon⁵⁹ 1614-ben megjelent művét (*De rebus sacris et ecclesiasticis exercitationes XVI*), amelyben a katolikus egyháztörténésszel, Cesare Baroniusszal vitatkozva igyekezett kimutatni, hogy többek között a hermetikus szövegek sem lehetnek olyan régiek, mint ahogyan korábban gondolták.⁶⁰ Alapos nyelvi elemzéssel igazolta, hogy a szövegek jelen állapotukban azt mutatják, hogy már eleve görögül íródtak, azaz nyelvészeti, filológiai és történeti érvekkel és referenciákkal bizonyította, hogy a hermetikus szövegekben zsidó–keresztény hatások mutathatók ki, vagyis a traktátusok nem közvetíthetik az ősi egyiptomi bölcsességet; sokkal inkább egy keresztény szerző hamisítványának kell tekintenünk a kötetet. Casaubon kritikájának célja alapvetően a katolikus történetírás volt, annak bizonyítása, hogy a Baronius által a katolikus tanítás ősiségére vonatkozó tanúságok hamisak, ebből következően nem állíthatjuk, hogy a katolikus egyház hitigazságai már a pogányoknál is megtalálhatók. Azt az elképzelést, hogy Casaubon munkássága radikális fordulópontot jelentett volna, mára alaposan revidálta a kutatás, amennyiben – nem vonva le semmit a híres filológus munkásságának értékéből – többen rámutattak, hogy érvei és meglátásai, ha nem is olyan kidolgozott formában, mint nála, de korábban megtalálhatók más szerzőknél is, akik e tekintetben Casaubon elődeinek tekinthetők.⁶¹ Casaubon érveit⁶² e helyen nem tudjuk ismertetni, csak annyit állapítunk meg, hogy vele szemben érdekes ellenvetések tett az angol Ralph Cudworth (*The true intellectual system of the universe*, 1678). Továbbá a hermetikus hagyomány később némileg módosulva, egyfajta teozófikus, illetve alkímiai irodalomként újra felvirágzott, főleg olyan rózsakeresztes szerzőknek köszönhetően, mint Michael Maier vagy Robert Fludd, akik Hermészben ugyancsak azt a nagy ősi bölcset látták, aki az egyetemes isteni bölcsesség kinyilvánítója volt, műveinek tanulmányozása tehát elengedhetetlenül fontos annak, aki azt meg akarja érteni. Műveikben Hermész

⁵⁹ Casaubonról l. Grafton, 2011.

⁶⁰ Vö. Hamvas, 2010.

⁶¹ Például Gilbert Générard *Chronographiájában* már hasonló érveket találunk. Szerinte a hermetikus szövegek datálása téves, és nem keletkezhetek Nagy Sándor kora előtt. Ha Casaubonnál rövidebben is, de megelőlegezi annak nyelvi és filológiai érveit: „*Mercurius Trismegistus Aegyptius, cuius hodie extant dialogi duo, Pimander et Asclepius. Mihi enim videntur errare qui eum propinquum Mosi, eundemque cum Deo Mercurio faciunt, ut Suidas, qui eum Pharaone antiquiorem prodit. Nam Aegyptus Graecum idioma vix ante Alexandrum Magnum audiverat...*” (*Chronographia*, 1586, 158.) L. Mulsow, 2002. 316 sk.

⁶² Vö. Grafton, 1983.

állandó vonatkoztatási pont. Michael Maier például a jezsuita Athanasius Kircherhez⁶³ (1602–1680) hasonlóan úgy vélte, hogy megfejtette a hieroglifákat, aminek azért tulajdonítottak nagy jelentőséget, mert – ahogyan láttuk – úgy vélték, hogy az egyiptomi obeliszkeket Ádám leszármazottai (főként Széth) állították, hogy megőrizték rajta azt az isteni tudást, amit Isten még Ádámnak adott.

Cudworth, Kircher és a főként protestáns gondolkodókhoz köthető rózsakeresztes szerzők (Robert Fludd, Michael Maier) példája mindenesetre azt mutatja, hogy a növekvő kritikai hangok, Casaubon monumentális kritikája ellenére a hermetikus irodalom reputációja és a kereszténységbe való integrációjának kísérlete tovább élt, s bizonyos szerzők esetében ugyanúgy virágzott, mint korábban. Sőt némelyek továbbra is úgy vélték, hogy Hermész Triszemegisztosz univerzális vallása – legalábbis abban a formában, ahogyan azt a humanista szerzők, így Ficino vagy Lazzarelli nyomán értelmezték – továbbra is kulcsot nyújthat az eredeti kereszténység helyreállításához. A hermetikus irodalom e szerint egy olyan univerzális kereszténység létrehozásához vezet, amely nemcsak a vallási és felekezeti vitáktól szabdalt keresztény egységet állítja helyre, hanem azt is bebizonyítja, hogy a kereszténység az Isten által adott egyetlen, igaz vallás. Ennek az igaz vallásnak az emlékei a hermetikus szövegek, amelyek az egyiptomi bölcsességen keresztül őrzik az Ádámnak és utódainak adott eredeti, isteni kinyilatkoztatást.

Mindezen fejlemények bővebb ismertetésétől azonban e ponton eltekintünk, mivel az eddigiek során egyrészt remélhetőleg sikerült felvázolni a hermetikus irodalom recepciótörténetének főbb kérdéseit, másrészt a további fejlemények ismertetése szétfeszítené e tanulmány kereteit. A vizsgált recepciótörténet újabb kori szakaszai ugyanis új problémákkal járnak együtt (ilyen például a harmincéves háború kiváltotta helyzet, amelynek értelmezése ebben az esetben legalább annyira problematikus, mint az eddig vázolt kérdések). Ezen szempontok vizsgálata túlmutat e rövid tanulmány keretein, az említett monográfia azonban alkalmas lesz e kérdések tárgyalására is.

Összességében azonban láthattuk, hogy a hermetikus irodalom recepciójának története miért volt fontos – és miért fontos most is. A hermetikus irodalom integrációja és adaptációja a keresztény önértelmezés és identitás fejlődésének egyik eleme, amennyiben arra a régi, a kezdetektől fogva fennálló kérdésre kereste a választ, hogy a pogány műveltség integrálható-e a kereszténységbe. Láttuk, hogy a kérdés egyértelműen megfogalmazódott már a korai apologéták műveiben, és Hermész Triszemegisztosz alakja már ekkor felbukkan, hogy kevésbé vagy jobban meghatározott módon jelen legyen a keresztény irodalomban. Egyrészt ugyanis félő volt,

---

⁶³ L. Hamvas, 2012.

hogy a hermetikus (illetve általában a pogány) irodalom befogadása megrontja a kereszténységet, lévén alapvetően pogány, eretnek, tehát végső soron istentelen. Másrészt, mintegy ezzel versengve, jelentős volt az az elképzelés, hogy a pogányságban is meg kellett lenniük az isteni tanítás csíráinak, hiszen Isten a kezdetekben nem foszthatta meg a világot az igazság elemeitől. Ez a teológiai kérdés, amely így a kinyilatkoztatás és a keresztény igazság természetére vonatkozott, befolyásolta a pogány irodalom és bölcsesség adaptációjának és recepciójának folyamatát, aminek plasztikus megfogalmazása a sienai dóm Hermész-ábrázolása, irodalmi csúcspontja pedig talán Lazzarelli leírása mesteréről, Correggióról, aki mintegy szinkretisztikus módon egyesíti magában Hénok, Hermész és Krisztus alakját.

Dr. Hamvas Endre Ádám

adjunktus

Gál Ferenc Főiskola Társadalomismeret Tanszék

TÁJÉKOZTATÓ BIBLIOGRÁFIA

Fontosabb modern szövegkiadások

Corpus Hermeticum I–IV. Texte établi par A. D. Nock et traduit par A.–J. Festugière. Paris, Les Belles Lettres 1946–1954.

Copenhaver, Brian: *Hermetica (The Greek Corpus Hermeticum and the Latin Asclepius in a new English translation, with notes and introduction)*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

Das Corpus Hermeticum Deutsch. Im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften bearbeitet und herausgegeben von Carsten Colpe und Jens Holzhausen. Stuttgart-Bad Cannstatt, 1997

Ermete Trismegisto: *Corpus hermeticum. Con testo greco, latino e copto* (a cura di I. Ramelli). Bompiani, 2005.

A hermetikus irodalom későbbi fejleményeinek kiadása, több kötetben a *Corpus Christianorum* sorozat részeként jelenik meg. (*Hermes latinus*). A sorozatról tájékoztatás itt található: http://www.corpuschristianorum.org/series/cccm_hermes_latinus.html

Szakirodalom a további tájékozódáshoz

Blanco, Antonino G: Hermetism. *A bibliographical approach*. In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. II. 17.4. Hrsg v./Ed by Wolfgang Haase. Berlin & New York, Walter de Gruyter & Co. 1984. 2241–2281.

Campanelli, Maurizio: *Mercurii Trismegisti Pimander sive de potestate et sapientia Dei*. Torino, Nino Aragno, 2011.

Eco, Umberto: *Az értelmezés határai*. Ford.: Nádor Zsófia. Budapest, Európa kiadó, 2013.

Ebeling, Florian: *Das Geheimnis des Hermes Trismegistos: Geschichte des Hermetismus von der Antike bis zur Neuzeit*. Munich, C. H. Beck, 2005.

Edwards, Mark J. – Goodman, Martin m – Price, Simon: *Apologetics in the Roman Empire: Pagans, Jews, and Christians*. Oxford, Clarendon Press, 1999.

Faivre, Antoine: *The Eternal Hermes (From Greek God to Alchemical Magus)*. Grand Rapids, Phanes Press, 1996.

Ferguson, Everett – McHugh, Michael P. – Norris, Frederick W.: *Encyclopedia of early christianity*. New York, Routledge, 2010.

Festugière A.-J.: *Hermétisme et mystique païenne*. Paris, Aubier-montaigne, 1967.

Festugière A.-J.: *La révélation d'Hermès Trismégiste*. Paris, Gabalda, 1950–1954. Vol. 1–4.

Fodor Sándor: *Arab legendák a piramisokról*. Budapest, Akadémiai kiadó, 1971.

Gentile, S. and Gilly, C.: *Marsilio Ficino e il ritorno di Ermete Trismegisto/Marsilio Ficino and the Return of Hermes Trismegistus*. Florence. Centro Di, 2001.

Gilly, Carlos and van Heertum, Cis: *Magia, alchimia, scienza dal '400 al '700. L'influsso di Ermete Trismegisto/Magic, Alchemy and Science 15th–18th centuries*. Florence, Centro Di, 2005.

Grant, R. M.: *Greek Apologists of the Second Century*. Philadelphia, The Westminster Press, 1988.

Grendler, Paul F.: *The Universities of the Italian Renaissance*. Baltimore – London, Johns Hopkins University Press, 2002.

Hamvas Endre Ádám: *Athanasius Aegyptius. Athanasius Kircher és hieroglifák hermeneutikája*. Ókor, 2012/4.

Hamvas Endre Ádám: *A lélek megváltásának hermési útja*. Budapest, Argumentum kiadó. 2016.

Hamvas Endre Ádám: *A filozófikus hermetika Krakkóban. Hannibal Rosseli és Jakobus Vitellius. Deliberationes*, 2017/2. 9–32.

Hanegraaff, Wouter in collaboration with Antoine Faivre, Roelof van den Broek, Jean-Pierre Brach: *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*. Leiden, Brill, 2005.

Hanegraaff, Wouter – Bouthoorn, R. M.: *Lodovico Lazzarelli (1447–1500): The Hermetic Writings and Related Documents*, Tempe, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2005.

Hanegraaff, Wouter: *Esotericism and the Academy: Rejected Knowledge in Western Culture*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012

Hanegraaff, Wouter: *Western Esotericism: A Guide for the Perplexed*. London, Bloomsbury, 2013.

Ingrid Merkelbach – A. G. Debus (eds): *Hermeticism and the Renaissance. Intellectual History and the Occult in Early Modern Europe*. Washington D.C, Folger books, 1988.

Fowden G.: *The egyptian Hermes. A historical approach to late paganism*. Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

Gilly, C. and van Heertum, C.: *Magia, alchimia, scienza dal '400 al '700. L'influsso di Ermete Trismegisto/Magic, Alchemy and Science 15th–18th centuries*. Florence, Centro Di, 2005 (1st ed. 2002). Vol. II (catalogue, indices, bibliography).

Garin, Eugenio: *Ermetismo del Rinascimento*. Riuniti, 1988

Grafton, Anthony: *Forgers and Critics. Creativity and Duplicity in Western Scholarship*. Princeton, Princeton University Press, 1990.

Grafton, Anthony – Weinberg, Joanna: „*I Have Always Loved the Holy Tongue*”: *Isaac Casaubon, The Jews, and a Forgotten Chapter in Renaissance Scholarship*. Cambridge, Harvard University Press, 2011.

Kristeller, Paul Oskar: *Studies in Renaissance Thought and Letters, vol. I–IV*. Rome, Edizioni di Storia e Letteratura, 1956–1996.

Láng Benedek: *The Kraków Readers of Hermes*. In: Lucentini, Paolo – Parri, Ilaria – Compagni, Vittoria Perrone (eds): *Hermetism from Late Antiquity to Humanism*. Turnhout, Brepols, 2004. 577–600.

Moreschini Claudio: *Dall' Asclepius al Crater Hermetis. Studi sull' ermetismo latino tardo-antico e rinascimentale*. Pise, Giardini, 1985.

Moreschini Claudio: *Hermes Christianus. The Intermingling of Hermetic Piety and Christian Thought*. Turnhout, Brepols, 2011.

Moreschini, Claudio – Norelli, Enrico: *Early Christian Greek And Latin Literature: A Literary History*. Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 2005.

Mulsow, Martin (ed.): *Das Ende des Hermetismus: Historische Kritik und Neue Naturphilosophie in der Spätrenaissance*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2002.

O'Malley, John W. – Izbicki, Thomas M. – Christianson, Gerald: *Humanity and Divinity in Renaissance and Reformation. Essays in Honor of Charles Trinkaus*. Leiden, Brill, 1993.

Purnell, Frederick: *Francesco Patrizi and the Critics of Hermes Trismegistus*. *Journal of Medieval and Renaissance Studies* 1976, 6/2, 155–178.

Reitzenstein, Richard: *Poimandres: Studien zur griechis-ägyptischen und frühchristlichen Literatur*. Leipzig, Teubner, 1904.

Reitzenstein, Richard: *Die hellenistische Mysterien-Religionen*. Leipzig, Teubner, 1909.

Ruska, Julius: *Tabula Smaragdina*. Heidelberg, Carl Winter's Universitaetsbuchhandlung, 1926.

Schmidt-Biggemann, Wilhelm: *Philosophia perennis. Historische Umriss abendländischer Spiritualität in Antike, Mittelalter und Früher Neuzeit*. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1998.

Somos Róbert: *Az alexandriai teológia*. Budapest, Kairosz kiadó, 2008.

Van Bladel, Kevin: *The arabic Hermes. From Pagan Sage to Prophet of Science*. Oxford, Oxford University Press, 2009.

Van den Kerchove, Anna: *La Voie d'Hermès. Pratiques rituelles et traités hermétiques*. (Nag Hammadi and Manichaean Studies 77), Leiden, Brill, 2012.

Van Heertum, Cis – den Broek, Roelof (eds): *From Poimandres to Jacob Böhme: Gnosis, Hermetism and the Christian Tradition*. Amsterdam, In de Pelikaan, 2000.

Walker, D. P.: *The Prisca Theologia in France*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 17 (1954), 204–259.

Walker, D. P.: *Spiritual and demonic magic from Ficino to Campanella*. Warburg Institute, 1958.

Yates, Frances A.: *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*. Chicago – London, The University of Chicago Press, 1992.

GLATTFELDER GYULA CSANÁDI PÜSPÖK ÖRÖKSÉGE

„Tanuljuk meg Szűz Máriától Krisztust hordozni”

Glattfelder Gyula 1911 és 1943 között töltötte be a csanádi püspöki címet. 1923-tól, miután Romániából kiutasították a *katolicizmus vezérének* tartott püspököt,¹ székhelyét Temesvárról Szegedre helyezte át kényszerből. Húszéves szegedi munkássága 2018-ban két szempontból is évforduló: 95 éve érkezett a püspök Szegedre, és 75 éve annak, hogy Budapesten elhunyt. Ehhez a húszéves tevékenységhez tartozik a szegedi Dóm felépítése, belső tereinek díszítése és 1930-as felszentelése. A püspök elképzelései alapján elkészült Fogadalmi templom az igazán gazdagnak mondható örökségnek olyan része, amit nap mint nap láthatunk. A templomban feltáruló részletek az itt eltemetett Foerk Ernő építész munkái, akinek ebben az évben van születése 150. évfordulója. A dolgozatban a szegedi Dómmal kapcsolatos gondolatainkat közöljük, a *Deliberationes* 2017-es számában megjelent tanulmányunk folytatásaként.²

A püspök Zichyfalváról írt levelében arról olvashatunk,³ hogy a szegedi Dóm alapkövetélnél jelen szeretne lenni. Ezt eredetileg 1914. június 7-ére tervezték.⁴ Az építkezést az I. világháború megszakította. A vesztes háború és a megalázó trianoni béke után már egy teljesen megváltozott környezetben a püspök is meghatározó szerepet játszott a templom kialakításában. A tevékenységére vonatkozó dokumentumok – levelezések, számlák – legfőképp az egyházmegyei levéltárban vannak. Hagyatékában, véleményünk szerint, jelentősebb helyet foglalnak el

---

¹ Bélteky, 1996. 147.

² Horváth, 2017. 33–102.

³ Zichyfalva (szerbül *Планиште*) ma a Bánát szerbiai oldalán lévő település a román határ közelében.

⁴ CSML, Szeged Város Építési Terveinek és Iratainak Gyűjteménye, XV. 2.b. 62. d. A levélből megtudjuk, hogy a püspök éppen egy bérmakórúton járt a hatalmas egyházmegyében, mikor a meghívólevelet kézhez kapta. A levél a *Függelékben* (1.) olvasható. Az alapkövetétel végül 1914. június 21-én történt, mivel Jászai Géza (1857–1914) plébános megbetegedett, és az ünnepre kijelölt napon meghalt. In: Ábrahám – Zombori, 2001. 26. A temetést Glattfelder Gyula püspök végezte, beszédét diákok lejegyezték. Vö. 46. lábjegyzet.

körlevelei és megmaradt prédikációi, beszédei, melyek, noha nagyon lényeges eszmei mondanivalókat tartalmaznak, a Dómról szóló kiadványokból kimaradtak. Ezek zöme géppel írott szöveg, de vannak természetesen kéziratos beszédek, sőt olyan szövegek is a rendelkezésünkre állnak, melyeket még szeminarista korában írt.⁵ A prédikációk egy része nyomtatásban is közre lett adva. A legjelentősebb válogatás az 1938-as Eucharisztikus Kongresszusra jelent meg *Szentek és hősök* címmel.⁶ Válogatásról beszélhetünk, mert van benne 1915-ös (*Szentek és hősök*) és 1930-as (*Az élő szentszobor*) beszéd is.⁷ A kötet a magyar szent családról, Szent Istvánról, Gizelláról, Imréről és Szent Gellérről tartalmaz beszédeket.⁸ Ebben a könyvben bibliai, tipológiai párhuzamok felhasználásával, a püspök teológiai, történelmi kontextusban az apostoli királyság üzenetéről beszélt.⁹ A prédikációkban, körlevelekben egyértelmű utalásokat találunk többek között a Dómban lévő Szent Gellért-oltárra.

A fennmaradt prédikációk között van olyan is, amelyben egy templom szimbolikájáról értekezett Glattfelder Gyula. Ezt azért tartjuk nagyon fontosnak, mert a Dómról megjelent kiadványok szerzői általában negatív kritikát fogalmaztak meg a templom dekorációjával és legfőképp a benne látható 16 darab falképpel kapcsolatban, mivel azok ószövetségi történeteket ábrázolnak. Elsőként 1932-ben dr. Szőnyi Ottó, pécsi egyházmegyes pap, művészettörténész írta meglehetősen kritikusan: *Amit a falfestésben kifogásolnom kell, az nem a kivitel módja, hanem a képtárgyak sorrendjének és az alkalmazott szimbólumoknak rendszertelensége. Az Újszövetség fenséges jeleneteit, Krisztus életét hiába keressük itt. Egészen a szentély küszöbéig minden Ószövetség.*¹⁰ Hasonló hangvétellel Megyer József piarista írta 1942-ben, hogy *A képekkel is baj van. Nem az a baj elsősorban, hogy az ószövetség túlharsogja az újat, a szívünkhöz közelebb állót, és ezidőszert még szinte teljesen*

⁵ A megmaradt prédikációkat Lotz Antal rendszerezte. Lotz, 1995. 21–34. A dolgozatban idézett szövegek, prédikációk minden esetben a püspöki levéltárból származnak, SZCSEL V. 4. b. Glattfelder beszédek, ezért ezt a jelzetet minden egyes hivatkozásnál külön nem tüntettük fel, csak abban az esetben, ha ettől eltérés van. A folyóiratokból származó adatokat sem tüntettük fel külön a *Felhasznált irodalomban*.

⁶ A Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Kara 1939-ben disz doktorává választotta Glattfelder püspököt, *akinek a budapesti XXXIV. eucharisztikus kongresszus előkészítésében és rendezésében is jelentős szerepe volt.* In: *Theologia. Hittudományi Folyóirat* 6. (1939), 188.

⁷ Glattfelder, 1938. 116–133., 245–253.

⁸ A levéltárban a könyvnek a kézirata sajnos nem maradt meg, csak a kéziratot tartalmazó dosszié. Ennek eredeti felirata: *Szentek és Hősök c. könyv kézirata ad 1000/938 sz.* Az ad valószínűleg rövidítés: *anno Domini*, a cím végén látható sz. bizonytalan, mert csak részben látható, ugyanis a dosszié címkéjén a prédikációkat rendszerező Lotz Antal kézirása látható: *Glattfelder kisebb, nyomtatásban megjelent cikkei, vagy értekezései. Őrzés Kézirattár.* (Melléklet, 1. kép)

⁹ Rövid részleteket olvashatunk, többek között, a Regnum Marianumról (18–19.), a Szent Koronáról (18., 42.), a királyi tekintélyről (36.), a természetfölötti szentesítésről és a kenetről (39.), a királynői hivatásról és koronázásáról (167.), a trónutódlásról (180.), a koronázási palástról (201.). In: Glattfelder, 1938.

¹⁰ Szőnyi, 1932. 32.

hiányoznak a keresztény évezredek ábrázolásai, hanem az a kiábrándító, hogy ami van, az is csak illusztráció jellegű: megnéztük egyszer, s mondhatjuk, végeztünk vele.¹¹ Végezetül, éles kritikát fogalmazott meg a templomról maga Bálint Sándor: *Az a néhány elsőrangú, napjaink legjobb törekvéseire, de ugyanakkor a román stílus igazi lényegére is utaló, nagyvonalú stilizált alkotás [...] nincsenek, nem is lehetnek összhangban a darabokra szaggatott belső falfelülettel [...], a festészeti dekoráció szecessziós tarkaságával, a szimbólumok átgondolatlan, rendszertelen zsúfoltságával [...], a belső díszítőplasztika vidékies színvonalával [...].*¹²

A templom felszentelésére a teljes díszítőmunka nem készült el, több helyen üres falfelületek maradtak a keresztházban – összesen 16 –, a szentélyben, a kupolában, a fő- és a kereszthajóban egészen a legutóbbi időkig. Kolláti István piarista '40-es évek végén megírt, de csak 2001-ben megjelentett munkájában olvashatunk olyan részletekről, melyek arról szólnak, hogy milyen témákat terveztek az üresen hagyott falfelületekre. Több esetben egészen konkrétan az újszövetségi történetekre és történelmi eseményekre (pl. Hunyadi nándorfehérvári diadala), illetve a hiányzó szentekre tett utalást Kolláti.¹³ Hogy ezeket az információkat ő honnan szerezte, az nem derül ki. Eddigi kutatásaink során csak néhány esetben talákoztunk ilyen adatokkal a püspöki levéltár anyagában. Éber Sándor bajai festőművész pályázata megmaradt, melyben vannak utalások Hunyadi nándorfehérvári diadalára, sőt a pályázathoz írt levelében még a püspökkel való beszélgetését is megemlítette a művész. Végül nem Éber koncepciója valósult meg, de a püspökkel folytatott személyes találkozás és az események aktuális értelmezése miatt ez a dokumentum szintén nagyobb figyelmet érdemel. *A „Keresztények Segítségé” tervemben pedig igyekeztem a Szűz Mária segítségét abból a pár elrejtett gondolatból, mit Méltóságos Püspök úrral folytatott rövid eszmecseréből magamnak értékesíthettem, a mai idők*

¹¹ Megyer, 1942. 16.

¹² Bálint, 1959. 133–134.

¹³ *Szegedi szűrben, papucsban, stilizált magyar ruhában, imádkozva fogad felettünk lebegve „a Szegedi Mária”, Márton Ferenc nagy festménye. Körülötte a magyar szentek kéri imádkozva Istent hazájukért és Szeged városáért. Ezek a képek még hiányoznak, helyük csupasz. (59.); Felettük az Agnus Dei és a pelikán Krisztus-szimbólumai között kimaradt a hely a magyar szentek számára. (65.); Az ívek felett emblémák: Igazságosság (kelő nap, pallos, mérleg), Töredelmesség (égő csipkebokor), fölöttük még hiányzik Szent Ágoston, ill. Mária Magdolna képe. [...] Az evangéliumi oldalon az ív felett az Irgalmasság (kereszt forrásából ivó özek) és a Szűztisztaság (liliom ékköves övvel) emblémái. Fölöttük Szent Erzsébet, ill. Szent Alajos még hiányoznak. (89.); Az üresen maradt falmezőkre a férfi és a női rendalapítókat ábrázoló falfestményeket szántak, ill. újszövetségi jeleneteket. A tervek szerint a kereszthajó déli falára Csanád harca Ajtony ellen, az északi falra pedig Hunyadi nándorfehérvári diadala került volna. (95–96.); A kupola boltozata még csupasz. Ide majd hatalmas mozaik, vagy freskó kerül a Mindenszentek Királynéjával. Glattfelder püspök halála után (+1943. VIII. 30.) emlékére a város valóban meg is akarta csináltatni ezt a freskót Kontuly Béla hírneves egyházművészsel, közel 80.000 P.-s költséggel. De a második világháború ezt a tervet is meghiúsította. (97.); A képekre a következő témákat jelölte meg Gyulay püspök úr és Ábrahám István plébános, és ebben alapul vették az eredeti elgondolást is. (144.) In: Ábrahám – Zombori, 2001.*

ily értelmű eszméjét belevinni.¹⁴ Ebben a részben az 1919-es év történéseit próbálta meg feldolgozni Éber Sándor. 1919-ről, amikor az ötéves háború reménységeit a társadalmi s gazdasági rend felforgatása, szegény s ínség, testvérharc s gyűlölség tetézte,¹⁵ a vörös pokolról, Glattfelder püspök 1938-as könyvében is találunk gondolatokat, melyben a forradalom mártírjait Szent Gellérthez hasonlította. Tulajdonképpen örülnünk kell, hogy e nagy világmegpróbáltatásból a mi magyar hazánk sem maradt ki. Bármily nyomasztó érzést vált is ki annak emléke, hogy ázsiai gonosztevők prédája lettünk mi is néhány hónapon keresztül, amikor itt vörösvilág volt, mégis vigasztalásra és büszkeségre van okunk, hogy a nemzeti megaláztatás idején nálunk is csatasorba állottak s férfi életet és hős vért áldoztak papok és világiak. Felújult a bámuló világ szemei előtt Szent Gellért epopaeája, aki azért zuhant alá a sziklák szakadécai közé és törtek össze tagjai, hogy a magyar nemzet a hit és kegyelem erejével összeforrjon és magasba emelkedjék, késő utódai pedig azért áldozták fel magukat, hogy a nemzet újabbkori önmegfeledkezését kiengeszteljék s égnek és földnek egyaránt bizonyoságot szolgáltatassanak, hogy a hősök lelke e népből ki nem halt s azért e nép az életet és jobb sorsot megérdemli. Lehet írni a nemzeti hivatásról és történelmi igazságszolgáltatásról fényes értekezéseket, de tettel bizonyítani, ezer év előtt és után egyaránt, ennek igazát a Szent Gellértek és a vértanú utódai hivatottak.¹⁶

Valóban igaz, hogy a falakon legtöbb esetben ószövetségi próféták és történetek láthatóak, de ha a templom összességét nézzük, akkor ez a kép már sokkal árnyaltabb, hiszen az ablakokban a magyar szenteket láthatjuk: Szent Margitot, Szent István és László királyokat és Szent Erzsébetet.¹⁷ Az ószövetségi történetek a főhajó keresztházzal szomszédos falfelületein, illetve magában a keresztházakban vannak, mivel a főhajót a nyolc boldogság motívumai díszítik és egy-egy szent, akik az egyes boldogságokat megtestesítik. Ha ehhez hozzávesszük még a mellékoltárokat és a kápolnákat, akkor már nem is tűnik aránytalannak a kompozíció. A fenti szerzők mégis kizárólag kritikát fogalmaztak meg ahelyett, hogy keresték volna az ikonográfiai program mondanivalóját. Mindezt úgy tették meg – hibásan –, hogy saját benyomásaikból indultak ki, vagyis nem ismerték a püspök elképzeléseit, gondolatait. Ezért különösen fontos Glattfelder Gyula azon beszéde, melyben egy templom szimbolikájáról értekezik, melyben ó- és újszövetségi párhuzamokról írt.

¹⁴ SZCSEL I. 1. a 2626/1929. A levél és a pályázat a Függelékben (2.) olvasható.

¹⁵ Gergely, 1984. 320. Az ószövetségi ábrázolások közt látható a testvérharcra utaló Káin és Ábel áldozata is.

¹⁶ Glattfelder, 1938. 311.

¹⁷ Legutóbbi dolgozatunkban a szentélyben látható apostoli királyi erényeket mutattuk be. A főhajóban látható szentek is párhuzamba állíthatóak ezekkel az erényekkel: Szent Margit az eszme, Szent István a jóság, Szent László az erő és Szent Erzsébet az oltalom megszemélyesítője. Amint láthattuk, Kolláti is a magyar szentekről írt, akik még hiányoznak a szentélyből. Mára úgy alakult, hogy Boldog Apor Vilmos az eszme, Szent Demeter a jóság, Szent György az erő, Boldog Özséb pedig az oltalom felett látható.

A kézzel írott beszéd sajnos datálatlan, sőt címe sincs.¹⁸ A felhasznált papírból és annak méretéből viszont következtetni tudunk arra, hogy a szöveg mikor íródhatott, mivel ez egy kisméretű formátum (17 cm × 21 cm). Ezt a fajta papírt és méretet Glattfelder Gyula munkásságának elején használta előszeretettel, ugyanis később, püspökként inkább a jóval nagyobb méretű, kétszeres formátumot alkalmazta. A félbehajtott, kisméretű papírra írt beszédei között vannak olyanok, amelyeknek címük is ismert és datáltak. A pontosabb kormeghatározáshoz segítséget nyújtanak a paleográfiai, grafológiai szempontok is, vagyis az írásmód, ahogyan változott a betűk döntésének, leírásának módja. Nagyon egyedi – és így a kéziratok könnyen azonosíthatóak – Glattfelder Gyula betűformálásában a mondatkezdő „D” betű. Ebben a tekintetben a templomról szóló prédikációhoz a legközelebb hat beszéd áll, melyből ötnek a címét is tudjuk, ebből négy pedig datált: „*Úgy szerette Isten a világot...*”,¹⁹ *A Szent Imre Kör Díszünnepélyén. Záróbeszéd* (1906. december 9.),²⁰ *A kispapokhoz*

¹⁸ A Lotz-féle felsorolásban: 220. ?? *Egy a Szükséges – Dávid negyven éves uralma alatt: A templom.* In: Lotz, 1995. 34.

¹⁹ *S Te összetört, elgyötört, lehajtott fejű, kiszenvedett, annyira félreismert, de mindig diadalmaskodó, újra meg újra szíveket meghódító Jézus Krisztus, nyisd meg még egyszer néma ajkadat, s magyarázd meg a csodálkozó világnak áldozatod mélységes értelmét. Mert mi sejtjük ugyan, hogy itt a Kálvárián valami végtelenül nagy dolog történt, hisz azért tolongunk itt és telünk el szent sejtelemmel, de sokan közülünk talán csak kíváncsiságból, mások pedig megszokásból állják körül szent keresztet, magyarázd meg tehát nekünk Te magad, mi történt a Kálvárián.* Glattfelder püspök az adományból készült Szent Kereszt-oltárnál mutatta be az első szentmisét az épülő Dómban 1924 karácsonyán. In: Ábrahám – Zombori, 2001. 34–35. Mindez éppen tíz évvel a Jézus Szívének való országfelajánlás után történt.

²⁰ *De hiszem, hogy egy impressziónk megmarad, még pedig az, hogy felemelő látvány, ha egy ifjúsági csoport, mely az egyetem csarnokaiban ellentétes világnézetek harci tüzeiben áll, s keresi, melyik táborhoz csatlakozzék, színt vall a világ előtt, megvallja katolikus hitét, keresztény eszményeit; fölemeli a regnum Marianum, a keresztény Magyarország régi tisztes zászlaját, azt mondja: szobrot állítok Szent Imrének, mert érzem, hogy az ő ideáljai az enyémeink is, az ő szellemének akarok örököse lenni, az ő keresztény Magyarországnak leszek hű fia s elszánt harcosa. [...] Fölemelő a látvány, nem azért, mert vannak, kik így éreznek, de azért, mert hisszük, hogy ez kezdet, mely után mindnyájan így fogunk érezni. Mert addig, amíg a társadalom erejét nem tették próbára ellenséges tényezők, lehetett az intelligenciánk blazírt közömbösséggel és kicsinyes tagadással átsiklani az élet, lélek és erkölcs nagy kérdésein, de ma, midőn félelmes arányokban bontakozik ki a szociális probléma, az intelligenciának gondolkodni s állást foglalni kell. S biztos, hogy a nagy probléma megoldása nem képzelhető, csak a szeretet és igazság jegyében. De mivel minden emberi szeretet efemer, időnek s divatnak van alárendelve, és minden emberi igazság szubjektív, egyének vagy századok igényei szerint alakul: azért ezen óriási probléma megoldása más alapon nem képzelhető, mint amely az apostol szerint vetetett, melyen kívül másst senkise vethet, mely a Krisztus Jézus, s az Ő örök szeretete és örök igazsága. [...] Köztünk is vannak ily félénk apostolok, mert hisz apostoloknak kellene lenniök azoknak, kik a szent kereszttségben a Szentlélek Isten tüzét vették s küzdeni a keresztért, annak eszményeiért, keresztény gondolatokért és igazságért. S azért lélekemelő az ifjúság ily fellépése, minőnek tanúi voltunk ma, mivel reményt nyújt, hogy oly idő előtt állunk, melyben keresztény eszmékért küzdeni dicsőség lesz a magyar intelligencia jelfogása szerint is. Köszönjük ifjú barátaim, hogy nekünk ily*

(1906. december 24.),²¹ *Vízkereszt* (Egyetemi templom, Budapest, 1907),²² *Az ősegyház eucharisztíája* (Érsekújvári euch. papi értekezés, 1908. június 5.).²³ Az ősegyház eucharisztikus hagyományaival foglalkozott ekkoriban egy másik, 1908-ban megjelent tanulmányában is, melyben Tertullianust vizsgálta. Mindkét dolgozatban *a rationalista protestáns dogma-történész*, Adolf von Harnack (1861–1930) *Lehrbuch der Dogmengeschichte* művére hivatkozott.²⁴

Az általunk vizsgált szöveg lapjai függőlegesen vannak meghajtva, ahogyan az 1906-os beszédei. A fentiekből összességében azt feltételezzük tehát, hogy a templomról szóló gondolatait is 1906 körül írhatta, mert egy datált 1901-es beszéd írásmódjától már jelentősen eltérnek ennek a szövegnek a betűi, s nehezebben

---

*perspektívát nyitottak; s meg vagyunk győződve, ha abban a harcban, melyet közös eszményeinkért folytatunk, az önök lelkesedése és kitartása szegődik társul iparkodásunk mellé, diadalra visszük szent zászlónkat s eszméit. Ebben a beszédben megtalálhatóak azok a gondolatok, melyek később, püspöksége idején is meghatározóak lesznek, ugyanis utalást találunk püspöki jelmondatára – *Justum amore* –, beszélt a keresztről, és valószínűleg a *szociális problémára* utalhat a címerben ábrázolt kalapács. Szegeden a *Regnum Marianum* számára épült a templom, illetve Szent Imrének állított szobrot a püspök.*

²¹ *A karácsony misztériumát tárgyaló szónok azonban azt hiszem csak egy motívumot fődözhet fel, mert akár nézzük a jászolban fekvő Jézus szegénységét és alázatosságát, akár a világba bevonuló Messiás dicsőségét és nagyságát, akár... a refrén mindig csak egy: Sic Deus dilexit mundum. [...] Iparkodjunk ezen a szent napon eltetni a gyermeki lélek kedves, ártatlan örömeivel. (Fel nagy örömmel). Higgyék el, csak ha átjárja szívünket a ker. szeretet melege, akkor fogadhatják nyugodtan az Üdvözítő parancsát: Elmenvén, tegyétek kereszténnyé a világot. Így lesz az Önök munkája nyomán *pax hominibus, et gloria in excelsis Deo*.*

²² *Az Epiphania misztériuma két képen volna megörökíthető. Az egyiknek tárgya a napkeleti bölcsek lelkes csoportja; fölírata: az Istent kereső lelkek tábora. A másik kép tárgya Heródes udvara; fölírata: az Istent kerülő, gyűlölő lelkek gyülekezete. [...] Mi pedig szívleljük meg a mai szent lecke szavait: „Kelj föl, világosulj meg Jeruzsálem! [...]” Legyünk rajta, hogy míg az Istent kerülő lelkület sötétsége borul a világra, bennünket éltesen és kitüntessen az Istent kereső léleknek minden jó tulajdonsága és nagysága.*

²³ *Az ősi keresztény meggyőződés eucharisztikus emlékeinek tömege tehát lehetetlenné teszi, hogy itt részletes képet rajzoljak az I. és II. század hitének, mely azonos a miénkkel, vagy szertartásának, mely lényege szerint szintén ugyanaz, mint az egyház mai liturgiája. De néhány vonást akarok kiragadni, néhány vallomást megismertetni, melyek mind amellet szólnak, hogy hittestvéreink kétezer év előtt úgy gondolkoztak, mint mi, oly formán közeledtek az oltár elfátyolozott királyához, mint mi. Vagy talán azt kell mondanom, hitük tárgya ugyanaz volt, mint a miénk, de hitük mélysége nagyobb volt, a hívek részvétele a szent misztériumban bensőségebb és kifejezőbb volt, s talán – illetve bizonyára – ez a magyarázata azon társadalom fejlettebb keresztény életének. [...] Az első századok mélyes híte az élő realitásban, misztikus szertartása, a szent titkot jobban értékelő lelkülete magyarázzák meg a hős kor páratlan áldozatkészségét s erkölcsi sikereit. Csapjon meg bennünket is a századok tavaszi lehelete, szítsuk fel magunkban s a gondjainkra bízott hívekben is azt a rajongó szeretetet és lelkesedést, mely őseinket magával ragadta s számunkra az áldozatot könnyűvé tette: és meg lehetünk győződve, az eucharisztikus Krisztus ereje ma is csodákat fog művelni s átalakítani a föld színét.*

²⁴ Glattfelder, 1908. 493–510.

is olvashatók. A dokumentumban sajnos nincs olyan egyértelmű gondolat, adat, amely segítségével megállapíthatnánk az írás létrejöttének pontos dátumát. Így nem tudjuk azt sem, hogy kinek adhatta elő ezeket a gondolatokat, ebben az időben viszont Galttfelder Gyula már a Központi Papnevelő Intézet tanulmányi felügyelőjeként tevékenykedett.²⁵ Ekkoriban, mint egyetemi tanárhelyettes, egyházjogot és egyházjogi forrástant,²⁶ 1908-tól egyháztörténelmet,²⁷ 1909-től pedig egyházi szónoklattan órákat tartott.²⁸ Ekkor még nem sejtette, hogy hamarosan a történelmi Magyarország egyik legnagyobb egyházmegyéjének, Szent Gellért örökségének a legfiatalabb püspöke lesz 37 évesen, aki Trianon után, 1923-ban arra kényszerül majd, hogy temesvári székhelyét elhagyva egy új központot építsen ki Szegeden, a Nemzeti Megújulás,²⁹ a Boldogasszony városában, ahol akkoriban egy hatalmas templom állt félig kész állapotban. 1925-ös körlevelében az építkezések szimbolikus jelentőségéről szól. *Mindenekelőtt leszögezni kívánom azon vigasztaló tényt, hogy a szegedi fogadalmi templom építése ez esztendőben oly örvendetesen haladt előre, hogy annak egy részét az Ige megtestesülésének ünnepén már használatba is lehetett venni. A mai gondterhes időben e monumentális alkotás megvalósulása a feltámadás szimbóluma, s a legvérmesebb reményeket is felülmúló kivitel lendülete elévülhetetlenül megőrökíti emlékét mindazoknak, kik a nagy mű létrejöttén fáradoztak...*³⁰ Ha összevetjük a prédikáció gondolatait a templomban látottakkal és a püspök későbbi egyéb beszédeivel, körleveleivel, akkor jobban megérthetjük, mi a templom üzenete a püspök szerint. Ezeket a beszédekét Galttfelder Gyula megőrizte, és mivel beszédei között világos összefüggések és olykor ismétlések vannak, ezért azt feltételezhetjük, hogy egy-egy későbbi beszéd elkészítéséhez akár régebbieket is felhasználhatott.

²⁵ Mózesy, 1997. 14.

²⁶ *Hittudományi Folyóirat*, 1907. 614.

²⁷ *Hittudományi Folyóirat*, 1908. 730.

²⁸ *Hittudományi Folyóirat*, 1909. 524.

²⁹ Horthy Miklós kormányzóról az 1930-as körlevelében többek között ezek a gondolatok olvashatóak: *A tíz esztendő, amióta vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzónk csonka hazánk és csonka állami életünk sorsát intézi, kemény próbaidő és áldozatos küzdelem. De hogy megadatott néki a hazát megaláztatása mélypontjáról a rend, a tisztességes életfelfogás s a nemzeti önértet magaslatára vezetni, oly siker, melyért csak hálatelt szívvel leborulva áldhatjuk az isteni Gondviselést. Örömminket hatványozza a büszke emlékezés, hogy a nemzeti megújulás zászlaját csonka egyházmegyénk székhelyén, Szegeden bontotta ki a nemzet vezére, s állandóan égő lánggal táplálja a remény, hogy a jóságos és igazságos Isten meg fogja adni neki és nekünk meglátni lelkünk szent vágyának valósulását, melyet a magyar haza s a magyar egyház jövője felől keblünkben szüntelen hordozunk.* In: SZCSLE VII. 8. a. Püspöki körlevelek, 1930. 555. sz. Horthy Miklós kormányzóságának 10 éves évfordulója megünneplendő.

³⁰ SZCSLE VII. 8. a. Püspöki körlevelek, 1925. Nr. 1. Primo die anni episcopus alloquitur clerum suum.

Dávid király negyven évi uralma alatt szervezte népét, biztosította birodalma határait, megalapozta jólétét és nagyságát: de a műre a koronát csak Salamon tette fel, amidőn Sion ormán felépítette az Úr templomát,³¹ hogy koronája legyen az országnak s ereje a népnek, mely a földi gondok és küzdelmek fölfele csak annyiban tud emelkedni, amennyiben Isten gondolatát és törvényét teszi léte alapjává. Dominus fortitudo mea.³² Dominus fortitudo plebis suae. (27.zs.8.)³³

Az ó-szövetségi szent város képére alakul időtlen időkig a népek élete: házak emelkednek, utcák nyílnak, gépek indulnak, vagyonok gyűlnek, iskolák tanítanak, előljárók kormányoznak, bírák ítélnék: de az emberi gondolat és munka alkotásai csak akkor lesznek készek, amidőn az élet forgataga fölé felséges nyugalommal

³¹ A beszéd éppen egy ószövetségi előképpel kezdődik, a hárfán játszó és éneklő Dávid király pedig a Dóm szentélyében is ábrázolva van. A tipologikus párhuzamokat természetesen több esetben megtaláljuk a püspök beszédeiben. *Szent István győztes jegyverei [...], amelyekkel a földi győzelmeknél inkább áhitotta népe lelki újjászületését, belső átalakítását s az eredményt nemcsak a seregek, hanem a lélek és élet Urától várta és kérte. Megismétlődött nemzetünk történetében az a bibliai jelenet, amikor Salamon király a szent hegyen elfeledve minden emberi hiúságot és nagyratörést „értelmes szívet kért, hogy ítélni tudja a népet és megkülönböztetni a jót és rosszat.” (III. Kir. III. 9.)* In: Glattfelder, 1938. 60. Különös, de hasonló feladat hárult Glattfelder püspökre, mivel az évtizedekig tartó előkészületek után a műre ő tette fel a „koronát”.

³² Az 1879-es szegedi árvíz után ötven év telt el, mire elkészült a Fogadalmi templom és tér, a feltámadás szimbóluma. (Melléklet, 2. kép) Glattfelder püspök szavai szerint *A magasba emelkedő templom a magyar katolicizmus reményseit [...] hirdeti.* In: SZCSEL I. 1. a 3071/1930. A levél olvasható Horváth, 2017. 95–96. A püspök beszédeiben a remény az ország területi egységének helyreállítása után a királyság intézményének megújítását jelenti. Így töltheti be Magyarország történelmi hivatását a kereszténység védőbástyájaként. Az ószövetségi jeleneteket ábrázoló képeket a fenti gondolati párhuzam alapján is vizsgálni kell/érdemes. 1930-as püspöki körlevelében a jubileumi ünnepek jelentőségével és a Szent Gellért-oltárral kapcsolatban szólt papjaihoz. *Azután híveinkkel együtt zárandokoljunk el Szent Gellért velencei ereklyéihez s ott leróva kegyeletünk adóját tegyünk szent fogadást, hogy ha a történelem kegyetlen fordulata megcsonkította is az első csanádi püspök dicső, nagy egyházmegyéjét, lelünk szent optimizmusát s vele a régi dicsőség felújulásáról táplált reményünket meg nem csorbította, hanem az egyházmegye maradék területén, mint archimedesi ponton, úgy imádkozunk és dolgozunk, hogy méltóknak találtassunk az in integrum restitutio prófétai s majdan apostoli hivatására. Ünnepeink fénypontja a fejedelmi pompájában és környezetében kibontakozó fogadalmi templom felszentelése lesz, melyben, mint csonka egyházmegyénk központi szentélyében szünet nélkül fog szállni az ég felé az ima Szent Gellért egész örökségének egységéért, boldogulásáért és megszentüléséért. Miután a fogadalmi templom főoltárának felállításáról magam gondoskodtam, azzal a bizalmas kéréssel fordulok papságomhoz, tegye lehetővé annak a kedves gondolatnak megvalósítását, hogy az egyházmegye híveinek adományaiból felállítsák Szent Gellért és Szent Imre közös oltára, az idei kettős jubileumnak, de köztünk élő szelleme állandóságának is szimbólumául.* In: SZCSLE VII. 8. a. Püspöki körlevelek, 1930. 1. sz. Főpásztor újról szóló szövege papságához.

³³ *Az Úr az erősségem. Az Úr az ő népének erőssége.* (Zsolt 28.8.) Az idézet második mondata származik a zsoltárból.

emelkedik a templom, „az Isten háza s a mennyország kapuja”, mely az örökkévalóságot a földre vetíti s a földi vándor útját az örökkévalóság magaslatai felé irányítja.

Az „Isten háza” emeli az életet a közönséges, véges szempontok fölé, általa lesz egy város az örök élet földi műhelye.

A templom, az „Isten háza” már külső megjelenésével emeli a lelket.³⁴ Körülötte hömpölyög az élet árja, mely sok értékkel együtt ugyanannyi szemetet is sodor magával, e hullámok között mint ideális sziget áll az „Isten háza”, mely nem földi gondolatoké és bűnöké, hanem változatlan isteni igazságoké és törvényeké.³⁵ A város háztengerében kicsinyes gond és tülekedés tanyázhat, az „Isten háza” a köznapiság fölé emelkedő szüntelen mementó, kőbe faragott sursum corda,³⁶ hatalmas tiltakozás a közönséges és nemtelen ellen.³⁷ A gazdasági verseny köpenyegébe burkolt erkölcstelenség rányomhatja nemtelen pecsétjét az életre – az „Isten háza” szüntelen őrt áll az erény és becsület felett s bizonyíték amellett, hogy lehet egy korszak bármily sülyedt, a bűn minden sikerénél és erejénél erősebb az Isten törvénye. „A Te házadat szentség illeti Uram! örök időkre.” (92.zs.5.)

³⁴ És senki se legyen oly szűk látókörű, hogy kifogásolja az áldozatot, melyeket a nép és a város a templomért hoz, mert a templom s az istentisztelet, ha pillanatnyi haszonban kifejezhető gyümölcsöt nem is hoz, mindenkinek lelkét gazdagítja, erkölcsi és szellemi birtokállományát gyarapítja, s azért még a hétköznapi ítélet szerint is a ráfordított áldozat hasznos befektetésnek minősítendő. In: *A szeretet ünnepe*. Ez egy datálatlan beszéd, de a szöveg megjelent nyomtatott változatban is. In: *Szegedi Katolikus Tudósító*, IV. évfolyam, 1930. december 10. 353. 1927-ben, egyetemi hallgatóknak elmondott beszédében a lélekről is szólt: *Lélek kell. Ma mindent mértékkel, paragrafussal, kategóriákkal, pénzzel akarnak mérni, holott csak lélekkel lehet életet indítani és kitölteni. Ezt különösen a művelt osztálynak kell tudni, mert különben elveszti jogcímét a vezetéshez*. In: 1927 (márc. 22–25.) nagyböjti konferenciák egyetemi hallgatók számára. (Függelék, 3.)

³⁵ A változatlan isteni igazságok egyike, többek között, a főhajóban ábrázolt nyolc boldogság. A püspök szavai szerint: *A törvény = Isten akarata tesz naggyá*. Egy 1900 körül írt címmel el nem látott prédikációjának a végén azt írta: *Ragaszkodjunk Krisztus törvényeihez, mint a haza vérrel szerzett földjéhez*. Állam és egyház kapcsolata – a Dóm térrel kapcsolatban is – visszatérő gondolat a püspöknél. A törvény után a kegyelemről beszélt az egyetemi hallgatóknak. *Lélek és törvény egybeforradása minden műveltség magyarázata. Lélek és törvény harca a civilizáció bukása*. In: 1927 (márc. 22–25.) nagyböjti konferenciák egyetemi hallgatók számára. A teljes elmélkedés a Függelékben (3.) olvasható.

³⁶ *Emeljük fel szívünket!*

³⁷ *Nagy papok a történelem formálása tekintetében fontosabb szerepet játszanak, mint a világ azt általában vélné. Sőt az a lendítő erő, mely a szentek és hősök történelmi szerepében jelentkeznek, ihletét elsősorban attól a szellemtől nyeri, amelynek Istentől rendelt mesterei és osztogatói azok a választott lelkek, kiknek Krisztus szólt: „Elmenvén az egész világra tanítások és kereszteljete”, vagyis világosítástok fel s eddztétek meg az emberiséget arra a feladatára, amely a hétköznapiságnak, megalkuvásnak és nemtelenségnek állandó tagadása s az az új életstíl, melyet Isten Fia a földre hozott s amelynek legelső interpretátorai a lelki élet hősei s az emberi harcok kimagasló vezérei*. In: Glattfelder, 1938. 257.

Azután ez az Isten háza, mert benne emelkedik az Isten trónja.³⁸ Az Isten felségét a földre hozni évezredek óta az emberi szív vágya. A pogány népek szentélyeikben azért helyezték el az isteneknek ércbe és kőbe vésett képeit s buzgó hódolattal járultak azok elé „ut attractent eum”³⁹ hogy valamiképp közelébe férközzenek a rejtett istenségnek s megragadják annak erős karját. A népek története a lelkek sóvárgása az Isten közelsége után.⁴⁰ A zsidó nép fényes hajlékot emelt Istenének, elhelyezte benne történelme legdrágább ereklyéjét,⁴¹ a frigyszekrényt Istennel kötött szent

³⁸ A 14,5 m széles középhajó és az ugyanilyen méretű kereszthajó kereszteződésében gondolt díszoltár alaprajzban is kifejezésre fogja hozni az elrendezés jelentőségét. [...] Ilyenformán az új templomban összesen 12 oltár lesz elhelyezhető: a főoltár a szentélyben, ennek tengelyében, a kupola alatt a ciboriumos díszoltár, alatta Jézus születési kápolnája, két nagyobb mellékoztár a déli és északi kereszthajók apsisában, két kisebb ugyanott a kereszthajók keleti falában, négy kisebb oltár a mellékhajók keleti falában, négy kisebb oltár a mellékhajókban és Szent Demeter és Szent Rozália most meglévő oltára, esetleg a szentsír oltára a nyugati tornyok földszinti helységében. A szentély egy, a főoltár mögött elrendezett ajtóval közvetlen összeköttetésben van a keresztelő kápolnával. In: Foerk, 1914. 1. A kupola alá helyezett ciboriumos oltár – ahogyan az ma látható – Jézus születési kápolnájával a római Santa Maria Maggiore bazilika, eredeti nevén Sancta Maria ad Praesepe (a római Betlehem, ahol a 6. század óta ünnepelték a karácsonyi titkokat) elrendezésével állítható párhuzamba, ott ugyanis az oltár előtt, lent a jászol ereklye van elhelyezve V. Sixtus pápa korától fogva. In: Venier, 2000. 53.; Pittoni – Lautenberg, 2002. 121. Az efezusi zsinatot követően épült bazilika titulussal egyezik az alsóvárosi Havi Boldogasszony ferences templom titulusa is. Itt viszont ellentmondás van az idézett szöveg és a kiadványban lévő illusztrációk között, mivel a ciboriumos oltár csak a szentélyben látható, és nem a kupola alatt.

³⁹ „azért, hogy odavonják őt”

⁴⁰ Ősi és soha nem pihenő vágy mozgatja az embert, hogy az eget meghódítsa s a földi paradicsomot megvalósítsa. Csalódásának keserű forrása, hogy nem az eget kívánja a földre varázsolni, hanem a földi rögből és sárból kíván mennyei trónt emelni. Pedig az eget nem lehet szenvedéllyel meghódítani. Az Istent nem lehet fölségéből kivetkőztetni. Minél vakmerőbb szenvedéllyel vállalkozott rá az ember, annál tragikusabb vagy komikusabb sors lett végzete s hiú vállalkozásának rettentő ítélete. Ez nem mitológiai mese, hanem múltunk számtalan változatban, de ugyanazzal az alap gondolattal visszatérő tanítása. In: A testté lett Ige. (Datálatlan beszéd.)

⁴¹ Többek között a magyar történelem legdrágább ereklyéi láthatóak a Dóm szentélyében is: a Szent Korona, Szűz Mária, mint Patrona Hungariae, az oldalfalakon pedig az apostoli királyság – eszme, jószág, erő, oltalom – erényeinek képi ábrázolásai. A lelki felsőbbségnek megbecsülése jellemzi a nemzetet, mely a világot ünnepre hívja. Ez nyilvánul meg a történelmi hagyományok tiszteletében, mely a magyar népnél még szembeötlőbb, mint az angolnál. Talán vannak, akik a múlt formáihoz és szokásaihoz való ragaszkodást, avult dolognak véelve, lekicsinylik, de a történelem a nemzeti lélek tartalma, s amikor a magyar ősi, színes viseletét őrzi s régmúlt századok tarka díszében ünnepel, s kegyeletnek áldoz épp úgy, mint amikor király nélkül kényszerülven élni szent koronájában jelenít meg minden felséget, melyet nemzeti önérzete kialakított, mert benne látja megőrköztve mind azt az erőt és jogot, melyet ezer éven keresztül a magyar nép lelke, uralkodóinak ereje s főleg e koronát viselt vagy arra jogosult szentjeinek nagysága ihletett. Ne lásson tehát majd anakronizmust a Szent Imre ünnep gazdag népviseletében és főúri pompájában, valamint a szent korona diadalmenetében és trónra emelésében senki, hanem értse meg, hogy a magyar nemzet – némelyek szemében talán túl reálisan – azért forr a múlthoz s él szinte benne, mivel az szent,

szövetsége okmányaival, s amikor leereszkedett arra az Úr áldásának jelképéül a szent felhő boldog és büszke volt, mert érezhette Ura szentségének és jóságának melegét, önérzete emelkedett, lelke gazdagodott, mert közel jött hozzá az Isten. De mindez csak jelkép és vágy volt.⁴² Hanem amióta elhangzott az Isten fia ajkán a boldogító ígéret: „Íme én veletek vagyok minden nap a világ végezetéig” s amióta hatalmat adott papjainak, hogy őt a szentmisében oltárainkra híjják s ott marasztalják, azóta a mi templomaink már nem csak sejtetik és jelképezik az Isten fölségét, hanem valószínűs hajlékai az ég és föld urának, e világon hordozói mennyek királyának.⁴³ Mennyire kell, hogy egy város önérzetét fokozza a tudat, hogy falai közt lakik királya, mennyivel felemelőbb a tény, hogy velünk együtt lakik, sorsunkat megosztja égnek és földnek ura.⁴⁴ Azért ha van a művelődésnek és polgárosodásnak száz intézménye,

---

s az erkölcsi valutának ezt a legbiztosabb aranyfedezetét akarja a jelen s a jövő számára megmenteni. In: *A lelkeség jubileuma*. (1930-ra datálható beszéd.) Ebben a leírásban is a szentélyben látható jóság (főveg – nemesség, főúri pompa; sarló – parasztság, népviselet) motívumát értelmezik a püspök szavai. Vö. Horváth, 2017. 60–63.

⁴² Az első karácsony-éjszakát, a jászolban gögicsélő Istent, a mellette virrasztó Szűz Anyát s mindazt, mi ezt a gazdag szegénységet bájosá teszi, nem lehet elintézni egy hangulatos verssel, könnyet fakasztó dallal, tudós értekezéssel vagy mosolygó vállvonogatással, hanem tudni kell, hogy itt új világ kezdődik, melyet legtalálóbban a név misztikuma árul el: Emmanuel, vagyis velünk az Isten. Velünk az Isten nem Ábrahám pusztai sátorának vendége képében, hanem az emberrel való, többé meg nem szüntethető egység formájában. Velünk az Isten nem Jákob látomásában, hanem az Ő energiáinak rendelkezésünkre bocsátásában. Velünk az Isten nem Mózes jelképeiben, hanem soha ki nem fogyó s minden nemzedék és minden faj sebeit gyógyító kegyelmével. Velünk az Isten nem a próféták túlvilággal rettetető dörgedelmeivel, hanem az örökkévalóság ígéreteit köztünk megörökítő törvényeivel s azokat életre váltó ihletével és örömeivel. In: *Örök Bethlehem* (Élet, 1927 karácsony). A 16 ószövetségi történet között Ábrahám áldozata, Mózes és Jákob látomása is látható a Dómban.

⁴³ „Nem veszi senki magának ezt a tisztséget, hanem akit Isten hív, mint Áront.” (Zsid. V.4.) [...] de hogy emberfeletti titkos erő szólíthat csak az oltár szolgálatára s állíthat földi jogcím nélkül a lelkek ezrei fölé, ez épp úgy egyetemes meggyőződése az emberiségnek, mint ahogy természetünk következménye, hogy egy világeletti felsőbb hatalomnak hódolunk. [...] A kereszténység értette meg legjobban, hogy Isten titkos hívó szava irányíthatja csak az ember lépteit a szentély lépcsői felé. [...] Ezt a hívó szót meg kell hallani, bármily halkán ejti is ki az Úr. In: *Hívás*. (Papi lelkeség II. sz. 1941.) Az ószövetségi képek között láthatjuk Áront, akit Isten választott ki papjának azzal, hogy az ő vesszeje virágozott ki. A templom oldalán a szentségek ábrázolásai láthatók, amelyek közül az egyházi rendre utaló motívum hiányzik, miként a szeminárium kápolnájának falán is csak hat szentségnek volt kialakítva hely, a hetedikre, az egyházi rendre maga az oltár, Krisztus király utal.

⁴⁴ Csodálunk és imádunk hát Krisztus Király, Ki életen és halálon uralkodik rendőrség, hadsereg és fegyver nélkül úgy, hogy biztosabb trón, mint a Tiéd el sem képzelhető. Nem kell Neked mennyei atyád angyalainak légioja sem uralmad biztosítására. Nagyobb erő a hit, mely üres sírod előtt térdre kényszerít s a megváltó szeretet, mely föltámadott dicsőség erejével égbe emel. Ave Caesar, nem a halálba induló gladiátorok, hanem az örök életre hűsvét hajnalán kiváltságot nyert lelkek serege zengi: „Regni eius non erit finis”, sohasem lesz vége királyi hatalmadnak. In: *Ave Caesar Imperator*. (Hűsvét, 1941.)

egyik sem oly magasztos s egyik sem gyakorol oly mély hatást az életre, mint a templom, mely az égi királynak hajlékot s a földi vándornak isteni társaságot biztosít.⁴⁵

Végül az Isten háza a mi templomunk mivel benne Isten leereszkedik az élet-küzdelem minden harcosához s erőt és vigasztalást nyújtva minden küszködő és megviselt léleknek nem engedi, hogy a nyers anyagi erő lenyűgözze a világot, hanem harcon és szenvedésen át is lássa az örök jóságot és kegyességet s felismerje benne az ember magasabb rendeltetését. „Jöjjetek hozzám mindnyájan, kik fáradtak és terhelve vagytok s én megnyihítlek titeket” ennél magasztosabb és vigasztalóbb szót nem hallott az emberiség. A menny dörgésében, a tenger viharában, a természet ébredésében, az aratás áldozatában megnyilvánuló erőnél fenségesebb hatalom ez, mely embert boldogít, lelkeket ment, erőt oszt és jövőt biztosít. Nyújthat a világ tudást, hatalmat, gazdagságot, mit ér az, ha lelket nem tud felemelni, szívet nem tud megvigasztalni?⁴⁶ Viszont elvehet az élet tőlünk mindent – nem tört meg, ha bizalmunkat az örök hatalom megőrizte. S akiktől egy szörnyű végzés minden örömet megtagadott s az Isten házában az Üdvözítő szívének dobbanását érezhették; akik hajótörést szenvedtek s vagyonukkal együtt barátaikat is elvesztették, de itt az Isten házában a világ Urának szívet nyerték kárpótlásul s vele végtelen örömet;⁴⁷ aki nehéz kötelesség teljesítésében kénytelen volt feláldozni gyermeket vagy hitvest s ráborult a reménytelenség éjszakája, de az Úr színe előtt vigasztalást nyert, hogy ő sem árva, szerettei se dőltek örök enyészetbe;⁴⁸ a porból fölemelt, a kétségbeesésből kimentett,

⁴⁵ A szentélyben, a Teremtő mellett az Atyával egylényegű Megváltót láthatjuk, akik a Szent Koronát tartják, egy trónon ülnek királyi díszben. [...] törekedjünk mi is gyermekek lenni s kalandos gondolatok és tervek helyett ráeszmélni a kereszténység legvigasztalóbb igazságára, mely a velünk és bennünk élő Isten boldogító tudatával örvendeztet s törekedjünk a szellemi élet egész vonalán érvényre juttatni azt a vigasztaló és léleknek szárnyat adó gondolatot, hogy az Isten emberré lett ezért az ember Istenné lehet, mely felismerésben van a legnagyobb szépség és jóság lehetősége, melyet ember kívánhat s melynek állandó karácsonyi öröme a legnagyobb ajándék, melyet az ég kínálhat. In: A testté lett Ige. (Datálatlan beszéd.)

⁴⁶ A beszéd elején is olvashattuk, hogy a templom emeli a lelket. Ez a szófordulat 1914-es beszédében is megjelenik: Pap volt, aki az Isten templomait építette és az Istennek oltárokat emelt, tudva, hogy ahol oltárok emelkednek, ahol templomokat építenek, ott népet javítanak, lelkeket emelnek, szíveket nemesítenek. Pap volt, és mint ilyen áldást osztott, mint Urának és Mesterének híve és követője iparkodott mindig békét teremteni, mert áldást hinteni, békét teremteni: ez az igazi papi léleknek legszentebb, legszebb feladata. In: Méltóságos és Főtisztelendő Dr. Glattfelder Gyula megyéspüspök úrnak Jászai Géza c. püspök felett Szegeden 1914. június 10-én tartott gyászbeszéde. Gyorsírták: Barabás Ervin, Répás Béla VIII. és Koch Andor VII. o.t. 2.

⁴⁷ A Dóm keresztházaiban, a mellékoltárok fölött lévő rózsablakok Jézus és Mária Szívet ábrázolják, miként a Szent Kereszt-oltár, a püspöki és a szemináriumi kápolna is.

⁴⁸ Visszatérő gondolat Glattfelder püspök beszédeiben, különösen Trianon után, az áldozatkészség. Áldozatot kell hoznunk, ha helyre akarjuk állítani Szent István örökségét, mert Bármennyire fájdalmas is tehát emberi számításokban csalódnai, a szeretett gyermek áldozatán keresztény anyák ne siránkozzanak, ha az nagy cél szolgálatában történt. S ma a legszentebb eszmények forognak kockán,

az erkölcsi süllyedésből kiszabadított lelkek milliói mind áldják és magasztalják Isten házáat, hogy a földi küzdelem kicsinyességei és keserűségei között őrzi számukra a végtelen és örök vigasztalásait.

De a templom a prófétai szózat szerint nem csak „Isten háza” hanem „mennysország kapuja is.” S ha a megállapítás vonatkozik az ó-szövetségi szent helyekre, sokkal inkább érvényes a mi templomainkra.

A mi templomunk a mennysország kapuja, mert benne jut a lélek felsőbb rendeltetésének tudatára. A földies gondolkodás, a természetfeletti szempontoktól független életfelfogás bilincsei itt hullanak szét a szent keresztségben.⁴⁹

Ehhez a beszédhez tartozhat még egy ceruzával írt vázlat is, melyen szentírási idézetek olvashatóak éppen a templomról. A két dokumentum közelségét a téma hasonlósága, illetve a papír egyező, függőleges hajtása, a mindkét dokumentumon a bal felső sarokban látható folt és az azonos, csak ennél a kettőnél meglévő (csillagos) vízjel igazolja.⁵⁰ A ceruzával írt vázlat az alábbi – hiányos – idézeteket tartalmazza:

melyek nélkül nem érdemes élni, s ha azok védelmében sokat ígérő fiak is elesnek, ne vádolja senki a végszetet, hanem áldja a Gondviselést, mely nem epigon sorsot juttatott nagyreményű ifjaknak. In: Glattfelder, 1938. 187. A Dóm főhajójának jobb és bal oldali falán a 16 ószövetségi jelenet közül Ábrahám (és Gedeon áldozata), illetve Sámson (és Jákob) látható egymással szemben, melyek a tipológia alapján Krisztus áldozatára utalnak, de egyben arra is vonatkozik, amiről a püspök az idézett beszédben szólt. Sámson, Krisztus, Szent István király, Gellért és a magyarság között a püspök párhuzamot vont. Mi magyarok pedig a mi hazai külön kis siralomvölgyünkben nem lehetünk eléggé hálásak az isteni Gondviselésnek, hogy kálváriás történelmünk útjára hajnalcsillagu oly tragikus nagyságot állított, mint Szent István volt. Mert az áldozatban nagyobb, mint ő senki sem találtatott. In: Glattfelder, 1938. 110–111.; Az áldozatkészség fontosságáról írt a jezsuiták által kiadott A Szív újság is. Magyarországot a kötelességmulasztás, felségárulás, lázadás büne csonkította meg és föltámadása csak úgy lesz, ha ísmét a törvénytisztelet, áldozatkészség, összetartás, tiszta erkölcs és bátorság lesz úrrá köztünk. In: A Szív, 1927. április 16. 1.

⁴⁹ A mennysország kapuja a templom diadalíve, melyen Szűz Máriát szimbolizáló motívumok láthatóak, illetve XI. Pius pápa idézete, a *Facere magna et pati fortia Hungaricum est*, amelyek azt hivatottak segíteni, hogy a lélek felsőbb rendeltetésének tudatára juthasson, ezt szolgálják az ószövetségi képek is. A Sámsont ábrázoló kép esetében még a bilincs is megjelenik. 1927-es, *Húsvét* című vázlata az alábbi gondolatokat tartalmazta: *Isten hatalmasabb, mint az ördög. Az erény erősebb, mint a bűn. A mi hívő reménységünk indokoltabb minden lemondásnál és megalkuvásnál.* Ggy. 1927-ben a húsvét április 17-én volt. Vö. Cappelli, 1998. 88. A vázlatához használt papír méretei megegyeznek az egyetemi hallgatónak elmondott beszédével, de időben túl nagy a távolság a két előadás közt, ezért valószínűleg a húsvéti gondolatokat már egy másik közönségnek adhatta elő.

⁵⁰ Az ebből a korból származó beszédekhez használt papírokon különböző vízjeleket láthatunk. 1. R.J.E. Adria (Rigler József Ede) jel látható az 1906-os, a Szent Imre Kör díszünnepélyén elmondott, cím és dátum nélküli beszéden (*Dicsértessék a Jézus Krisztus. Ennél többet ma tulajdonképp nem is akarok mondani.*), az 1906-os, *A kispapokhoz* írt, az 1907-es, *Vízkereszt és Az ősegyház eucharisztiaja* című beszédén. 2. Az *Osztérák–Magyar Monarchia* címere látható a datálatlan, az „*Úgy szerette Isten a világot...*” című beszéden. 3. Csillagos vízjeles papírra írta a templomról szóló beszédet és vázlatot. Vö. Pelbárt, 2007. 34.

Jöjjetek hozzám mindnyájan, kik fáradtak (Máté XI.28.)

Ez a hely nem egyéb, mint az Isten háza és a menny kapuja (I.Móz. XXVIII.17.)

Ő fog építeni házat az én nevemnek (II.Kir. VII.13.)⁵¹

Az én házam minden nép imádságházának fog hívatni (Iz.LVI.7.)

Az én házam imádság házának hívatik, ti pedig azt latrok barlangjává tettétek (Máté XXI.13.)

E helyet áldozat házának választottam magamnak... és megszenteltem e helyet, hogy ott legyen az én nevem mindörökké és ott maradjon szemem és szívem minden napon (II.Krón. VII.12.16.)

Történelmünk legdrágább ereklyéi közé tartozik a *Regnum Marianum* koncepció. Szent István uralkodása végén Szűz Máriának ajánlotta fel az országot az Ő oltalma alá helyezve azt. A templom diadalívén Máriát megszemélyesítő ószövetségi szimbólumok láthatóak. Ezekről részletesebben csak Kolláti István írt. *A szentélyt eredetileg kisebbre tervezték. A rács a belső pilléreknél lett volna. Ennek ívén a templom úrnőjének, Szűz Máriának dicsőítő allegóriái vannak: lelki edény, aranyház, ájtatosság jeles edénye, illatos oltár, Dávid királynak tornya, frigynek szent szekrénye. Felette a legdúsabban aranyozott diadalívén Mária neve és a templomépítő trianoni magyarság dicsőítése; XI. Pius pápa mondása áll: „Facere magna et pati fortia Hungaricum est” = Nagy tetteket véghezvinni és hősiesen tűrni, ez a magyar erény.⁵² A Dóm szentélyének, a mennysország kapujának diadalívén látható motívumok Mária iránti tiszteletünket fejezik ki: a lepecsételt forrás, frigynek szent szekrénye,⁵³ aranyház, Dávid királynak tornya,⁵⁴ a Manna aranyedénye Áron vesszejével és*

⁵¹ A pontos szentírási hely: 2 Sám 7, 13.

⁵² Ábrahám – Zombori, 2001. 58–59.; Mandola Aladár is említést tett – tévesen – ezekről a motívumokról: *A szentély ívén a lorettói litániának emblémái: elefántcsontból való torony, a tisztaságnak forrása stb. Mária diadalíve fölött XI. Piusnak ez a mondása van felírva: Facere magna et pati fortia Hungaricum est (Nagyot cselekedni és hősiesen tűrni magyar dolog).* In: Mandola, 1937. 55.

⁵³ *Fons signatus, arca foedus*: Szűz Mária születését (szeptember 8.), a Kisboldogasszony tiszteletét szimbolizáló motívumok. A lorettói litániát ábrázoló képeken a forrás többször, többféleképpen jelenik meg. *Puteus aquarum, Aquae vivae, Fons ortorum* felirat is létezik, de az ábrázolásokon azt láthatjuk, hogy amikor víz is folyik a medencéből, akkor az a leggyakrabban a *Fons signatus*, a lepecsételt forrás. A medencéből, amelyből víz fakad, két galamb iszik. A medence mellett egy rózsát és egy liliumot is láthatunk. A Dómban ez a két motívum fut végig a Krisztusra utaló búza- és szőlőmotívumok mellett. A medencét ábrázoló kép a római Museo Capitolino egyik mozaikja nyomán készült. Vö. Schmid, 1909. 79. A forrás az Isteni malaszt anyja fohász ábrázolásánál is használt szimbólum. *Malasztal teljes! – Aki engem megtalál, életet talál. Leszek mint az öntözőt kert és mint a vizek kútja, melynek vizei el nem fogynak.* (Iz 58). In: Cserey, [é.n.] 36–37. (Melléklet, 6. kép) A forrás, horgony, méhkas és a bárka az olajággal a cibóriumos főoltár belsejében is látható.

⁵⁴ *Domus aurea, Turris davidica*: az angyali üdvözlésre, Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.) utaló motívumok. Az *Aranyház* Salamon templomának szentélyét, Máriát, az Isten házat, *Dávid királynak tornya* pedig Mária méhét szimbolizálja. (Melléklet, 5. kép)

a tömjéntartó (illatos) oltár.⁵⁵ (*Melléklet*, 3. kép) Ezek a motívumok egyszerre szimbolizálják Szűz Máriát és Krisztust,⁵⁶ sőt párokba rendezve, ahogyan a Dómban láthatjuk; minden pár egy-egy Szűz Mária ünnepre utal(hat). Glattfelder püspök 1929-es körlevelében azt olvashatjuk: *Az Oltáregyesület mellett pedig – miután Szűz Máriát és Jézust egymástól elválasztani nem lehet – a Mária-kongregációk felkarolására, s ahol nincsenek még, megalakítására kérem kedves papjaimat.*⁵⁷ A diadalíven látható motívumok olyan nagy formai azonosságot mutatnak az idézett liturgikus könyvekkel (*Missale Romanum* és papi breviáriumok), hogy azok forrásai nem is lehetnek mások, erre talán a legjobb példa éppen a kút ábrázolása.⁵⁸ Ehhez kapcsolódó gondolatmenetet fejtett ki a püspök az egyetemi hallgatónak előadott elmélkedésében Szűz Máriáról. *Ave Mater gratiae* (márc. 25.) *Az elméletet az élet igazolja: 1. Az Úr angyala köszönté Szűz Máriát – az égi hírnök a földi nagyságot, a túlvilági öröm a romlatlan földi lelkeket. 2. Íme az Úr szolgáló leánya, legyen nekem a Te igéd szerint – Isten akaratának vállalása a legnagyobb emberi nagyságra való emelkedés. 3. És az Ige testté lön – a legnagyobb kegyelem Mária által a miénk lett.* A konklúzió egyben magyarázata is mindannak, amit láthatunk: *Tanuljuk meg Szűz Máriától Krisztust hordozni.*⁵⁹ A templom első búcsúját 1931. augusztus 15-én körmenet zárta, melyen az *Ájtatos tömeg kísérte a Legszentebbet az árkádok alatt s jámbor lelkükből feltörtek az ég felé a Szentséget dicsőítő s a Nagyasszonyhoz könyörgő énekek.*⁶⁰

⁵⁵ *Urna aurea et virga Aron, altare thymiamatis*: ez a két motívum Szűz Mária szeplőtelen szívének ünnepére utalhat (augusztus 22.). A *Manna aranyedénye* és az *Aron vesszeje* motívumok itt együttesen jelennek meg, miközben ez a loretoi litánia ábrázolások esetében különálló elemek. A korban használt papi breviáriumban, illetve misekönyvekben Mária szeplőtelen szívének ünnepét kifejező illusztrációk ezek. (*Melléklet*, 4. kép) A *Litánia a boldogságos szűz Máriáról. Szent Ágoston szerint* című imádságban a fohászok közt többek között ezek olvashatóak: Bölcsességnek háza, Mennysországnak kapuja, Oltalomnak városa, Istennek megszentelt hajléka, *Tömjéntartó oltár*, Szövetség szekrénye, *Aron vesszeje*, Bepecsételt kútfeje, Élő vizek kútfeje, Napfénybe környezetett asszony, In: Pongrácz, 1869. 262.

⁵⁶ Dávid, 1996. 55–56. *Aron kivirágzott ága [...] Elsősorban Máriára utal, mert ahogy a száraz ág az Úr akarata szerint kivirágzott, úgy vált termékeny anyává az érintetlen Szent Szűz. [...] A kivirágzott bot előképe Krisztusnak is. Ő az áldozatot bemutató örök főpap, az értünk önmagát adó Megváltó, aki legyőzte a halált és dicsőségesen felment a mennyekbe.* A szentélyben így jelenik meg Krisztus az Atya jobbán, trónon ülve, királyi ruhában.

⁵⁷ SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1929. 1. sz. Főpásztor újévi szózata papságához.

⁵⁸ Valószínűsíthető, hogy ezek a motívumok valóban párokat alkotnak, ezt a liturgikus könyvek (összetett) illusztrációi igazolják. De egy-egy szimbólum akár különböző Szűz Mária-ünnepet is megjeleníthet. A *Litánia a boldogságos szűz Máriáról. Szent Ágoston szerint című imádság így zárul: A te szeplőtelen fogantatásod által, A te születésed által, A te csodálatos angyali köszöntésed által, A te tiszteletes bemutatásod által, A te tisztaságos tisztulásod által, A te dicsőséges mennybeviteléd által. – Ments meg minket, szószólónk!* In: Pongrácz, 1869. 262.

⁵⁹ 1927 (márc. 22–25.) nagybőjti konferenciák egyetemi hallgatók számára. 4. A teljes elmélkedés a Függelékben (3.) olvasható.

⁶⁰ *Szegedi Katolikus Tudósító*, V. évf. (1931. szeptember 1.) 247.

Mindez a szentélyben még kiegészül a *Patrona Hungariae* ábrázolással, amely Ádámmal és Évával együtt a szeplőtelen fogantatás ünnepét jeleníti meg. (*Melléklet*, 14. kép) Ez az üzenet pedig a szentélyben is ábrázolt I. Ferenc József uralkodóval hozható összefüggésbe, ugyanis 1914. december 8-án ő ajánlotta fel a birodalmát, koronáját, trónját, országait és népeit, ezzel együtt Magyarországot Jézus Szentséges Szívének. A szentélyben Ferenc József császárként látható, melyre egyenruhája utal.⁶¹ Katonai egyenruhában, de nem huszáregyenruhában van a császár. Az osztrák püspöki kar 1914 karácsonyán, a magyar püspöki kar pedig 1915. január 1-jén ajánlotta fel az országot Jézus Szentséges Szívének.⁶² A püspök ezzel a felajánlással kapcsolatban az ország oltalom alá helyezéséről írt körlevélben: *Lándzsa járta át az isteni Mester Szívét: ez a Szív magába zárja az emberi nem minden vétkét és gonoszságát; de ez a Szív egyúttal nyitott csatornája lesz a bőven ömlő malasztoknak, onnan várja a világ az igazságos békét és kiengesztelődést. A Jézus isteni Szívével kötendő újabb és bensőséges szövetségünk legyen magyar hazánknak oltalma, menedéke, erőssége és győzelme!*⁶³

A szentélyben, a falakon felfutó pilaszterek végein, az oszlopfők magasságában kétszer is láthatjuk a pelikán- és az Isten báránya-motívumot, amelyek a tabernákulum ajtaján is ábrázolva vannak. Ezek a motívumok a papi breviáriumban a Jézus Szíve-ünnep illusztrációi, amelynek része a tömjéntartó oltár, a Manna aranyedénye, a frigidáda a kőtáblákkal együtt. (*Melléklet*, 7. kép) A Jézus Szívére szentelt püspöki magánkápolna falán is látható a pelikán- és az Isten báránya-ábrázolás. Az 1926-os körlevelében olvashatunk arról, hogy *A rítuskongregációhoz Jézus Szíve szobrának olyan oltárokon való elhelyezésére vonatkozólag terjesztettek*

⁶¹ *Ez év augusztus 18-án van századik évfordulója Istenben boldogult I. Ferenc József apostoli királyunk születésének. Ez évforduló mellett némán elmenni nem szabad. Ha visszaemlékezünk arra a páratlan kötelességteljesítésre és önfeláldozó munkakedvre, mellyel boldogult királyunk késő aggkoráig példát szolgáltatott minden alattvalójának s főleg a közélet minden emberének, s ha azonfelül ráeszmélünk, mily szédítő haladást tett meg hazánk az Ő hosszú uralkodása alatt, – melynek méreteit csak jelenlegi megaláztatásunkban tudjuk megítélni – akkor meg kell vallanunk, hogy az Ő születése áldást jelentett Magyarországra s egész népére nézve. Ez érzelmek hatása alatt hálaadó kegyelettel fogunk leborulni a nemzetek és történelem fölött uralkodó isteni Gondviselés előtt s buzgó szívvel imádkozni, hogy a nagy erények, melyek az elköltözött uralkodót díszítették, hazánk sorsának intézésében újból érvényesüljenek.* In: SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1930. 2121. sz. B. e. I. Ferenc József király születésének századik évfordulóján hálaadó sz. mise.

⁶² P. Biró, 1915. 8. *A püspöki kar felszólítására a Mária-ország minden egyes templomában gyönyörű, könnyekig megható imádsággal, amelyet főpásztoraink Jézusért és hazánkért égő szeretete szerkesztett meg, felajánlották az isteni Szívnek az ezeréves Magyarországot. A király szíve dobbanása átáradott hű magyarjai millió szívébe. A király és nép szíve szeretetéből született meg Jézus Szíve Magyarországa 1915. január 1-én.*

⁶³ SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1914. 5815. sz. Háború: Hazánknak Jézus sz. Szíve oltalmába való felajánlása. Ezt az oltalmat, menedéket, erősséget és győzelmet fejezi ki a Dóm szentélyében látható oltalommotívum Krisztust szimbolizáló füstölője. Vö. Horváth, 2017. 65–68.

elő kérdéseket, melyekben az Oltáriszentség őriztetik.⁶⁴ Azt láthatjuk, hogy Glattfelder püspök ezt meg is valósította: a püspöki magánkápolnában (üvegablak), a Krisztus Király Szívének tiszteletére szentelt szemináriumi kápolnában (szobor) és a Dóm szentélyében is, ahol Krisztus Király látható a Teremtővel (mozaik). Szűz Mária a Szentháromsággal együtt Mária mennybevételét, tehát a Nagyboldogasszony-ünnepet ábrázolja, mivel pedig Mária magyar királyi díszben látható, paláttal, a Szent Koronával, így a Magyarok Nagyasszonya, október 8-i ünnep is megjelenik.⁶⁵ A gyermek Jézust a kezében tartó *Patrona Hungariae* azt üzeni, hogy velünk az Isten, Emmanuel, ami arra emlékeztet, hogy *tanuljuk meg Szűz Máriától Krisztust hordozni.* (Melléklet, 8. kép) 1927-es újévi szózatában az *Isteni Kisded áldását* kérte az előttünk álló feladatokhoz,⁶⁶ hasonlóan az 1919-es püspöki kari levélben foglaltakhoz: *inkább legyen végleges részünk a karácsonyi áldásban.*⁶⁷ Amint láthatjuk, rendkívül összetett a szentély, tulajdonképpen minden Mária-ünnep, Krisztus Király, Jézus Szíve és a Szentháromság ünnepe is feltűnik benne.

Amint említettük, a diadalíven egy XI. Pius pápától származó idézet olvasható. A Dómról szóló könyvek, kiadványok egyetlen esetben sem írnak arról, hogy ez a mondat honnan származik, hol és milyen körülmények között hangzott el, hogyan került Szegedre.⁶⁸ A mondat jelentőségéről Zombori István azt írta, hogy *Az adott környezetben e kiemelt idézet a nemzet szétdarabolását gyászoló magyarok számára egyfajta pápai vizsgatást jelent.*⁶⁹

Glattfelder püspök és XI. Pius pápa kapcsolata egészen személyessé válhatott már a pápa beiktatása után, ugyanis 1922-ben a püspök éppen audienciára indult

⁶⁴ SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1926. 2019. sz. Jézus Szíve szobrának elhelyezése az oltárokön.

⁶⁵ Az Immaculáta és a sz. Szív. A Magyarok Nagyasszonya tulajdonképpen a szeplőtelenül fogantatott szűz Anya. Régi képeink, irodalmi emlékeink erről tanúskodnak. A Magyarok Nagyasszonya ünnepi miséje, szolozsmája jó részben azonos a szeplőtelen fogantatásával. Nagyasszonyunk szeplőtelen kezelélt árasztotta el hazánkat jótéteményeivel tíz évszázadon át. Legnagyobb és legszebb adománya mintha az volna, amelyet tavaly adott nekünk. Király Ófelsége, az ország első hivatalos személye, 1914. dec. 8-án, a Szeplőtelen Fogantatás ünnepén, trónját és népeit az Úr Jézus szentséges Szívének ajánlotta fel. Az Immaculáta hazánkat Fia Szívébe zárta be. In: *A Szív*, 1915. december 4. 1.

⁶⁶ *Az Isteni Kisded áldása szerezze meg mindnyájunk számára ehhez a munkához az erőt, kitartást és sikert.* In: SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1927. 90. sz. Főpásztor újévi szózata a papsághoz.

⁶⁷ Gergely, 1984. 320.

⁶⁸ *Az íven XI. Pius pápa mondata olvasható: Facere magna et pati fortia Hungaricum est (Nagy tetteket véghezvinni és hősiiesen túrni, ez magyar erény).* In: Dusha, 2005. 181.

⁶⁹ Zombori, 2005. 413.; *Ezt megerősíti az a tény, hogy a kupola szentély felé eső fal részére félkör ívben XI. Pus pápa (1922–1939) mondását írták „Facere magna et pati fortia Hungaricum est”. Ez a magyar fordításban így ismert: „Nagy tetteket véghez vinni és hősiiesen túrni, ez magyar erény”. Az adott környezetben e kiemelt idézet a nemzet szétdarabolását gyászoló magyarok számára egyfajta pápai vizsgatást jelent.*

XV. Benedek pápához, mivel az államtitkárság egy előterjesztést kért tőle a csanádi püspökség jugoszláv részével kapcsolatban, de nem találkozhattak, mert a pápa időközben meghalt.⁷⁰ A püspök az ügy fontosságára való tekintettel úgy döntött, hogy bevárja a pápaválasztást. Rövid időre Nápolyba utazott, járt Capri szigetén is, miközben a konklávé 1922. február 6-án pápává választotta Achille Ratti milánói érseket, XI. Piust.⁷¹ A pápa megválasztása után azonnal fogadta a csanádi püspököt, előterjesztését pedig elfogadta.⁷² XI. Pius pápáról többször is nagy nyíltsággal szolt beszédeiben Glattfelder Gyula. *Ezt látta meg és becsülte értéke szerint az az erkölcsi tényező, melynek ítélete e kérdések megbírálásánál minden földi tekintéllynél nagyobb: a római Szentszék. Hogy a pápa oly feltűnést keltő kitüntető formában kért részt ünnepünkben, az nemcsak egy igazágtalanul letiport nemzet sorsával szemben érzett részvét jele, hanem annak manifesztálása is, hogy ez a hatalom, mely nem múló anyagi erőt, hanem maradandó erkölcsi értékeket keres a történelemben, felismerte a magyar nemzet tisztult etikus felfogását. Ennek páratlanul ünnepélyes manifesztálása a legnagyobb erkölcsi siker, melyet a trianoni Magyarország eddig elkönnyvelhet. E tiszteletnyilvánításban nem hiú ígéretek és álomba ringató üres biztatások foglaltatnak, hanem a világ első erkölcsi tekintélye részéről ünnepélyesen kihirdetett tény, hogy Magyarország értéket képvisel s vele mint a világegyház szempontjából is számottevő tényezővel kell elbánni.*⁷³

A templom diadalívén olvasható idézettel kapcsolatban a legrészletesebb leírás a *Magyar Katolikus Almanachban* található. Abban azt olvashatjuk, hogy 1929-ben

⁷⁰ Bauer György püspöki általános helynök adta hírül az egyházmegye hívei számára, hogy XV. Benedek pápa meghalt, miközben a püspök éppen Rómában volt. *Megyéspüspök Urunk Óméltósága néhány héttel ezelőtt az örök városba utazott, hogy kilencszáz esztendősz egyházmegyénknek a megváltozott helyzetben előállott életkérdéseit a Szentatyának előadja. Mindennap vártuk a hírt, az üzenetet a legjobb Atyától s íme e helyett váratlanul halálhír érkezett Rómából.* In: SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1922. XV. Benedek halála.

⁷¹ Szintén Bauer György írja, hogy *Amikor a katolikus világ buzgón imádkozott, hogy az Úr Jézus látható fővel ajándékozza meg egyházát, megtörtént. Az örök városban időző megyéspüspök Urunk Ó Méltósága táviratilag közli, hogy az összegyűlt bíborosok választótestülete Ratti Achille milánói bíbornok-érsek személyében pápát választott, aki a választásban Isten akaratát látva, azt elfogadta s XI. Pius néven elfoglalta Szent Péter trónját. [...] Megyéspüspökünk az első között tolmácsolja Szent Péter utódjának a csanádi egyházmegye rendíthetetlen ragaszkodását, fiúi szeretetét.* In: SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 530/1922. sz. XI. Pius pápa trónralépése.

⁷² A római utazás részleteiről Pacha Ágoston (1870–1954), püspöki titkár visszaemlékezésében olvashatunk: *Február 12-én volt az új pápa megkoronázása. A püspök részére szereztem főpapi ruhákat s ő részt vett a hivatalos menetben. [...] A püspök nagyon sürgette, hogy miután már hetek óta várakozik Rómában, mielőbb audienciát kapjon az új pápánál. Meglepetésünkre a pápai meghívó már hétfő esti 6 órára szólt. A püspök eleinte latinul beszélt XI. Pius pápával, ki maga azután németre fordította a társalgást. [...] A pápa mindent jóváhagyott, amit az államtitkárság reánk vonatkozólag neki előterjesztett.* In: Varga, 2006. 365–366.

⁷³ *A Szent Imre év mérlege.* (Részlet a *Szegedi Uj Nemzedék* számára írt beszédből.)

volt XI. Pius pápa aranymiséje, és erre az ünnepi alkalomra sok magyar zarándok is Rómába utazott. December 18-án a *Sala del Consistorio*-ban Serédi Jusztinián hercegprímás köszöntötte a főpásztort, aki többek között a magyar nemzet szenvedéséről szólt.⁷⁴ *Tudjuk jól, hogy Szentséged mint közös Atyánk, nem helyezheti egyik fiát a másik elé, kivéve azt, aki szenved. Minthogy azonban mi is szenvedő nemzet vagyunk, Szentséged külön áldását kérjük, hogy az Úr megrövidítse nehéz napjainkat és az atyai tekintély egyre jobban visszanyerje régi erejét Magyarországon.*⁷⁵ Ekkor ezeröttszáz díszkötésben készült magyar könyvet ajándékoztak a pápának Klebelsberg Kuno miniszter javaslatára,⁷⁶ majd Barcza György vatikáni magyar követ franciául üdvözölte a pápát, aki arról szólt, hogy *A magyar nemzet ezeréves léte folyamán mindenkor az Egyház és az európai civilizáció egyik legbátrabb és leg-hívebb védője volt. A kereszténység előőrseként a magyar nemzet nemes és ősi hagyományai szolgálatába állította nemcsak fiainak erős karját, de tudósainak tollát is.*⁷⁷ A nagykövet beszéde után átadta a pápának Horthy Miklós kormányzó sajátkezü levelét. Végezetül Berczell Jenő alpolgármester a Budapesten folyó templomépítésekéről szólt. A fentiekre a pápa válaszolt. *XI. Pius Pápa válaszában meleg köszönetét fejezte ki Magyarországnak kormányzójának levélbeli üdvözléséért s köszönetet mondott a magyar kormány szerencsekívánataiért és ajándékáért, mely különösen meghatotta, mert életének legboldogabb idejére, a könyvtárosságára emlékezteti. A könyvekben átlapozza a magyar nemzet egész történetét, amely nemzet Európa kultúrájának és civilizációjának nemcsak a múltban, de a jelenben is védőbástyája. A Szentatya utalt az ország jelenlegi nehéz helyzetére és azt mondotta, hogy nagy dolgokat szenvedés nélkül nem lehet megvalósítani. Idézte ezt a régi mondást: „Facere fortiter et pati christianum est”,⁷⁸ amelyet Magyarországra úgy alkalmazott, hogy erősen cselekedni és súlyosan szenvedni magyar erény. Örömmel hallotta, hogy a fővárosban és vidéken templomok épülnek a nehéz helyzet dacára.*⁷⁹

⁷⁴ Már Serédi Jusztinián megválasztásakor XI. Pius pápa azt jelentette ki, hogy a bíborosnak kivenezett esztergomi érsekkel a sokat szenvedett magyar nemzetet kívánta különös megtiszteltetésben részesíteni. Serédi Magyarország olyan részében született ugyanis, amely most idegen államhoz tartozik, és elvesztését az egész ország siratja. Egy erről a vidékről származó bíboros kinevezésével a pápa bizonyosságot akar tenni Magyarországnak iránti szeretetéről és a magyarok balsorsa iránti megértéséről. In: Csiky, 2012. 267., 270.

⁷⁵ MKA, 1930–1931. 434.

⁷⁶ Pasteiner, 1929. 232.

⁷⁷ MKA, 1930–1931. 436.; Barcza György nagykövet beszédét közli Kakasy Judit is: *A magyar nemzet, évezredek története során mindenkor az európai civilizáció, és az Egyház egyik legbátrabb és leg-hűségesebb védelmezője volt. A kereszténység védelmében nemcsak fiainak erős karjával szolgált, hanem legfőbb, és legnemesebb hagyományaként tudósaink tollával is.* In: Kakasy, 2013. 218.

⁷⁸ Ez a mondat *Mucius Cordus Scaevola* (Kr.e. 6. sz.) történetéből ismert: *Romanus sum civis et facere et pati fortia Romanum est.*

⁷⁹ MKA, 1930–1931. 438.

A különleges könyvadományozásról Kakasy Judit írt tanulmányt 2013-ban. Az általa összegyűjtött hiteles levelezések a Magyar Katolikus Almanachban található közléstől jelentősen eltérnek, tanulmányában a Katolikus Almanachra ő maga nem utalt. Az eseményen részt vevő és a pápát köszöntő Barcza György vatikáni követ 1929. december 22-én Walko Lajos külügyminiszternek azt írta összefoglalójában, hogy a találkozóra december 17-én este hat órakor került sor, a pápa válaszbeszédében elhangzottakról pedig azt, hogy a pápa *Beszédében nagy elismeréssel emlékezett meg a magyar nemzetről, melyre illik az a mondás, hogy „fortiter agere et fortiter pati christianum est”, mely mondást úgy is lehet alkalmazni, hogy „fortiter agere et fortiter pati hungaricum est”*.⁸⁰ Láthatjuk, hogy a Dóm diadalívét lényegében mindkettő forrástól jelentősen eltérő, de ezen az ünnepi eseményen elhangzott, XI. Pius pápától származó idézet díszíti. A diadalíven olvasható mottó tisztelgés az aranymiséjét ünneplő – *a magyar nemzet tisztult etikus felfogását felismerő* – XI. Pius pápa előtt, akinek papi jubileuma egybeesett az ötvenéves szegedi nagyárvíz és fogadalomtétel évfordulójával, a Szent Imre-emlékével, az egyházmegye alapításának 900., ugyanakkor a Nemzeti Megújulás 10. évfordulójával is.⁸¹

Nagyon különös, de a könyvadományozásról a *Corriere della Sera* napilap is részletesen beszámolt már jóval a találkozó előtt. Elsőként 1929. december 1-jén írtak arról, hogy a Magyar Kormány Klebelsberg gróf kezdeményezésére, a pápa pappá szentelésének jubileumára nagy értékű magyar könyveket kíván ajándékozni, melyek a magyar történelmet, egyháztörténelmet, régészetet jelenítik meg. Az ezernél is több könyv fehér bőrkötésben, magyar és pápai címerrel, illetve díszes *ex libris-szel* lesznek díszítve.⁸² A következő hír, amely a Barcza-féle tudósítás hitelességét támasztja alá pedig az esemény másnapján, 18-án jelent meg. Azt olvashatjuk,

⁸⁰ Kakasy, 2013. 217.

⁸¹ A latin idézet útja Szegedre továbbra is tisztázatlan. A válasz talán a püspöki levéltárban lehet. Valószínűleg Klebelsberg Kuno miniszter kezdeményezhette Glattfelder püspöknél az éppen készülő Dóm számára.

⁸² *Corriere della Sera*, 1929. december 1. vasárnap, 6.: L'Ungheria donerà` al Papa una raccolta di mille volumi. Budapest, 30 novembre, notte. Su proposta del ministero dei Culti e della P.[ubblica] I.[struzione], conte Klebelsberg, il Governo ungherese ha deciso di offrire in dono a Pio XI, in occasione del suo giubileo sacerdotale, una raccolta di libri ungheresi di alto valore. Nel prendere questa decisione il Governo ungherese è stato indotto dalla speranza che un simile dono corrisponda nel miglior modo alle inclinazioni personali del Papa. A questo riguardo si ricorda anche il fatto che durante la sua visita a Budapest nel 1891 l'attuale Papa esaminò con vivissimo interesse la biblioteca del Museo nazionale ungherese. La raccolta di libri comprende oltre mille volumi. Sono comprese nella raccolta tutte le opere bibliografiche e biografiche della letteratura ungherese nonché le migliori opere della storia magiara. Sono rappresentate anche opere sulla storia della Chiesa, sull'archeologia, ecc. La rilegatura della opere in pergamena bianca è di sommo pregio artistico. Le coprtine hanno impresso in lettere d'oro il titolo dell'opera e portano lo stemma ungherese e quello pontificio. Ogni volume è munito di un segnalibro artistico.

hogy a magyar zarándokokat, akiket Serédi kardinális a vatikáni nagykövettel egyetemben vezetett este a pápa elé, ezernél több könyvet és ezerötszáz ruhát adományozott a pápának a missziókban élő gyermekek számára.⁸³

A Dóm szentélyében a *Patrona Hungariae* kép alatt két bástyaszerű motívum látható, amint a püspöki palota homlokzatán is két bástya épült kőből, mintha ezek fejeznék ki azt, hogy a Magyar Állam a kereszténység védőbástyája (volt). Rerrich Béla első tervein még nem kőből épült bástyaszerű tornyok láthatóak a püspöki palota homlokzatán. Az új szegedi központ tulajdonképpen a régi csanádi mintájára épült ki. (Melléklet, 8. kép) *Csanád várában a csanádi püspökség egyházaival és iskoláival végvára lőn nemcsak a katolikus kereszténységnek kelet és dél felé, hanem oly központja az istenes gondolkodásnak, tisztult életfölfogásnak és komoly tudományosságának, hogy messze földről ide sereglettek azok, kik az élet köznapi formáival megbarátkozni képesek nem voltak, hanem felsőbb lelkiségben, emelkedett világszemléletben keresték boldogulásukat. [...] csakhamar ritka fényében emelkedett ugyancsak az ő gondoskodásából [Szent Gellért] a Boldogságos Szűz Mária egyháza, melyet temetkezési helyéül is szánt, s melyben kibontakozott az a merész lendületű Mária-kultusz, mely nemzetünknek kiváltsága és dicsősége is volt...*⁸⁴ XI. Pius pápa a Szent Imre jubileumi évre küldött levelében is említette ezt a történelmi szerepet. *Innen van, hogy a ti őseitek a vallásos meggyőződés sugallatából az évszázadok folyamán annyi ellenséges erőt legyőztek és a keresztény Európát a barbár népek betörései ellen élesen bástya és várfalként megvédelmezték.*⁸⁵

A főhajóban a nyolc boldogság, a kupola csegelyein a négy sarkalatos erény, a szentélyben pedig az apostoli királyság (eszme, jóság, erő, oltalom) erényei láthatóak. A templom főhajójában az első boldogság, az igazság. A püspök prédikációiban többször kifejtette, hogy *megcáfolhatatlan törvény és ősi példaszó: iustitia regnorum fundamentum.*⁸⁶ Krisztus királyságának, de a dinasztikiák által vezetett országoknak, így Magyarországnak is az igazság az alapja. XI. Pius pápa az igazi béke alapjának az igazságosságot tartotta. Nagy Szent Albert 1931-es szentté avatási bullájában az igazi béke alapjait kereste: *Olyan szent ő, akinek példáját korunk is követhetné, korunk, amely keresi a békét és a tudománytól csodadolgokat remél... Ma ugyan*

⁸³ *Corriere della Sera*, 1929. december 18. szerda, 2.: *Doni di Governi esteri al Papa per il giubileo sacerdotale. Città del Vaticano, 17 dic., notte. [...] Questa sera il Papa ha ricevuto il pellegrinaggio ungherese, che era guidato dal cardinale Seredi. Era presente anche il ministro d'Ungheria presso la Santa Sede. Sono stati offerti al Pontefice ricchi doni, fra cui oltre mille volumi rilegati in pelle bianca, offerta dal Governo ungherese, 1500 abitini completi per i bambini delle Missioni, regalati dagli insegnanti di Budapest.*

⁸⁴ SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1930. 800. sz. Főpásztor nagyböjti szózata.

⁸⁵ SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1930. 2200. sz. Szentséges Atyánk levele a magyar püspöki karhoz Szt. Imre jubileumára.

⁸⁶ Glattfelder, 1938. 229.

az összes népek óhajtják a békét, de a hozzá vezető útról nem értenek egyet, sőt az igazi béke alapját, az igazságosságot és a szeretetet mellőzik.⁸⁷

A Dóm szentélyében, miként püspöki címerében, láthatjuk a Szentháromság mellett a kereszt jelét is, amely szintén Rómára utal. Már korai beszédeiben kifejtette ezzel kapcsolatos gondolatait, de Trianon után mindez még inkább fontossá vált, ugyanis ezzel arra utalt, hogy Magyarország Isten akaratából Rómához, a nyugati kereszténységhez tartozik, mert Csanád vezér és Ajtony harca nemcsak epizódyszerű fejezete annak a gigantikus evolúciónak, melyet Szent István indított el, hanem felelet arra a kérdésre: a keletnek vagy a nyugatnak lelke veszi-e birtokba a magyar nemzetet.⁸⁸ Erről ezt írta már 1901-ben: A kereszténység és katholicizmus valamint a szent kereszt nem tüntetésnek egyszerű jelszava és jelvénye, hanem haladásunk alapja, műveltségünk tartalma, világnézetünk magyarázata, nemes törekvéseink buzdítója, fáradságunk, küzdelmeink, áldozatunk legszebb jutalma, életünk tulajdonképpeni célja. [...] Azt hiszem, nem végezhetném méltóbban szavaimat, mint ha rámutatok arra a maihoz hasonló küzdelemre, mely a IV. század elején Róma mellett végződött első ízben a kereszt diadalával. Akkor két, a maihoz hasonló ellentétes világnézet állott egymással szemben. Az egyik az érzéki ember föltétlen érvényesülésének jogát hirdette, a másik az evangélium világnézetét vallotta. Akkor is csodás fényben tűnt fel az üdvösség jele, a kereszt, s midőn hírül vette a kereszt jele alatt küzdő, hívó sereg, hogy „e jelben győz”, elszánt lelkesedéssel, szinte vakmerőséggel szállt a túlerővel harcba. A Pons Milviusnál a pogányság elbukott, s a kereszt, mint a haladó életnek dicsőséges jele tűnt fel a Capitolium ormán.⁸⁹ És Rómát szimbolizálja a Dómban látható, a békeszeretetet szimbolizáló fárosz is. Ezzel kapcsolatban olvashatjuk a püspöktől: Ámde a pápára nemcsak úgy tekintünk, mint az igazság fároszára, hanem a katolikus népek százmilliói az ő Egyházuk pátriárkális berendezésében a pápában az atyát is látják és tisztelik. Minekünk a pápa nemcsak törvényhozó és csalhatatlan tanító, hanem a világegyház lüktető szíve, minden egyes nemzet gondjának hordozója, reménységének ápolója.⁹⁰

A magyarság legdrágább ereklyéinek egyike az 1930-ban Muranóból Magyarországra hozott Szent Gellért-ereklye,⁹¹ mely a róla elnevezett oltárban van elhelyezve. Az ereklye Magyarországra hozataláról az olasz sajtóban is írtak. Ebben arról

⁸⁷ Gál, 1941. 13.

⁸⁸ Glattfelder Gyula: *Előszó*. In: Juhász, 1930. V.

⁸⁹ Ez a részlet az 1901. november 5-ei beszédéből származik, amelynek ő címet ugyan nem adott, de a dátum alapján arra következtethetünk, hogy azt Szent Imre ünnepére írhatta.

⁹⁰ Glattfelder Gyula dr. csanádi püspök: *Hithűség és béke*. In: MKA, 1930–1931. 325.

⁹¹ A muranói Szent Donát-templomban őrzött Szent Gellért-ereklyéből a szent lábszárcsontját Pietro La-Fontaine velencei bíboros pátriárka ajándékozta a csanádi egyházmegyének. Vö.: In: SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1930. 200. sz. Egyházmegyei zárandoklat Velencébe, Szent Gellért ereklyéjéhez.

olvashatunk, hogy La Fontaine velencei bíboros pátriárka a szegedi egyházmegye püspökének, Glattfelder Gyulának levélben arról írt, hogy még ünnepélyesebbé kívánja tenni a 900. évfordulóját ünneplő egyházmegye ünnepét, ezért személyesen ment el Muranóba, ahol felnyitotta a Szent Gellért-ereklyéit őrző ládát, és kiválasztotta a csontot, amit az egyházmegyének ad. Az ajándék ereklyét ünnepélyes keretek között fogják elszállítani a szegedi fogadalmi templomba június 24-én.⁹²

Az oltáron Szent István király és Gizella, Szent Gellért és Imre herceg⁹³ látható, valamint két dombormű, amely Szent Imre életéből vett jeleneteket ábrázol.⁹⁴ Az oltár több figyelmet érdemel, ugyanis Szent Gellértről ezt írta a püspök: *Amikor Szent Gellértet a sziklatetőről lelökték s szívét lándzsával átdöfték, akkor lett egészen nyilvánvaló, hogy Krisztus követét és alter egoját vitték halálba.*⁹⁵ (Melléklet, 9. kép)

A Dóm keresztházában látható az ószövetségi történetek között Tóbiás Rafael arkangyallal. Ezzel kapcsolatban ezt olvashatjuk a különböző kiadványokban: *Tóbiás kísérelőjével, Rafael angyallal, akinek tanácsára a nagy halnak szívével, epéjével és májával gyógyította meg nagybeteg atyját. Isten Tóbiás jámborságát jutalmazta meg ezzel.*⁹⁶ (Melléklet, 10. kép) A keresztény szimbolikában Tóbiás a hallal tipologikus előképe Jézus és a hitetlen Tamás történetének, vagyis ő hitt az angyalnak, hogy a hal egyes részei gyógyító erejűek, ez pedig utalás Jézus

⁹² *Corriere della Sera*, 1930. április 15. kedd, 8.: *Reliquia sacra donata a Szeged dal Patriarca di Venezia. Budapest, 15 aprile, matt. Al vescovo della diocesi di Szeged, Giulio Glattfelder, il patriarca di Venezia, card. La Fontaine, ha scritto una lettera comunicandogli che per meglio solennizzare il nono centenario di quella diocesi, gli farà pervenire una reliquia consistente in un omero del santo Gellert, reliquia attualmente custodita in una cassa d'argento a Murano. A tale scopo il patriarca si è recato personalmente a Murano ove ha fatto aprire la cassa contenente le ossa del santo e ha scelto l'omero destinato alla diocesi di Szeged. La reliquia sarà portata in solenne processione il 24 giugno alla chiesa votiva di Szeged dove il vescovo Glattfelder la riceverà in custodia.*

⁹³ A két szentről – akiket az oltáron együtt láthatunk – azt írta a püspök körlevelében papjai számára: *Szent Gellértet nem lehet elválasztani Szent Imrétől s a két szent alak csak együtt képez egy egészet, egységes nagy vallási, nemzeti és nevelési programot.* In: SZCSLE VII. 8. a. Püspöki körlevelek, 1930. 1. sz. Főpásztor újról szövege papságához. Ezekről a gondolatokról olvashatunk részletesen az 1938-as könyvében.

⁹⁴ Szent Imréről így írt a püspök 1930-ban: *Kis nemzet nagy lelket ünnepel, amikor Magyarország Szent Imre halálának 900 éves fordulóját páratlan fényvel készül megdicsőíteni s ünnepére meghívja saját gyermekeit épp úgy, mint a világ szép és nemes lelkiséget kereső nemzeteit. Nem győzelmes hadvezért, nem dicsőségben országoló uralkodót, nem új világot vagy új világtörvényt felfedező lángész kíván az ezer éves nemzet az emberiség érdeklődésének központjába állítani, hanem anyagi életű ifjút, ki tiszta lánggal gyúlt ki a magyar égen, s úgy is égett el, érintetlenül hagyva koronát, hatalmat, hitvesi ágyat, csak egyet őrizve s mentve: lelke ártatlanságát, a természetfölötti életszemlélet áldozatos optimizmusát, az Isten országát mindenképp elé helyező, Krisztust utánzó, keresztény hősiességet – világi élethivatásban, a mindennapi élet kötetmei, igényei és kísértései közt.* In: *A lelkiség jubileuma.* Írta: dr. Glattfelder Gyula csanádi püspök.

⁹⁵ Glattfelder, 1938. 300.

⁹⁶ Dusha, 2005. 159. Ez az idézet szó szerinti átvétel Kollátitól. In: Ábrahám – Zombori, 2001. 92.

Tamásnak mondott szavaira: „*Boldogok, akik nem látnak, mégis hisznek.*”⁹⁷ Megállapíthatjuk, hogy a történet egyszerű, értelmezés nélküli leírása nem elegendő ahhoz, hogy megértsük a kép valódi mondanivalóját. Ha érteni szeretnénk, hogy miért látható és mit üzen ez a jelenet, akkor a püspök gondolatai között kell keresnünk erre a magyarázatot, ő pedig párhuzamot vont az *Istentől küldött mentor*, Gellért és Rafael között. A püspök tehát teljesen eltérő értelmezést adott a bibliai előképnek. *Kimondhatatlan áldás, ha a Gondviselés különös végzéseként az apa bölcsességét s az anya szeretetét kiegészíti egy megértő lélek és magasabban szárnyaló gondolat, hogy a szűkebb családi kört egy tágabb és emelkedettebb lelki közösség kincseivel gazdagítsa.* „Ha az Úr nem építi a házat, hiába fáradoznak, akik azt építik.” (CXXVI. zs.1.) *Ahhoz nemes adománylevelek, jogok és tőkék, szövetségi vagy házassági kapcsolatok nem elégségesek, a boldog otthon építéséhez elsősorban több lélek és eszményiség kell. Ha ezt a családok magukból kitermelni nem képesek – s ez a spontán erőgyarapodás a legritkább – Istentől küldött mentor, akár egy Tóbiást vezérlő Rafael arkangyal képében, akár pedig egy bölcs lelkiatya vagy nevelő gondoskodásában van hivatva biztosítani.*⁹⁸ Látható, hogy az ószövetségi előkép ebben az esetben a magyar történelmi eseményekre, szereplőkre utal, miként az egyiptomi József története is.⁹⁹ (Melléklet, 11. kép)

A tanulmányok csak megemlítik a Szent Gellért-oltárt, de alaposabb vizsgálata máig nem történt meg.¹⁰⁰ A legerjedelmesebb leírás a Temesvárról Szegedre áttelepült,¹⁰¹ Mandola Aladár (1875–1945) művészettörténészről származik 1933-ból.¹⁰²

⁹⁷ Dávid, 1996. 109–110.

⁹⁸ Glattfelder, 1938. 254–255.

⁹⁹ *Valamikor az egyiptomi József felé kiáltotta a nép: „Üdvösségünk a te kezekben van”, ugyanígy hirdette nemzeti élete válságos fordulóján a magyar, hogy biztonsága és jövője ebbe a kézbe [Szent István] van letéve.* In: *A Szentjobb értelme a szent hegyen.* Esztergom, 1938. május 31. In: SZCSEL V.4.b. Glattfelder beszédek, 86.

¹⁰⁰ Kolláti István is csak nagyon röviden szólt a királyi párról: *Az oldalsó fülkében a magyar szent család szülői vannak, Szent István, kezében kereszttel és az országalmával, Boldog Gizella imakönyvvel és rózsafüzérrel.* In: Ábrahám – Zombori, 2001. 77.

¹⁰¹ Kiss – Tonelli – Sz. Szigeti, 1927. 272.; Mandola Aladár Ungváron született, 1911-től viszont Temesváron tevékenykedett. Neki köszönhetjük, hogy a szentélyben látható Szűz Máriát szűrös és papucos Madonnának nevezik. *A kupola alól a szentélybe jutunk, ahol fent a szűrös és papucos Madonna fogad, mint a ház Úrnője, akinek a templom oltalmába van ajánlva.* In: Mandola, 1937. 54.

¹⁰² *Amint az egész fogadalmi templom hátulról előre egy hatalmas hullámvetést mutat, akként ez az oltár is hármass hullámvetés boltozatai alatt áll. Az első hullámvetés a balszárnyon annál a tornyos fülkénél kezdődik, melyben Szent István szobra mereng. A második, magasabb hullámvetés a középső fülkénél, amely Szent Gellért és Szent Imre szobrát rejt méhében. Ez a mi hadszínterünknek magaslati pontja, ahonnan széttekinthetünk az első királyi család lelki birodalmában. Innen még egy hullámvonal vezet a jobb szárny tornyos fülkéjéhez, ahol a házi szentély papnője, Gizella királyné éli az élet szelíd költészetét.* In: Mandola, 1933. 23–26.

Foerk Ernő leveléből tudjuk azt, hogy a Szent István és Gizella szobrot csak 1930. szeptember 21-én rendelték meg Krausz Lajos szobrásztól.¹⁰³ Eredetileg a templomot Szent Gellért ünnepén szentelték volna fel, de tolódott ez az ünnepi esemény, mivel több munka nem készült el időre, mint például az említett oltár sem. Az oltár abból a szempontból érdemel nagyobb figyelmet, hogy 1930-ban volt hercege az országnak, Ottó,¹⁰⁴ és törvényesen megkoronázott, trónjáról le nem mondott királynéja is, Zita, akik száműzetésben éltek. Glattfelder püspök az 1916-os koronázás előtt közreadott körlevelében a királynő *szelíd tekintetéről*, és a *nemes sarjadékról* szólt,¹⁰⁵ egy 1918-ban, a királyi pár szegedi látogatására megírt, de elő nem adott beszédében pedig a királynét *az egész nemzet jószágos anyjának* (angyalának, amit utólag kijavított), *Felséges Asszonyunknak*, Ottó herceget pedig a *nemzet reményének* nevezte.¹⁰⁶ A királypárti püspök¹⁰⁷ IV. Károly király halála után¹⁰⁸ részt vett a '20-as éveket jellemző Ottó-miséen,¹⁰⁹ többek között, a Szent István-bazilikában,¹¹⁰ de ilyen szentmise a szegedi Dómban is volt.¹¹¹ Ő volt, aki a tihanyi Kálvária négy stációját IV. Károly tiszteletére, Rott Nándor veszpremi püspökkel

¹⁰³ SZCSEL I. 1. a 1471/1930 A levél a Függelékben (4.) olvasható.

¹⁰⁴ Ottó herceggel kapcsolatban Glattfelder püspök is Apponyi Albert véleményét osztotta. *Apponyi Albert gróf nagy beszéde a budapesti Ottó-vacsorán. Ottó királyfi betöltötte 16. életévét. (Magyar Nők Szent Korona Szövetsége) Jóhiszemű ellenfeleink a királyság nemzeti jellegét féltik egy Habsburg-ivadék restaurációjától. – Közvetlen tudomásom alapján állítom, hogy a levegőben lógó trónjelöltségek közt egyik sem lehet teljesebben magyar nemzeti királyság és senki sem lehet teljesebben magyar, mint amilyen teljességgel magyar a mi törvényes királyunk.* In: *Szegedi Napló*, 1928. november 21. 1.

¹⁰⁵ *A Te szelíd tekinteted simítsa el királyi férjed homlokáról a gondok barázdáit. Szelíd kezéd állítsa meg a királyi jobbot, amikor sújtani készül. Mi, hű magyarjaid áldunk és magasztalunk Téged, ki a trónnak örökösét adtál s ezt a nemes sarjadékot neveled a nemzet és a trón számára.* In: SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1916. XIX. 5171. sz. IV. Károly király és Zita királyné megkoronázása.

¹⁰⁶ SZCSEL I. 1. d Kl 17–12. A levél olvasható Horváth, 2017. 98–99.

¹⁰⁷ Ujváry, 2018. 123.

¹⁰⁸ IV. Károly király 1922. április 1-jén halt meg. A halála utáni napokban már az olvasható az *Osservatore Romano*-ban, hogy Ottónak kell lennie az ő örökösének. *Gli ultimi momenti – La morte. [...] L'ex Imperatore Carlo ha conservato la sua conoscenza fino all'ultimo momento. Aveva il suo capezzale al momento della morte l'ex Imperatrice Zita ed il figlio che deve essere il suo erede. La morte è sopravvenuta verso le 11.30.* In: *Osservatore Romano*, 1922. április 3–4. 1.

¹⁰⁹ Cesare Orsenigo apostoli nuncius Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak 1929. december 5-én Budapestről írt levelében említi a magyar püspökök „Ottó király” iránti elköteleződését. *Qui abbiamo dei Vescovi ottimi (per es. Mons. Zichy) che hanno pubblicato ogni anno nelle loro pastorali un ordine alle parrocchie di celebrare una Messa solenne il giorno compleanno „del Re Ottone”.* In: S.RR.SS., AA.EE.SS., Ungheria, 1927–1957, pos. 40. fasc. 38. f. 63r.

¹¹⁰ 1927. november 20-án Glattfelder Gyula csanádi püspök ünnepi nagymiséét mondott II. Ottó 15-ik születésnapján. A szentbeszédet Strommer Viktorin, a pannonhalmi bencés főiskola igazgatója mondotta. In: MKA, 1928. 687–688.

¹¹¹ *Ottó király születésnapja. November hó 20-án lesz Ottó király 16-ik születésnapja. Ez alkalommal a Fogadalmi templomban délelőtt 10 órakor ünnepélyes szentmise lesz.* In: *Szegedi Katolikus Tudósító*, 1928. november 15. 2. évf. 341.

1929-ben felszentelte,¹¹² ahol az ünnepi beszédet szintén ő mondta.¹¹³ A püspök gondolataiból a *Nemzeti Ujság* közölt részleteket: *De a könnyeket le kell törölni, mert Glattfelder Gyula püspöknek van igaza, amikor azt mondotta, hogy: nem sírni kell, hanem építeni, mert nem a síróké a jövő, hanem az építőké, akik a romokból is tudnak pompázatos dómokat emelni. A könnyekből csak ábrándok épülnek, amelyek úgy foszlanak szét, mint a balatoni köd a napsugár nyilai alatt. Építeni nem ábrándokat kell, nem a múltakon kell keseregni, hanem dómokat kell építeni s munkával előhaladni az ekeszarvától a hivatali tollakig s az utcasepréstől a nemzetet vezető pozíciók gondjáiig.*¹¹⁴ Az emlékmű 1930-ra készült el.¹¹⁵ 1932-ben, IV. Károly király halálának tizedik évfordulóján a püspök megemlékező gyászmisét tartott a szegedi Dómban.¹¹⁶ Miközben ezek az események zajlottak, épült a Dóm Szent Gellért-oltára! Feltehető a kérdés, hogy kiket ábrázolnak az oltáron lévő szobrok. A szobrász csupán saját belátása szerint készítette el a szobrokat, vagy a püspöknek is voltak ezzel kapcsolatos egyedi kérései? (Melléklet, 12. kép) Indokolt ez a kérdés, ugyanis van egy különlegessége a Gizella-szobornak, mégpedig az, hogy a királyné sír, jobb szemében egy könnyecsepp látható.¹¹⁷ (Melléklet, 13. kép)

¹¹² Augusztus 15. Fényes ünnepek között áldotta meg Rott Nándor veszprémi megyéspüspök IV. Károly király emlékére Tihanyban emelt Kálvária-stációkat. Az ünnepi beszédet Glattfelder Gyula dr. csanádi püspök mondta. In: MKA, 1930–1931. 634.

¹¹³ IV. Károly király emléke Tihanyban. Nagyboldogasszony napján a magyar lélek kegyetes emlékünnepe folyt le Tihanyban [...] Nagy ünneplő közönség gyűlt össze az ország minden részéből az ünnepekre, amelynek keretében az újonnan felállított 4 kálvária stációt is felszentelte dr. Rott Nándor megyéspüspök. [...] Az ünnepi beszédet dr. Glattfelder Gyula csanádi püspök mondta. [...] Dr. József Ferenc főherceg és Anna főhercegasszony, a kormány képviselőjében gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter, a magyar mágnások, főpapság és papság magasrendű katonaság vett részt a lélekemelő kegyetes ünnepeken. In: *Veszprémi Hírlap*, 1929. augusztus 18. 7.

¹¹⁴ *Nemzeti Ujság*, 1929. augusztus 17. 1.

¹¹⁵ IV. Károly-emlékünnap Tihanyban. Vasárnap avatták fel ünnepélyes keretek között a IV. Károly király emlékére állított Kálvária utolsó állomásait. [...] Az apátság templomában tartott rövid ájtatosság után az ünnepi közönség Rott Nándor dr. veszprémi megyéspüspök vezetésével körmenetben vonult ki a Kálvária hegyre, ahol a megyéspüspök megáldotta a Kálvária állomásait. Czettler Jenő dr., a képviselőház alelnöke mondta az ünnepi beszédet, amelynek során hangsúlyozta, hogy a magyar történelem legmegalázóbb eseménye volt az, amikor a Trianon béklyóiba szorított nemzetnek fogolyként kellett átadnia királyát. In: *Veszprémi Hírlap*, 1930. augusztus 17. 5. Glattfelder püspök ekkor Budapesten tartózkodott. Ő mondta az ünnepi beszédet a Horthy Miklós körtelen felállított Szent Imre-szobornál. Vö. MKA, 1930–1931. 670.

¹¹⁶ *Rekvium Károly királyért. Április elsején, boldog emlékü, tragikus sorsú IV. Károly királyunk száműzetésben bekövetkezett halálának tizedik évfordulóján Glattfelder Gyula dr. megyésfőpásztor gyászistentiszteletet pontifikál a Fogadalmi templomban. A gyászmise 10 órakor kezdődik.* In: *Szegedi Katolikus Tudósító*, 1932. április 1., VI. évf. 7. sz. 107.

¹¹⁷ A *Corriere della Sera* részletesen tudósított Károly és Zita tihanyi utolsó óráiról, amiben megemlégették még azt is, hogy „Zita sír”. *Carlo e Zita verso l'esilio. Le ultime ore a Tihany.* [...] *Zita piange.* In: *Corriere della Sera*, 1921. november 5. péntek, 5.; IV. Károly halálakor azt írta az *Osservatore Romano*, hogy a királyné folyamatosan virraszt a halott mellett. *Dopo la morte di Carlo d'Asburgo.* [...] *L'ex-imperatrice Zita veglia continuamente la salma.* In: *Osservatore Romano*, 1922. április 6. csütörtök, 1.

A püspök Boldog Gizelláról így írt: *Tör járta át lelkét és könnyek között hagyta el hőn szeretett új hazáját, amelynek érdekében annyit tett és szenvedett, de özvegyen is erős asszony maradt, dicső férje emlékét őrizte, szent terveit ápolta, azok érdekében minden tőle telhetőt megtett s hogy a magyar kereszténység ügye el nem bukott, az végeredményben az ő hűségének köszönhető, mellyel szent és hős ura emlékének hasonló lélekkel áldozott s magának a magyar kegyelet hálás emlékezetben kiemelkedő helyet biztosít.*¹¹⁸ Érzékelhető, hogy Boldog Gizella sorsa párhuzamba állítható Zita királyné sorsával. A Szent István-szobor Szent Jobbra emlékeztető kézfeje szépen ki van dolgozva, Gizella esetében pedig a szelíd tekintet figyelhető meg. Foerk azt írta a püspöknek, hogy *Szóbeli felhatalmazása alapján megbeszéltem Krausz szobrász úrral a két – Szt. István és Szt. Gizella – alak márványban való kifaragása lehetőségét.*¹¹⁹ Mire vonatkozhatott az a szóbeli felhatalmazás, amelyről Foerk levelében olvashatunk? Ez a felvetés abból a szempontból érdekes, hogy 1930-ban már csak Glattfelder püspök volt az egyetlen olyan a segédkező magyar főpapok közül, aki IV. Károly és Zita 1916-os budapesti koronázásán részt vett. Ő a királyné beiktatását végző Hornig Károly (1888–1917) veszprémi püspöknek segédkezett,¹²⁰ így mindketten a menet tagjaiként Zita mellett állhattak a királyi pár bevonulásakor, mely a Lorétói kápolnától az oltárig tartott.¹²¹ 1930-ban már halott volt a koronázó főpap, Csernoch János (1913–1927) esztergomi érsek, Várady Lipót Árpád (1914–1923) kalocsai érsek és Széchényi Miklós (1911–1923) nagyváradi püspök is, ők voltak a királyi pár két-két segédkező püspökei.¹²² Kérdésünkre a választ Foerk Ernő naplójában – vagy Krausz Lajos hagyatékában – találhatnánk meg, abban talán benne lehetnek a szóbeli felhatalmazás részletei.¹²³

¹¹⁸ Glattfelder, 1938. 171.

¹¹⁹ SZCSEL I. 1. a 1471/1930 A levél a Függelékben (4.) olvasható.

¹²⁰ Személyesen átélt élmény és meggyőződés volt számára az, amit a koronázással kapcsolatban írt. *Mélységesen bölcs szimbolika rejlik abban, hogy a szent koronát nem teszik a magyar királynék fejére, hanem csak vállukat érintik vele a koronázáskor. Ez Boldog Gizella szellemi öröksége, mely a hitvest segítségre s nem szarnokságra jogosítja.* Glattfelder, 1938. 167.

¹²¹ Maczó, 2016. 93.

¹²² *Fél kilenc. A koronázási főtemplom orgonájának sípjai megharsannak, a kórus az Ecce Sacerdos Magnus-t énekli. Megérkezik segédletével a hercegprímás és a királyi pár két-két segédkező püspöke: dr. Várady L. Árpád kalocsai érsek, akinek gróf Széchenyi Miklós nagyváradi püspök asszisztált, báró Hornig Károly bíboros, veszprémi püspök, a királyné kancellárja, akinek dr. Glattfelder Gyula csanádi püspök segédkezett. A hercegprímás kíséretében volt dr. Bauer Antal zágrábi püspök, aki a szertartás alatt a primásnak segédkezett, mint Horvátország főpapja.* In: *Koronázási Album*, 1917. 42–43.; A koronázáson a püspökök mellett a segédkező papság között ott volt dr. Rott Nándor nagyprépost, későbbi veszprémi püspök, Pacha Ágoston csanádi kanonok, Glattfelder Gyula titkára és egyben utóda is Temesváron, valamint Hanauer Árpád István címzetes apát, későbbi váci püspök is.

¹²³ Krasznai Lajos műveinek listája megtalálható az interneten. Eszerint Boldog Gizelláról csak Szegedre, Glattfelder püspök megrendelésére készített szobrot. Ezzel szemben Szent Istvánról és Szent Imréről több alkotása ismert. Az ábrázolt arcok – Szent István esetében biztosan – eltérnek a szegeditől, vagyis a szóbeli felhatalmazás akár ilyen részletekre is vonatkozhatott. Vö. <http://www.krasznailajos.hu/v/alkotasaok/>

A Szent Gellért-oltárral szemben áll a Kálvária-oltár.¹²⁴ A fenti párhuzamok alapján – Szent Gellért *Krisztus alter egoja*, Szent István, *a tragikus nagyság*, Boldog Gizella, akinek *tör járta át lelkét*, a *Krisztust utánzó* Szent Imre – kijelenthető, hogy a két oltár egymással szembeni elhelyezése is egy tudatos koncepció eredménye, amely kifejezi a magyar szent család – és a magyarság – krisztusi hivatását. Szent Istvánról azt tartotta a püspök, hogy *Mi magyarok pedig a mi hazai külön kis siralom-völgyünkben nem lehetünk eléggé hálásak az isteni Gondviselésnek, hogy kálváriás történelmünk útjára hajnalcsillagul oly tragikus nagyságot állított, mint Szent István. Mert az áldozatban nagyobb, mint ő senki sem találtatott.*¹²⁵ Szent Imréről azt írta: *A fájdalom magyar éjszakájában világtójel ez ifjú ércalakja, hogy nem szavak, hanem tettek, nemcsak külső, de mindenekelőtt belső nehézségekkel szemben érvényesülő bátorság – az áldozat bátorsága – a tartós nagyság és siker első föltétele.*¹²⁶ Boldog Gizellával kapcsolatban azt olvashatjuk, hogy: *S ezt a keresztet Boldog Gizella ugyancsak hordozta. Isten őt gazdag gyermek-áldással jutalmazta, de talán annak bizonyosságul, hogy a nagyság fájdalomban bontakozik ki, mint az arany a tűzben, megengedte, hogy ugyanannyi koporsót helyezzenek el a székesfehérvári kriptában, mint amennyi bölcső ringott a királyi várban. De Boldog Gizella a fájdalmas anya hivatását is azzal a hősi méltósággal viselte, amellyel történelmi szerepre gyermekeit Istentől fogadta s az életre előkészítette.*¹²⁷ A megfeszített Krisztus egyúttal a magyarság megpróbáltatásaira figyelmeztet, és emlékeztet Trianonra, *országunk rettenetes összeomlására*,¹²⁸ – 1920. június 4. pénteki napra esett –, illetve emlékeztet a remélt feltámadásra. A tihanyi beszédében utalt arra, hogy *a kálváriával együtt jár a feltámadás és az élet reménye.*¹²⁹ 1929-es nagybőjti beszédében is írt ezekről a gondolatokról. *S miután a népeknek is van nem egyszer kálváriájuk, azoknak szintén meg kell tanulni a keresztutat Krisztussal járni. A történelem fordulatai nem egyszer rettenetes keresztúti stációk, melyeknél nemzetek emlékei és reményei egyaránt keresztre feszíttetnek. Ezeknél a stációknál nem csak a nemzet egészére, hanem minden egyes tagjára rárakják a keresztet, mert senki sem oly kicsiny, sem oly nagy,*

¹²⁴ Szent Kereszt- és Kalazanci Szent József-oltár volt a régi Dömötör-templomban is. A tabernákulumos mellékoltár a fennmaradt fénykép alapján egy oldalajtó mellett, a főhajó jobb – lecke felőli – oldalán állhatott, hasonlóan a Dómban lévő Kálvária-oltárhoz. Vö. MFM Történeti gyűjtemény, Szeged, 84.50.12. Az egykori oltár képe ma is a Dóm lecke felőli oldalán áll. A kép – hivatkozás nélkül – látható: Dusha 2005. 109.; A Szent Kereszt-oltár, régebbi nevén Szentségi oltár mellett állt még a templom kifestése előtt a régi Szent Dömötör-templom – valószínűleg – Szent Kereszt-oltára ott, ahol ma a Klebelsberg-síremlék látható.

¹²⁵ Glattfelder, 1938. 110–111.

¹²⁶ Uo. 249.

¹²⁷ Uo. 183.

¹²⁸ SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1927. 526. sz. Főpásztor nagybőjti szózata.

¹²⁹ *Nemzeti Ujság*, 1929. augusztus 17. 1.

hogy a nemzet egyetemes szenvedéséből kivonhatná magát. A nemzet életében jelentkező ezen kálváriaúti stációkat sem egyesnek sem az egész népnek nem lehet ledönteni türelmetlenséggel és lázongással. S botor dolog volna azt kívánni, hogy midőn egy ország elbukik, egyes fiai a nemzeti szerencsétlenség következményei alól mentek maradjanak. [...] A népnek, mely élni akar, Krisztushoz kell fordulni s az ő példájából az élethez és feltámadáshoz életet meríteni. Kereszthordozásra pedig erőt, per crucem ad lucem – a kereszt útján át a világosság és szabadság magaslatai felé lendületet – az isteni kegyelem mélységéből kell meríteni.¹³⁰

Amint olvashattuk, *Velünk az Isten nem Mózes jelképeiben*. Ezzel az ábrázolással kapcsolatban arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy Mózes a kezében tartott kőtáblán a VII. parancsra mutat. (Melléklet, 15. kép) Ez is egy üzenet, miként az egyiptomi József, aki a harmadik szűk évet számolja. (Melléklet, 11. kép) A *Rerum Novarum* központi kérdése volt a magántulajdon védelme, de a mózesi törvényekben a *Ne lopj!* parancs több mindenre terjedt ki.¹³¹ 1930-ban, Trianon tizedik évfordulójának évében ez azt is jelentette, hogy kirabolták, elrabolták, Glattfelder püspök szavai szerint „bilincsbe verték” országunkat, a „megalázott hazát”. 1929-es tihanyi beszédében kiemelte: *Világgá kell kiáltani, hogy Európa, a világ bűnt követett el a történelmi Magyarország ellen s addig nem lehet egészséges sem Európa, sem a világ, amíg jóvá nem teszi a bűnt, de a világ elé kell állítanunk a Szent Korona tűzből és szenvedésből töretlenül kikerült fényét is, annak bizonyosságául, hogy soha a nemzet nagy ideáljainak, erkölcsi igazságainak útjáról le nem térünk s a Szent Korona fényében igazságot és békét akarunk.*¹³² 1930-as beszédében Szent Imréről szólva ezt mondta: *A kicsiny és oly igazságtalanul halálra sebzett Magyarország jól tudja, mi a beteg emberiség orvossága.*¹³³ A jubileumi ünnepeket követte az egyházmegye megosztása, amiről 1931-es körlevelében írt. *A jelen fájdalmas valósága az, hogy az egyházmegye 900 éves jubileumával egybeesik a világesemények által kikényszerített felosztása is Szent Gellért örökségének. Tudjuk, hogy az Apostoli Szentszék elkerülhetetlen kényszer hatása alatt intézkedett úgy, hogy a jelenlegi országhatárokon túllévő része az egyházmegyének külön választassék s új egyházmegyei*

¹³⁰ SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1929. 501. sz. Főpásztor nagyböjti szózata

¹³¹ *Rerum Novarum*. In: Tomka – Goják, 2005. 33. *Ezért az egész emberiség – egy törpe kisebbség ellenkező véleményével mit sem törődve s a természetet nyitott szemmel szemlélve – magában a természetjogban találja meg a földi javak elosztásának alapján, így a magántulajdont, mint az ember természetének és a békés, nyugodt együttélésnek leginkább megfelelő jogot minden időben szentesítette a gyakorlatot. Ezt a jogot megerősítik és akár erőszak alkalmazásával is megvédik a polgári törvények, amelyek, ha igazságosak, a természetjogból merítik erejüket, sőt szentesíti ezt az isteni törvényhozó, aki a más tulajdonának még a megkívánását is tiltja: Ne kívánd embertársad feleségét! Ne kívánd el embertársad házát, földjét, szolgáját, szolgálóját, ökrét, szamarát, egyáltalán (ne kívánj el) semmit sem, ami embertársadé! (MTörv 5,21).*

¹³² *Nemzeti Ujság*, 1929. augusztus 17. 1. A Dóm szentélyében a Szent Korona látható.

¹³³ Glattfelder, 1938. 252.

kormányzat alá helyeztessék. A Szentatya rendelkezését könnyekkel szemünkben, de engedelmes fiúi készséggel szívünkben fogadtuk s tőlünk elvált testvéreinktől áldást rebegeve búcsúztunk imádkozva, hogy a történelem által számunkra készített nehéz helyzetnek megfelelő nagy lélekkel ajándékozza meg őket az Úr.¹³⁴

Meglehetősen összetett a szegedi Dóm szimbolikája, de mindez a püspök megmaradt írásai, levelei, prédikációi segítségével feltárható. Ebben a dolgozatban a templommal kapcsolatos olyan kifejezéseket, gondolatokat szerettünk volna bemutatni, amelyeket maga Glattfelder Gyula használt, kiindulva abból, hogy *Minden korhoz saját értelmezési horizontot tartozik.*¹³⁵ Az ő interpretációjában, melyre nem volt tekintettel a tudományos kutatás, tartalmassá és érthetővé válnak a templomban látható részletek, ábrázolások, oltárok és ószövetségi képek. A tipologikus párhuzamok világos teológiai tudásra és történelmi ismeretekre, vagyis egyértelmű koncepcióra mutatnak. Minden részlet egy egységes nagy terv része. Ezzel a teológiai és történelmi tudással nem a templomban tevékenykedő építészek vagy művészek, hanem kizárólag Glattfelder püspök rendelkezett. Ebben a munkában Klebelsberg Kuno miniszter volt – kizárólag – a társa.¹³⁶ Erre maga a püspök tett utalást 1931-es körlevelében: *Törekedtünk is a nagy múlt emlékeinek megfelelően megülni e jubileumot, miután a templomépítő nagylelkű polgármester és buzgó szegedbelvárosi plébános, valamint a katolikus nagygyűlést fáradhatatlan buzgalommal rendező bizottság Dr. Muntyán István egyhk. elnökkel és P. Bus jézustársasági atyával élén megfelelő díszes keretet biztosítottak azon alkotások számára, melyeket az egyházmegye újjáépítésében oroszlánrészt kérő Gr. Klebelsberg Kunó kultuszminiszterünkkel megalkotni sikerült.*¹³⁷ Ezzel szemben a tudományos kutatás azt állapította meg a Dómmal kapcsolatban, hogy *A belső kifestése és dekorációja teljes mértékben Foerk munkája.*¹³⁸

Glattfelder püspök két koronázáson is részt vett, egyrészt az 1916-oson, Budapesten, másrészt pedig, amiről Pacha Ágoston titkár írt: mindketten jelen voltak 1922-ben Gyulafehérváron, Ferdinánd román király koronázásán. *Október 15-én Alba-Julián volt Ferdinánd Király és Mária Királyné megkoronázása. Előbb Majláth arról értesült, hogy csak a két legidősebb latin (Majláth és Széchényi) és a két legidősebb görög kath. püspököt hívják meg. Azonban két nappal a koronázás előtt jött Marmaggi nuncius távirata; e szerint a Szentszék kívánja, hogy a püspök ott legyen a koronázáson. Így szombaton elutaztunk a koronázásra. A püspök*

¹³⁴ SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1931. 1. sz. Főpásztor újévi szózata papságához.

¹³⁵ Takáts, 2011. 166.

¹³⁶ Klebelsberg Kuno 1930. január 13-ai levelében így írt: *Kedves újévi sürgönyöd, amelyet elkésve kaptam meg, őszinte örömet okozott nekem, mert olyan férfiúnak a megértése sugárzott ki szavaidból, akinek véleményére a legnagyobb súlyt helyezem. Amikor feleségem és magam nevében Neked szíves megemlékezésedért meleg köszönetet mondok, egyúttal felhasználom azt az alkalmat, hogy néhány szegedi kérdésre is kitérjek.* In: SZCSLE I. 1. a 170/1930.

¹³⁷ SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1931. 1. sz. Főpásztor újévi szózata papságához.

¹³⁸ Hadik, 1998, 16.

nagyon kedvetlen volt.¹³⁹ Glattfelder püspök az isteni Gondviselésnek tulajdonította Szent Gellért Magyarországra kerülését,¹⁴⁰ amiből az következik, hogy ez a régió a katolicizmus része, és remélhetőleg az is marad a jövőben. Úgy vélekedett – miként mások is abban a korban –, hogy az ortodoxok, a keleti despotizmus képviselői, szakadárok.¹⁴¹ Már az egyházmegye alapítása a keresztény magyar királyság döntő küzdelmével forr egybe, amikor végeredményben el kellett dőlnie a kérdésnek, a szentistváni koncepció vagy a balkáni hatalmi gondolat lesz-e úr Magyarországon. [...] És később is, amikor a bizánci és nyugati befolyás tülekedett hazánk testén érvényesülésért, vagy amikor a török nyújtotta ki hódító kezét a nemzet birtokállománya után, és legújabban, amikor újból a keleti és balkáni mentalitás és erő kísérelte meg – egyelőre eredményesen – a nyugati kereszténység és civilizáció hatalmi körének szétrombolását, az ennek nyomán járó harcok és katasztrófák első sorban a csanádi egyházmegyét érintették.¹⁴² 1922-ben, az év folyamán találkozott a püspök az újonnan megválasztott pápával. Április 1-jén halt meg IV. Károly apostoli király. Októberben Gyulafehérvárra, a koronázásra kellett utaznia, és ennek az évnek a végén, 1922. december 27-én jelent meg XI. Pius *Ubi arcano Dei* enciklikája is, melyben a pápa elítélte a békeszerződések igazságtalan és jogellenes rendelkezéseit. A '30-as években erről az enciklikáról már így vélekedtek: A pápai bulla már 1922-ben megállapította, hogy a világháború utáni szerződések csupán mesterséges papirosbékét teremtettek, amelyek ahelyett, hogy az emberiség nemes irányban való fejlődését mozdították volna elő, növelték és csaknem jogossá tették a revans és bosszúállás szellemét. 1922 óta még inkább megmutatta a fejlődés, hogy igazi békét csakis a világháború utáni szerződések s elsősorban a trianoni békeszerződés revíziójával lehet megteremteni. Ettől függ a Nemzetek Szövetségének léte és Európa népeinek békés fejlődése. Csak egy igazságos s a népek önrendelkezési jogán alapuló békerevízió teremtheti meg azt a békét, amelyet szent Ágoston oly találóan definiál: „pax omnium rerum, tranquillitas ordinis. Ordo est parium dispariumque rerum, sua cuique loca tribuens distributio”. Az igazi béke valóban nem más, mint helyreállítása egy olyan alapos és igazságos jogrendnek, amelyben minden vissza van téve az őt megillető helyre.¹⁴³

¹³⁹ Varga, 2006. 369.

¹⁴⁰ Az isteni küldetés, a nagy papi hivatás e bélyege, nyilvánvalóbb azonban senkinél sem volt, mint a velencés Szent Gellértnél, aki a magyarság Pantheonjában mint a nemzeti újjászületés elsődrendű tényezője azért foglal helyet, mert nála kétségbe nem vonható, hogy őt e szent feladatra a Mindenható küldötte. In: Glattfelder, 1938. 262.

¹⁴¹ Uo. 84.

¹⁴² Glattfelder Gyula: *Előszó*. In: Juhász, 1930. V.; Ezt a gondolatot fejezi ki az a dombormű (Pásztor János alkotása), ami a Dóm tér egyházi oldalán, a Nemzeti Pantheonban, a templomhoz legközelebb áll: Csanád vezér legyőzi Ajtonyt és meghódítja a kereszténységnek a tiszai részeket.

¹⁴³ Kertész, 2008. 675. Szent Ágoston: *De civitate Dei*. Liber XIX, Caput XIII. Az utolsó szó helyesen: dispositio. Magyarul: minden dolgok békéje a nyugalom rendje. A rend állapítja meg a különbözős különbözőkéle dolgok helyét.

A Szentháromság tiszteletére szentelt gyulafehérvári ortodox koronázó *fogadalmi templomot* – ahogyan erről Francesco Marmaggi bukaresti apostoli nuncius írt – sietve, két év alatt építették meg a részben elbontott vár tégláiból. *Mint ismert, Ferdinánd király, aki a háború miatt nem lett megkoronázva, amint Nagy-Románia uralkodójává vált, szeretette volna magát a legünnepélyesebb formában megkoronáztatni, és politikai okok miatt Erdély szívében, Alba Juliában, egy fogadalmi templomban, aminek az építése mostanság fejeződik be. E dicsőséges álmod megelőzően – miként mindenki mondja – az ihlető Mária királyné volt, aki nagyon rosszul lett az elmúlt évben, amikor megtudta, hogy az épülőben lévő templom egy része szegyenletes módon leomlott.*¹⁴⁴ Az ünnepi esemény végül 1922. október 15-én megtörtént a bukaresti nuncius és a katolikus püspökök részvételével.¹⁴⁵ A nemzeti egységet szimbolizáló épületet itt is egy zárt tér veszi körül, bejáratában ószövetségi előképek, a bibliai királyok, Dávid és Salamon látható. A szegedi Dómban a gyulafehérvárihoz képest – mely vissza is hathatott a szegedi tervekre – sokkal több egyházi és állami szimbólum van, amely az apostoli királyság allegóriájára utal. Mindez azt feltételezi, hogy ez a templom nem pusztán egy püspöki székesegyház véleményünk szerint, ugyanis a Dóm és a tér, a benne kifejezett üzenet alapján alkalmas helyszín lehetne egy királykoronázáshoz. 2017-es dolgozatunk konklúziója foglalja össze ezzel kapcsolatos megállapításainkat.¹⁴⁶ Somogyi Szilveszter polgármester Klebelsberg Kuno miniszterhez hasonlóan ugyanis arról írt, hogy az ország legszebb terét építik meg Szegeden.¹⁴⁷ Az ő felfogásuk szerint Magyarország természetesen a történelmi országra vonatkozik, ezt a feltételezést igazolja a kultuszminiszter

¹⁴⁴ Francesco Marmaggi apostoli nuncius Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak 1922. szeptember 11-én Bukarestből írt levelében említi a koronázással kapcsolatos fenntartásait. *Com'è noto, il Re Ferdinando, a cui la guerra aveva impedito d'incoronarsi, vagheggiò subito, appena diventò il Sovrano della Grande Rumania, l'idea d'incoronarsi nella forma più solenne e, per ragioni politiche, nel cuore della Transilvania, ad Alba Julia, in un tempio votivo, che si sta ora ultimando. Inspiratrice prima di questo sogno di gloria sarebbe stata – a detta di tutti – l'ambiziosissima Regina Maria: la quale rimase, di fatti, l'altr'anno molto male quando si seppe che tutto un settore del tempio in costruzione era già ingloriosamente crollato.* In: S.RR.SS., AA.EE.SS., Romania, 1922–1924, pos. 37. fasc. 30. f. 3v.

¹⁴⁵ A katolikus román király ortodox koronázási ünnepségén a katolikus püspökök is részt vettek, mert a román kormány elfogadta a római kúria feltételeit: a koronázásnak nem szabad sem a templomban, sem annak udvarán megtörténnie, és nem szabad egyházi ceremónia jelleggel bírnia. In: Marchut, 2014. 10–11.

¹⁴⁶ Horváth, 2017. 75–81.

¹⁴⁷ *Mi, szegediek pedig hálásak vagyunk a kultuszminiszternek, hogy tekintélyével és a szép iránt való érzékével élére állt egy olyan mozgalomnak, mely hivatva lesz az ország legszebb, legstílszerűbb terének a létesítésére, melyet bármely művelt nemzet fiának mint a magyar kultúra egyik legszebb alkotását bemutathatunk.* In: Somogyi, 1928. 128.

ekkoriban közölt nyilatkozata, amely arról szólt, hogy nem pusztán Magyarország,¹⁴⁸ hanem Európa legszebb terét akarják felépíteni Szegeden.¹⁴⁹

A templom ikonográfiai mondanivalója a magyar történelem hagyományaira épül, ahol egyház és állam szoros kapcsolatot tart fenn. Ezt a felfogást képviselte Glattfelder püspök a múltban a világháború előtt, és a jelenben – a király nélküli ország életében – az ország megújítása érdekében. Éppen ezt a szemléletet kifogásolta Cesare Orsenigo apostoli nuncius Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak 1927. december 5-én Budapestről írt levelében Csernoch János bíboros halála után, amikor arról írt: *[...] itt sajnos sok kormányzati év után, amelyben a vallás „instrumentum regni” volt, sem a kormány, sem a papság – tisztelet a kevés kivételnek – nem képes úgy értelmezni a katolicizmust, amely képes kívülről maradni a politikán.*¹⁵⁰ Ezekben a levelekben gyakran előfordul a jelöltek között Glattfelder püspök neve. Az államtitkár már korábbi levelében azt kérte a nunciustól: *Figyelembe veszem, amit mond, miszerint a két jelölt sem Glattfelder, sem Hanauer nem „ideális”: ezért kérem Eminenciádat, hogy mielőtt tovább lépne a püspökök által tett jelölésekkel, van-e Ön szerint alkalmas jelölt a nem püspökök között.*¹⁵¹

A szegedi Dóm valójából a kifogásolt *instrumentum regni*¹⁵² szellemében lett megtervezve és megépítve.¹⁵³ Az Ottó-párti Glattfelder püspök, noha a magyar kormány jelöltje volt,¹⁵⁴ a szemléletbeli különbség miatt nem válhatott esztergomi érsekké. Az Egyház ugyanis – legalább XIII. Leó pápa után – nem nyilatkozik meg egyes rezsimek érdekében, érdeke csak annyi, hogy biztosítva legyenek a hívek

¹⁴⁸ [...] hogy Szeged városa ehhez a művészileg elsőrendű térhez jusson, amelyhez hasonlóval egyetlen magyarországi város sem rendelkezik. In: Klebelsberg Kuno: A kultuszminiszter elnökletével döntött az egyetemi építési bizottság két kémiai intézet építése ügyében. In: Szegedi Napló, IV. évf., 1928. november 18. 3.

¹⁴⁹ Itt és ott építkezés, ott olyan, hogy megérjük a magyar feltámadás egyik jelképét, Európa legszebb terét. In: Klebelsberg Kuno: Valamennyien egybefogunk az építő munkában. In: Szegedi Napló, IV. évf., 1928. november 20. 1.

¹⁵⁰ Tutto questo per sè è affare di politica interna, e non ci dovrebbe riguardare; ma purtroppo qui, dopo tanti anni di governo, in cui la religione era „instrumentum regni”, né il Governo né il Clero – fatte poche eccezioni – arrivano a concepire un cattolicesimo capace di mantenersi estraneo alla politica. In: S.RR.SS., AA.EE.SS., Ungheria, 1927–1957, pos. 40. fasc. 38. f. 63r.

¹⁵¹ Pietro Gasparri bíboros államtitkár 1927. szeptember 6-án írt levelet Cesare Orsenigo apostoli nunciushoz: *Tengo presente quanto Ella mi dire non essere i due candidati cioè Glattfelder e Hanauer l'ideale: perciò prego V.[ostra] E.[minenza] dirmi prima di proseguire secondo designazioni fatte dai Vescovi se a suo parere siavi qualche candidato ottimo tra i non vescovi.* In: S.RR.SS., AA.EE.SS., Ungheria, 1927–1957, pos. 40. fasc. 38. f. 36r.

¹⁵² A nuncius szerint Magyarországon még az az „elavult középkori rendszer” („il vecchio sistema medioevale”) van érvényben, amely az egyházat a hatalom gyámködése alatt tartja. In: Csíky, 2012. 261.

¹⁵³ Szeged polgármestere, Somogyi Szilveszter írja: *[...] ellenben a fogadalmi templom falainak egy részét már a békében megépítettük.* In: Somogyi, 1928. 128.

¹⁵⁴ Csizmadia, 1966. 313–322.; Salacz, 2002. 124.; Csíky, 2012. 253–280.; Sarnyai, 2012. 33.

és az Egyház jogai és szabadsága.¹⁵⁵ Glattfelder püspök a '20-as években már nem tudott azonosulni a fenti nézettel szilárd, a monarchiába – és a Habsburg-dinasztiába – vetett hite és meggyőződése, valamint a Trianonról vallott felfogása miatt sem. Mintha a Dómra és a térre vonatkoznának dolgozatunk Glattfelder püspöktől származó záró gondolatai:

A nagy tanulság, hogy a szellem több a nemzet életében minden anyagi tényezőnél, történelmünk minden lapjáról hangosan kiált felénk. A lelki erő felsőbbségének tudata török–tatár harcaink forgatagából, nemzeti tragédiáink ismétlődő fájdalomából állandó refrénnként kerül költőink ajkára, történetíróink tollára s a nemzet legjobbainak meggyőződésébe. S amikor Magyarország Szent Imre jubileumát üli, nem elmerengő emlékezésre, nem a múlt sejtelmes homályát kereső romantikára van szükség, hanem a történelem hangjegyeiből összeállított riadóra, mely a korunk ezer veszedelmei közt testvértelenül itt álló és tengődő magyart felébreszti és emlékezteti, hogy csak az áldozatos szentimrés lelkület biztosítja számunkra a szebb jövőt.¹⁵⁶

Glattfelder püspök nem készített egy átfogó leírást arról, hogy mi látható a Dómban. Az építkezések valódi céljairól és annak részleteiről tulajdonképpen ők ketten – a püspök és a kultuszminiszter – tudtak csak. Ez lehet a magyarázata annak, hogy miért beszéltek ennyire egyszerűen és egyben kritikusan a templomról, melyet Foerk munkájának tartanak. A templommal, főleg az ószövetségi történetekkel kapcsolatos kritikák a püspök gondolatai tükrében alaptalanná válnak. Mai olvasóként azt gondoljuk, az egyháziak részéről érthetetlen, a világiak részéről pedig szükségtelen az általuk használt kritikus hangvétel. Idővel a történelmi események megítélése – mint például Trianon – megváltozhat, aminek az a következménye, hogy már nem is értjük bizonyos dolgoknak a miértjét, létrejöttének kiváltó okait, jelentését – *az ország legszebb, legstílszerűbb tere* – és sajátos kulturális üzenetét, ezért egy összefüggő, összetartozó emlékről, mint a Szent Kereszt- és a Szent Gellért-oltárokról egymástól függetlenül beszélünk csak. A téma kutatása, feltárása során Vaszilij Kandinszkij gondolatait tartottuk szem előtt: *Minden művészeti alkotás saját korának a gyermeke, és gyakran érzelmeink anyja. Következésképpen minden kulturális időszak a saját művészetét fejezi ki, amely nem ismétlődik meg soha többé.¹⁵⁷*

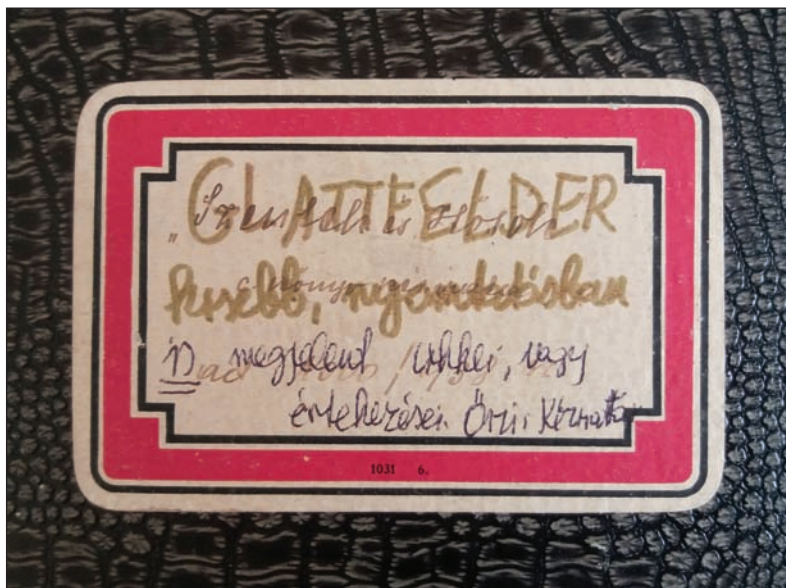
Dr. Horváth Gábor
tanszékvezető, főiskolai docens
Gál Ferenc Főiskola Teológiai Kar

¹⁵⁵ Chiron, 2006. 342.

¹⁵⁶ Glattfelder, 1938. 224.

¹⁵⁷ Az eredeti szöveg olasz nyelven: *Ogni opera d'arte è figlia del suo tempo, e spesso è madre dei nostri sentimenti. Analogamente, ogni periodo culturale esprime una sua arte, che non si ripeterà mai più.* In: Kandinsky, 1989. 17.

MELLÉKLET

1. kép: A Szentek és hősök c. könyv kéziratának borítója Lotz Antal felülírásával.

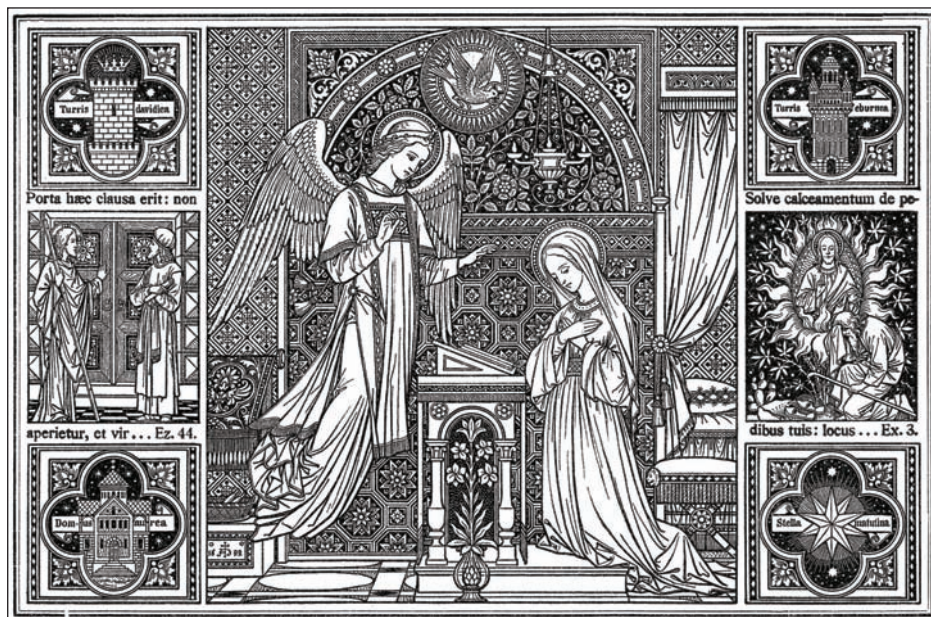
2. kép: Épül az ország. Kiadvány a '30-as évekből a szegedi Dómmal.

3. kép: A Dóm diadalívének Szűz Máriát szimbolizáló motívumai.
A fotókat Kisházi Gábor készítette.

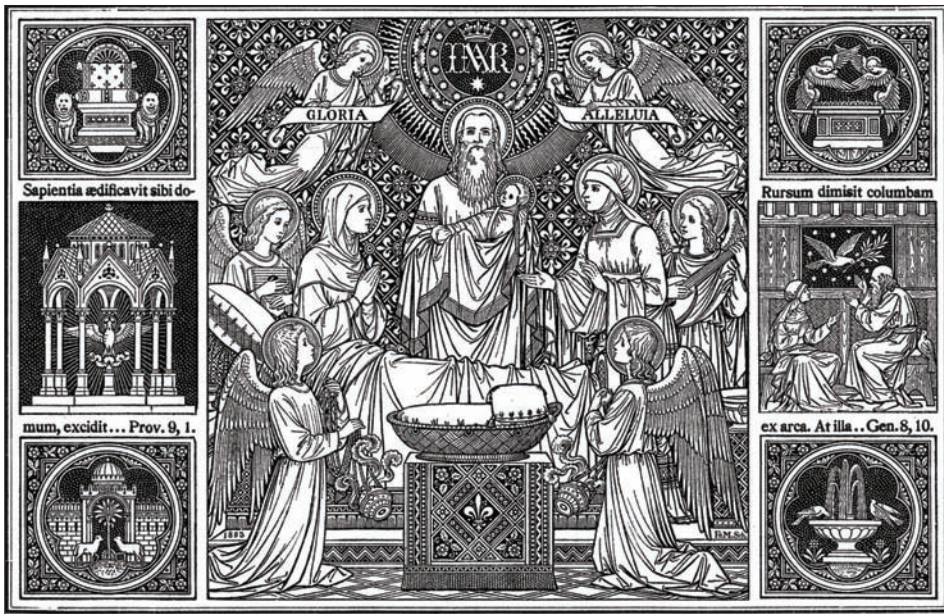

4.kép: Szűz Mária Szentséges Szívének illusztrációja a Missale Romanumból.

5. kép: Az angyali üdvözlés illusztrációja a Missale Romanumból.

6. kép: Mária születésének illusztrációja a Missale Romanumból.

7. kép: Jézus Szentséges Szívének illusztrációja a Missale Romanumból.

8. kép: Patrona Hungariae. Reisch Károly alkotása. A fotót Kisházi Gábor készítette.

9. kép: Szent Gellért és Szent Imre. Krausz Lajos alkotása. A fotót Kisházi Gábor készítette.

10. kép: Tóbiás Rafael angyallal. Festette Muhits Sándor. A fotót Dusha Béla készítette.

11. kép: Egyiptomi József. Festette Muhits Sándor. A fotót Dusha Béla készítette.

12. kép: Szent István és Gizella szobra a Szent Gellért-oltárról.

13. kép: Részlet a Szent Gellért-oltárról. A fotót Kisházi Gábor készítette.

A Szeplőtelen fogantatás.

(December 8.)

Az áteredő bűn.

A Paradicsom végzetes fája mellett bánatos lélekkel távoztak el őszülteink. Isten kedvenc gyermekei voltak eddig, de ők az ördög szavára jobban hallgattak és vétkeztek. Mint amikor a király egy érdemtelen nevest megfoszt a nemesi rangjától és elkoboztatja birtokát, úgy tett az Örök Bíró is őszülteinkkel. És amint ennek a szerencsétlen elítéltnak ivadéka kiestek a nemesek kiváltságából, épúgy estünk mi is ki az Isten gyermekeinek sorából Ádám és Éva gonoszsága miatt. Sőt büntetést is kaptunk.

Egyetlen kivétel.

Az Úr azonban irgalmas volt. Még ott a véték és büntetés pillanatában megígérte, hogy Megváltót küld a földre, akit elegendő tesz az emberek bűnéért. Jóságga oly nagy volt, hogy egyetlen Fiát engedte a nagy áldozatra.

Még a módban is ragyogó volt az Úr, ahogyan Fiát a világra küldte. Úgy is megtehetné volna, hogy egy napon megjelenik Jézus a földön Isten által teremtett emberi testben.

De nem így tette. Azt akarta, hogy élje végig az emberek életét a születéstől a halálig. Így azonban szükségessé vált, hogy csodás módon bár, de aaszonytól szülésen Jézus.

Erre az istenanyai méltóságra választotta ki Isten Máriát. Fia Anyját azonban nem engedhette a bűnnel bemocskolódni, mert Istennek nem lehet a bűnnel közössége. Világos dolog tehát, hogy Máriát ezért meg kellett óvnia az áteredő bűntől és minden más bűntől.

Est nevezük a szeplőtelen fogantatásnak, hogy amíg mi emberek az áteredő bűnnel jövünk a világra, Mária ellenben a bűn nélkül született.

Reménységünk.

A paradicsomi fa tövében nagy szerencsétlenség szakadt az emberiségre. De ugyanakkor reményt adott az Úr a lesújtottaknak: megígérte a Messiaszt. Jézus a remény azóta a bűnös embernek, de a remény sugarai körülfogják Szűz Máriát is, mert ő hozta a világra Megváltónkat, ő volt a közvetítő Ég és föld között.

14. kép: A Szív, XIX. Évfolyam 14. szám (adv. 3. v.)

15. kép: Mózes. Festette Muhits Sándor. A fotót Dusha Béla készítette.

FÜGGELÉK

1. A csanádi püspök válaszeleve Szeged polgármesterének a Fogadalmi templom alapkövetételének ünnepélyes megáldása végett.

2714. A csanádi püspöktől

*Szeged szab. kir. Város Nemes Közönségének
Szeged*

Őszinte köszönettel és örömmel fogadom Szeged szab. kir. Város nemes Közönségének e hó 14-én 22120. sz. a. kelt nagybecsű meghívóját, s ennek kapcsán tiszteletteljesen tudósítom, hogy most folyó bérmautamat megszakítom, s a szegedi fogadalmi templom alapkövének ez évi jún. 7-én leendő ünnepélyes megáldása végett ugyanazon hó 6-án Szegedre érkezem.

Igaz örömmel tölti el lelkemet a tudat szegedi híveimnek régtől fogva kegyeletesen ápolt óhajta beteljesül, s én a nagyszabású fogadalmi templom alapkövére az Egyház áldását adhatom.

Fogadja a nemes Közönség őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Zichyfalván, 1914. május 23-án.

*Glattfelder Gyula
csanádi püspök*

2. Éber Sándor festőművész levele Glattfelder püspöknek és pályázata a templom kifestésére.

Éber Sándor – festőművész tanulmánya a: „Szegedi Fogadalmi Templom Pályázatához” készült pályaművéhez.

*Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr!
Kegyes Atyám!*

Alázatos tisztelettel jelentem, hogy a fogadalmi templom pályaterveit Bpestre szállítottam Foerk Ernő tanár úr Öméltóságához, ugyancsak oda küldöttem be a Bíráló Bizottsághoz jelentésemet, valamint a templomképeket magyarázó ismertetésemet.

Méltóztassék megengedni, hogy ezen jelentésemet és tanulmányomat egyidejűleg Méltóságos Püspök úrhoz is eljuttatni bátoriskodom. Kérem, azt szíveskedjék áttanulmányozni és azon az ismereten és látószögön át megnézni terveimet.

Sajnos annyi idő nem állott rendelkezésemre, hogy kivitelökben több részletességgel járhattam volna el, mivel szept. 15-én kezdhettem csak hozzá a komolyabb tervezéshez, a kelebiai freskóm miatt.

Mégis szeretettel és hittel folytatott munkámon a Szűz Anya segítő kezét állandóan éreztem, mert hisz magam is csak a bizalom kenyerén élek művészeti életemet illetőleg.

A „Szomorúak vigasztalója” az egykori árvízveszedelemmel kapcsolatos, *de fantomszerű beépítéssel igyekeztem a fogadalomnak ma már realizált képét, sőt a fejlődött és egyetemmel kapcsolatos Szegedet a megfáradt és Máriától megsegítettek elé állítanom.*

A „Keresztények Segítsége” tervemben pedig igyekeztem a Szűz Mária segítését abból a pár elrejtett gondolatból, *mit Méltóságos Püspök úrral folytatott rövid eszmecsereből magamnak értékesíthettem, a mai idők ily értelmű eszméjét belevinni.*

Sok segítségemre volt tanulmányaimban a helybeli Plébános úr, Koczás József, aki az eszmék tervelésében és elgondolásában, a tanulmányom megszerkesztésében nagy segítségemre volt. A Kelebiai templom kórusáról szemlélt „Krisztus királyom” pedig erőt adott, hogy inspirálván éjjel-nappal való szorgos munkám alatt fáradtság nélkül dolgozhattam. De legjobban a mindig velem való Szűz Anya, aki hihetetlen boldogságot sugárzott, hogy munkám könnyedén végeztem.

Nem hangulatkeltés akar ez lenni Méltóságos Atyám! De mert most, talán utolsósorban van alkalmam belülről szólni, ezt a bátorságot a lelkem diktálja. Akkor is boldog vagyok, ha nem én festhetem meg a gyönyörű problémát.

Ha azonban az isteni Gondviselés rám bizza ezt a feladatot, bizonyos vagyok benne, hogy lelkem, testem minden erejével szolgáljak, hogy valódi freskót készítvén, örök emlék és méltó legyen a szent helyhez, a monumentális alkotáshoz.

Mindazokért pedig, kik fáradoztak, hét gyermekem most is folyó imádságán kívül egy helyét meg nem talált művész hálája száll a jó Istenhez!

Felszentelt kezeit csókolja:

Kelebia, 1929. nov. 5.

Éber Sándor
festőművész

NB. Ezek után végleg, újból Bajára kerülök vissza.

TEKINTETES BÍRÁLÓ BIZOTTSÁG!

Kompozíciókban a kapott témákhoz, színhatásokban az adott ornamentikához alkalmazkodva, nyújtom be pályamunkámat.

Tárgyi vonatkozásban a „Szomorúak Vigasztalója” és a „Keresztények Segítsége” témájú képekben szegedi vonatkozásokat dolgoztam fel, szem előtt tartva Szeged árvízveszedelmét, a székesegyház fogadalmi jellegét és azon örökemlékezetű tény, hogy a nemzeti hadsereg Szegedről indult diadalmas útjára.

Az ugyancsak adott megvilágításhoz képest a freskókat a következő elhelyezésre szántam:
a./ a kórus felé az „Angyalok Királynéját”,
b./ a kórus előtti mezőre a „Szomorúak Vigasztalóját”,
c./ legelöl „Keresztények Segítségét”.

Ezért kellett a kevésbé megvilágított, kórus felé szánt „Angyalok Királynéját” világosabb színhatásban terveznem.

A képeket *al secco* teljes mellőzésével, valódi freskóban, sajátkezűleg festeném. /1. a. csatolt melléklet 1–4. sz. lapjain az egyes képekhez bővebb tárgyi ismertetéssel szolgálók.

A Tekintetes Bírálóbizottságnak teljes tisztelettel

Baja, 1929. évi november hó 1.-én.

Vagyok kész szolgálója:

Éber Sándor
festőművész.

I. Regina Angelorum
– Angyalok Királynéja –

A kép *alapeszméje*: „Szolgálnak neked, Mária, az összes angyalok és főangyalok, az összes mennyei trónok és felsőbbiségek, az összes mennyei hatalmak és hatalmasságok, az összes mennyei karok és rendek; szolgálatodra állnak a mennyei szent kerubok és szeráfok; szünet nélkül hódol Előtted az angyali seregek teljes kara: Szent, szent, szent a seregek Ura Anyja, Mária.” /:Aurifodona, 330.:/ Szent Bonaventura.

A kép *középpontjában áll a liliomból kilépő Mária, mint a Jelenések Asszonya*: „Nagy jel tűnik fel az égen, egy asszony, kinek öltözete vala a nap, lábai alatt a hold és fején tizenkét csillagú korona.” /:Jel.12.1.:/ – *Mint a testiség nélküli angyalok Királynőjének szimbóluma ugyancsak a liliom, melyet Gábrriel, Mária angyala, diadaljelvényként magasra emel ég és föld előtt Mária lábainál.*

Szűz Máriát az angyalok kilenc kara veszi hódolattal körül, emlékeztetve szienai sz. Bernát szavaira: „Annyi teremtmény szolgál a dicsőséges Szűz Máriának, mint a Szentháromságnak, bármilyen fokon is álljanak a teremtmények között, legyenek bár lelkiek, mint az angyalok vagy testiek, mint az emberek, akár légiek, mint az ég, vagy anyagiak, mint a föld, elkárhozottak vagy üdvözültek.” /:Ter.I. cap.61. a.1.cap.6.:/. Az angyalok eme kilenc karának felosztásában Areopagita sz. Dénes /:De coelesti hierarchia c.6.:/ és Nagy szent Gergely /:Hom.34.:/ útmutatását követtem. Egy szeráf és kerub tartja Mária feje felett a királynői koronát; a felső sorban egymással szemközt trónok és uraságok különféle hangszerekkel, a középső sorban fejedelemségek és hatalmasságok, tömjénezéssel és énekkel, az alsóban erők és angyalok hódolattal magasztalják. A kép balszélén Rafael őrzőangyal a halállal, jobbszélén szent Mihály dárdával és karddal, az előtérben Gábrriel: az arkangyalokat képviseli.

Kompozícióban az Egyház fenséges himnuszát óhajtottam színekre bontani: „Ave, Regina coelorum! Ave, Domina Angelorum!”

II. Consolatrix Afflictorum!

– Szomorúak vigasztalója –

A kép alapeszméje: A lorettói litánia a Szomorúak Vigasztalója jelzőt a purgatóriummal kapcsolatban használja, amint a 43. zsolt. 20. versében: „mert megaláztál minket a nyomorgatás helyén”, továbbá Jónás 4,1. versében: „és fájlalá ezt Jónás nagy búsulással” helyeken ki is tűnik, hogy az afflictio szó nyomorgatást, illetve búsulást jelent, elsősorban természetesen a tisztítóhelyen, melynek kínjaihoz csak a pokol szenvedései hasonlíthatók. – Szeged városában a búsulás és nyomorgatás purgatóriumi nagy napja 1879. március 11.-e, az árvízveszedelem legszomorúbb napja volt. A fogadalmi templom maga igazolja, hogy éppen ezekben a kétségbeesítő napokban fordultak a szegedi hívek a legnagyobb bizalommal a Szomorúak Vigasztalójához. Éppen ezért ábrázolom az árvízzel kapcsolatosan Szűz Máriát, mint Szomorúak Vigasztalóját. A sötétségbe borult Tisza árjából tűnik elő segítő csónakján lebegő Mária, és könnyedén vonja maga után mindazokat, akiket Hozzá fűz reménységünk. Így mentő ő, mint árvízi hajós, ezüst fonálon a Benne bizakodókat. Kiterjesztett palástja, mint égi vitorla lebeg a vizek felett. Csónakok és szívek ezreit vonzza az árvizek tengerének csillaga. Amerre ő halad, tajtézik még a hullám, de a vészes fergeteg sötétsége már verőfényben nyiladozik. A menekültek hálával borulnak elé a parton és generációkon át megilletődve szemlélik a fogadalmukból monumentálisan széppé épült székesegyházukat. Ki gondolhatta volna akkor még, hogy e templom mellé a kultúrának másik hatalmas dómot is emel, Trianon forgószelét és egy nagy államférfi bölcsességét felhasználva, a fogadalom csodálatos ereje? Vigasztalásul vízióként mutatja ezt Mária.

III. Auxilium Christianorum!

– Keresztények Segítsége –

A kép alapeszméje: V. Pius pápa az 1571.-ben lezajlott győzedelmes lepantói csata emlékére vette be a lorettói litániába Szűz Máriának Auxilium Christianorum díszjelzőjét. VII. Pius pápa 5 éves szavonai fogságából való szabadulásának és Rómába való bevonulásának emlékére rendelte a hasonló című ünnepet.

Magyar vonatkozásban Szűz Máriát két ízben is tekinthetjük az egész kereszténység segítségének. Először, mikor Hunyadi János ugyancsak Szegednél egyesülve Kapisztrán János seregével 1456-ban Nándorfehérvárnál fényes diadalt aratott a törökön és így megmentette az egész nyugat kereszténységét.

De napjainkban legközelebb áll Mária, mint az egész kereszténységnek segítsége, mikor 1919-ben visszaadta a vörös uralomtól elbágyadt magyarságnak a faji és keresztény öntudatot és szinte csodával határos módon, megszálló ellenségeinket használta fel arra, hogy a szétesett magyar hadsereget az egész kereszténység védelmére ismét talpra állítsa. Személyi vonatkozások teljes kikapcsolásával, a nagy magyar nemzeti eszmények: szent István, szent László, öntenek új lelkesedést a csüggedő magyar nemzetbe.

Szent László, mint a magyarságnak legharciasabb királya és Patrona Hungariaenak legdaliásabb lovagja, az Apocalipsis vitézeként lovával tiportatja a szennyes vörös zászlót, s biztos kézzel nyújtja vissza a magyarságnak a máriás nemzeti lobogót. Mögötte a háttérben a gyújtogató vörös forradalom borzalmi, bitók árnyékai, előtte a keresztény magyarság mártírjai látszanak, kiket siratással gyászol a lerongyolódott Hunnia. Az újra felmagasztosult nemzeti lobogó láttára futva menekül a hazát romboló vörös sereg. Tekintetével régi daliának reincarnatióját hívogatja a nemzeti hadseregbe.

Míg ő csak szemével, az öntudatra ébredt magyarság Lehel kürtjével szólítja csatasorba a puszták népét, fegyverrel folytatni a kaszák harcát.

Szent István, mint a magyar nemzet Mózes, felmagasztosulva csillogtatja meg a bizakodó sereg előtt az ezeréves szent koronát, melyért századokon át annyi magyar vér folyt, de amelyért meghalni ezredek után is érdemes lesz.

Az egész képnek központja Mária, aki harcok és küzdelmek fergetegében szilárd biztonsággal áll. Baljával nyújtja a nemzeti lobogót, mint a győzelmek Nagyasszonya bátorítja a nemzeti hadsereget.

Mint a keresztények segítsége, egyúttal a magyarság pátrónája is, akinek legdicsőbb glóriája a visszavárt Nagymagyarország, melynek címerét mellvértjén szíven viseli.

Miként egykor Lepantonál Don Juan d Austira megsegítésével, Nándorfehérvárnál az Angelus királynéja Hunyadi győzelmével, úgy a Szegedről kiinduló nemzeti hadsereg diadalával ismét az egész kereszténység Segítsége lett Mária, mert a vörös veszedelem nyugatra terjedését, talán örökre szóló dicsőséggel, a maroknyi nemzeti hadsereg akadályozta meg.

3. 1927 (márc. 22–25.) nagyböjti konferenciák egyetemi hallgatók számára.

A lélek

Coolidge üzenete: *Arra van szükség, amit nem lehet látni.*¹⁵⁸

Az anyagi javak soha nem képzelt feltárása dacára sohasem volt oly elégedetlen és proletár az ember, mint ma.

A technikai civilizáció szédítő eredményei dacára teljes bizonytalanságban élünk.

A szellemi haladás óriási sikerei mellett a gondolatok zúrzavara s az élet üressége megdöbbenítő.

„Mit használnak az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkének pedig kárát vallja.”

Lélek kell. Ma mindent mértékkel, paragrafussal, kategóriákkal, pénzzel akarnak mérni, holott csak lélekkel lehet életet indítani és kitölteni.

Ezt különösen a művelt osztálynak kell tudni, mert különben elveszti jogcímét a vezetéshez.

¹⁵⁸ Calvin Coolidge az Amerikai Egyesült Államok 30. elnöke 1923 és 1929 között. A püspök 1927-es nagyböjti körlevelében is említést tett az amerikai elnökről ebben a témában. *Néhány napja csak, hogy az amerikai Egyesült Államok elnöke üzenetet küldött a kongresszusnak s abban azt írta, nem nagyobb gazdasági boldogulásra van szükségünk, hanem több erkölcsre; nem nagyobb nemzeti erőnkifejtésre, hanem több hitre; nem jogszabályokra, hanem igazságra; nem abból kívánatos sok, amit látni lehet, hanem amit nem lehet látni. Hát ha a hatalmas Amerikának ez a nagy szüksége, akkor nekünk szegény magyaroknak százszor inkább kell erre törekednünk.* In: SZCSLE VII. 8. a Püspöki körlevelek, 1927. 526. sz. Főpásztor nagyböjti szózata.

A törvény

A lélek fogalma a szabadságot magába zárja, de az önkénykedést kizárja.

Geocentrikus – egocentrikus abszurdum.

Önkénykedő életuntság – akaratlan könnyelműség.

Fatalista pesszimizmus – irányt ismerő, irányítást tisztelő optimizmus.

A törvény = Isten akarata tesz naggyá.

„Nincs törvény és prófétai nem nyernek látomást az Úrtól.” (Jer. Sir. II.9.)

A ma prófétái – a műveltek – törvényt nem ismerő lelke sem nyer ihletet az Úrtól s nem talál hitelt a népnél.

A bosevizmusban és úrgyűlöletben következetesség van. „Átkozott, ki a törvény szavai mellett nem marad, és cselekedettel azokat nem teljesíti. És mondja az egész nép: Ámen.” (Gal.)

Mindennapi tettünk – nem csak imádságunk – legyen: „Fiat voluntas Tua.”

A kegyelem

Lélek és törvény egybeforradása minden műveltség magyarázata. Lélek és törvény harca a civilizáció bukása.

Ez az ellentét vörös fonalként húzódik végig az emberiség történetén s erősödése és enyhülése jelenti a haladást vagy süllyedést.

A dilemma: „Gyönyörködöm Isten törvényében a belső ember szerint, de más törvényt látok tagjaimban, ellenkezőt elmém törvényével és engem rabbá tevőt a bűn törvénye alá.” (Róm. VII.22–23.)

A végzetes dilemmától más kiút nincs, mint: „Én szerencsétlen ember! Ki szabadít meg engem a halál (romlás, fatalizmus, öngyilkosság) testéből? Az Isten malasztja a mi Urunk Jézus Krisztus által.” (Róm. VII.24–25.)

Facienti quod est in se Deus non denegat gratiam.

De keresni, kérni kell.

Ave Mater gratiae (márc. 25.)

Az elméletet az élet igazolja:

1. Az Úr angyala köszönté Szűz Máriát – az égi hírnök a földi nagyságot, a túlvilági öröm a romlatlan földi lelkeket.

2. Íme az Úr szolgáló leánya, legyen nekem a Te igéd szerint – Isten akaratának vállalása a legnagyobb emberi nagyságra való emelkedés.

3. És az Ige testté lőn – a legnagyobb kegyelem Mária által a miénk lett.

Tanuljuk meg Szűz Máriától Krisztust hordozni.

4. Foerk Ernő Glattfelder püspöknek írt levele a Szent Gellért oltárral kapcsolatban.

Méltóságos Uram!

Szóbeli felhatalmazása alapján megbeszéltem Krausz szobrász úrral a két – Szt. István és Szt. Gizella – alak márványban való kifaragása lehetőségét.

Vállalja a feladatot az eredeti költségvetése alapján, márványban kifaragva darabját 1650 P. tehát összesen 3300 P. forgalmi adó külön.

Az erről szóló kötelező levelét csatolva, értesítem Méltóságodat, hogy ez ügy sürgösségére való tekintetből a munkát már kiadtam és Krausz a mintákkal e hó 29-ére meglesz, úgy hogy 30-án már kezdődik a kőbifaragás.

Méltóságod szíves jóváhagyását kérve vagyok egész tisztelettel:

1930. szeptember 21.

Foerk Ernő

RÖVIDÍTÉSEK

CSML: Csongrád Megyei Levéltár, Szeged

MFM: Móra Ferenc Múzeum, Szeged

MKA: Magyar Katolikus Almanach

S.RR.SS., AA.EE.SS.: Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari – Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója Történeti Levéltára, Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja, Vatikánváros

SZCSEL: Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár, Szeged

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ábrahám István – Zombori István (szerk.): *A szegedi székesegyház*. Szeged, 2001.

Bálint Sándor: *Szeged városa*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1959.

Bélteky József: *Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, (1996/3–4.) 137–153.

P. Bíró Ferenc S. J.: *Magyarország Jézus Szíve országa. Az 1915. év január elseje és június 13-ka emlékére.* Budapest, Apostol Nyomda Részv.-Társ., 1915.

Cappelli, Adriano: *Cronologia, Cronografia e Calendario perpetuo. Dal principio dell'eta cristiana ai nostri giorni.* Milano, Editore Ulrico Hoepli, 1998.

Chiron, Yves: *Pio XI. Il papa dei Patti Lateranensi e dell'opposizione ai totalitarismi.* Milano, Edizioni San Paolo, 2006.

Cserey Farkas: *Loretói Litánia.* (Reprint kiadás) Budapest, Szent István Társulat, [é.n.]

Csizmadia Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

Csíky Balázs: *Az esztergomi érseki szék betöltése 1927-ben. Vatikáni források fényében.* In: Tusor Péter (szerk.): *Magyarország és a Római Szentszék. (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő biboros tiszteletére.* Budapest – Róma, 2012. 253–280.

Dávid Katalin: *A megváltás tipológiája.* Budapest, Jel Kiadó, 1996.

Dusha Béla: *Az árvízi fogadalom temploma.* Szeged, Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadója, 2005.

Foerk Ernő: *A szegedi Fogadalmi templom építő tervei.* Budapest, „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomda R.T., 1914.

Gál Ferenc: *XI. Pius pápa teológiája.* Kassa, Szent Erzsébet Nyomda R.T., 1941. (In: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára, 41/8/13.)

Gergely Jenő (szerk.): *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944.* Budapest, Gondolat, 1984.

Glattfelder Gyula: *Tertullian eucharisztia-tana.* In: *Hittudományi Folyóirat*, 19. (1908) 493–510.

Glattfelder Gyula: *Szentek és hősök. 1038–1938.* Szeged, Juhász István Könyvnyomdája, 1938.

Hadik András: *Foerk Ernőről és a Magyar Építészeti Múzeumban lévő dokumentumanyagról. Lapis Angularis II. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből.* OMvH Magyar Építészeti Múzeum, 1998, 11–95.

Horváth Gábor: *Eszme, jóság, erő, oltalom. Az Apostoli Királyság gondolata Glattfelder Gyula csanádi püspök interpretációjában.* In: *Deliberationes*, X/2. (2017) 33–102.

Juhász Kálmán: *A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig (1030–1242).* Makó, 1930.

Kakasy Judit: *Magyar könyvajándék a könyvtáros pápának, XI. Piusznak*. In: *Egyetemi Könyvtár Évkönyve XVI.* (2013) 207–220.

Kandinsky, Wassily: *Lo spirituale nell'arte*. Milano, SE, 1989. (Eredet cím: *Über das Geistige in der Kunst, Insbesondere in der Malerei*)

Kertész István: *Általános békerevízió vagy a trianoni szerződés külön revíziója?* (1933. március) In: *Nemzetközi Jog Tára*, 1933. június (VIII. köt. 4. sz.) 25–40. In: *Trianon*. (Szerk.: Zeidler Miklós), Budapest, Osiris Kiadó, 2008. 667–675.

Kiss Ferenc – Tonelli Sándor, dr. – Sz. Szigethy Vilmos (szerk.): *Szeged*. Budapest, A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, 1927.

Koronázási Album. Budapest, Az Érdekes Ujság Kiadása, 1917.

Lotz Antal: *Glattfelder Gyula a hitszónok és papnevelő*. In: Zombori István (szerk.): *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*. Budapest – Szeged, 1995. 21–34.

Maczó Ferenc: *Az utolsó magyar királykoronázás. IV. Károly király és Zita királyné koronázási ünnepsége Budapesten 1916. december végén*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016.

Mandola Aladár: *A fogadalmi templom Szent Gellért oltára*. In: *Szegedi Katolikus Tudósító*, 1933. január 15. VII. évf. 2. sz., 23–26.

Mandola Aladár: *A fogadalmi templom teljes magyarázata*. In: *Katolikus Alföld*, 1937. április 15. II. (XVII.) évf. 4. sz., 38–39., 54–55., 81.

Marchut Réka: *A román konkordátum a magyar diplomáciában 1920–1929*. In: *Pro Minoritate*, 2014/tél 3–22.

Megyer József: *Séta a szegedi piarista gimnázium körül*. In: *A Kegyesrendiek vezetése alatt álló szegedi városi róm. kat. Dugonics András Gimnázium Évkönyve az 1941/42. iskolai évről az iskola fennállásának 221. esztendejében*. Közzéteszi: Csonka Mihály igazgató. Szeged, 1942, 5–31.

Mózessy Gergely: *Egyetemi lelkészségek Magyarországon a 20. század első felében. A katolikus egyetemi lelkészségek története*. Budapest, Kiadja az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Levéltára, 1997.

Pasteiner Iván: *A magyar kormány könyvajándéka XI. Pius pápának*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1929. 232–235.

Pelbárt Jenő: *Préselt vízjelek. 1. rész A sorvezető-vízjelektől a szimbólum-vízjelekig*. In: *Papíripar*, 51. évf. 1. sz. (2007) 32–36.

Pittoni, Leros – Lautenberg, Gabriella: *Roma Felix. La città di Sisto V e Domenico Fontana*. Viviani Editori, Roma, 2002.

Pongrácz Ester: *Arany korona*. Budapest, 1869.

Salacz Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 16)*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2002.

Sarnyai Csaba Máté: *Ki gyakorolja a főkegyúri jogot? Serédi Jusztinián prímási kinevezése*. In: *Rubicon*, 2012/9–10. 32–35.

Dr. Schmid, Andreas: *Christliche Symbole aus alter und neuer Zeit*. Freiburg im Breisgau, 1909.

Somogyi Szilveszter: *Nemzeti előrehaladás és Szeged*. In: *Széphalom*, 1928. 127–130.

Szónyi Ottó, dr.: *A szegedi Fogadalmi templom*. In: *Magyar Iparművészet*, XXXV. évf., (1932) 26–32.

Takáts István: *Transzcendencia és történelem*. In: *Deliberationes*, IV./1. (2011) 166–170.

Tomka Miklós – Góják János (szerk.): *Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Budapest, Szent István Társulat, 2005.

Ujváry Gábor: *A Szent Korona-tan a két világháború között*. In: *Rubicon*, 2018/7–8. 119–127.

Varga Attila: *Chronica Aulae Episcopalis Timisoaraeensis*. Cluj-Napoca, Argonaut, 2006.

Venier, Elio: *La basilica patriarcale di Santa Maria Maggiore*. In: Marinelli, Francesco: *Roma eucaristica. Spiritualità. Storia. Arte. Cultura*. Roma, Edizione Vivere In, 2000. 49–63.

Zombori István: *A Fogadalmi templomtól a püspöki székesegyházig*. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Historica* 8., Szeged, 2005. 415–488.

A CSANÁDI EGYHÁZMEGYE GAZDASÁGA 1848–1849-BEN

EGYHÁZI BIRTOKOK A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN

Az egyházi birtokok Magyarország legnagyobb hagyománnyal rendelkező birtok-együttesét alkották. Az egyházi vagyont célvagyonként kellett kezelni, azaz egyházi célok érdekében kellett jövedelmét felhasználni. Ugyanakkor a birtokot nem lehetett megosztani, eladni vagy adóssággal terhelni, tehát kötött (vagy korlátozott) forgalmú birtokként kell számon tartanunk. Az egyházi birtokosok (a világi birtokosokhoz hasonlóan) önállóan vagy társbirtokosként rendelkeztek az egyes községekkel. A birtokok struktúrája is a világi birtokok felépítésére emlékeztetett: magában foglalta a jobbágyok által birtokolt telki állományt, a közös használatú legelőket, valamint a földesúri majorságokat, ahol viszont – szemben a világi birtokokkal – az erdőgazdálkodás volt a legfontosabb művelési ág. A majorsági kezelésben vagy bérben lévő egyházi földterület 1848-ban majd kétfélmillió magyar holdra tehető, amely az ország területének kb. 5%-a volt. A legnagyobb magyarországi egyházi birtokok közé tartozott a Nagyváradi latin szertartású püspökség, az egri főkapitány és az Esztergomi érsekség birtokkomplexuma.¹

Az úrbérrendezés korától fogva egészen a 19. század végéig – tehát az általunk tárgyalt időszakban is – az egyes egyházmegyék vagyoni helyzete nagymértékben eltérően alakult. Az Esztergomi érsekség úrbéres birtokállománya az úrbérrendezés korában közel tízszeresen múlta felül a legkisebbet, a Csanádi püspökségét. Az Esztergomi érsekség 94 birtokán 113 346 hold földet tett ki az úrbéri állomány szemben a Csanádi püspökség 1 birtokával és 12 115 hold úrbéres állományával. A különbség tükröződött a telkes jobbágyok és a zsellérek számában is. A birtokok nagyságával kapcsolatos eltérések a 19. század közepén is fennálltak.²

---

¹ Dóka Klára: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*. Budapest, 1997. (a továbbiakban: Dóka, 1997.) 93–94. A kutatás során nyújtott támogatásért köszönettel tartozom a Makói Levéltár munkatársainak és Gilicze Jánosnak. (Z. P.)

² Fónagy Zoltán: *A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában*. Adattár. Budapest, 2013. I. k. 41–43; II. k. 840. Az I. kötetben, az irodalomjegyzékben is, a szerző Oltványi Pál munkájára (A Csanádi püspöki megye birtok viszonyainak rövid története. Szeged, 1867.) tévesen „Oltványi Gáspár”-ként hivatkozott, a címből is kihagyott egy szót („rövid”).

Az 1830–40-es évek magyarországi politikai küzdelmeiben a szekularizációs érvelés a polgári átalakulásért harcoló erők koncepciójának szerves részévé vált. Az egyházi vezetők sérelmezték a nemesi jellegű magántulajdonnak tekintett egyházi vagyonnak a már Mária Terézia időszakában megkezdett adóztatását. Az 1832/36-os országgyűlés vitáiban azonban Deák Ferenc az egyházi birtokokat nemesi jellegű használatban lévő állami vagyonként határozta meg, így elutasítva annak megadóztatását, de fenntartva a jogot, hogy a tulajdonos (az állam) a maga céljaira rendelkezzen vele. Hasonló vita bontakozott ki a tized eltörlése kapcsán is, amit Széchenyi István már 1830-ban sürgetett. A reformellenzék szerint a tized olyan speciális közadó, amelynek beszédését az országgyűlés rendelte el, következésképp annak beszédését meg is szüntetheti. Az utolsó rendi országgyűlésen azután az egyházi képviselők jogilag önként, politikailag viszont az eseményektől kényszerítve lemondtak a tizedről.³

Az alsótábla 1848. március 18-án délután fél ötkor kezdődő ülésén Schnee László Heves megyei követ szólalt fel először a papi tized kérdésében. Ezután felállt Daróczy Zsigmond, s a pécsi káptalan részéről lemondott a tizedről. Ezt a bejelentést „*az egész termet majd összeroskaszto éljen, taps és dörömbözés követte, a követek is fölállva tapsoltak és éljenztek őt*”. Hasonlóképpen nyilatkoztak az esztergomi, a váradi, a váci, a nyitrai, pozsonyi és a szepesi káptalani követek is. Szentkirályi Móric javaslatára a felajánlásból törvényjavaslat lett, amelyet még aznap átküldtek a főrendeknek. A püspökök sem elleneztek a javaslatot. A főrendi ház ülésén jelen lévő három püspök, Scitovszky János, Lonovics József és Rudnyánszky József sorban lemondott a maga nevében a tizedről. Csatlakozott hozzájuk Rimely Mihály pannonhalmi főapát is. Scitovszky felvetette a plébánosok és a tizedre jogosult világiak kártalanítását (az egyháziak kártalanítása már az alsótáblán is felmerült). Perényi Zsigmond erre azt javasolta, hogy a kárpótlásról a kormány a következő országgyűlésen nyújtson be javaslatot. Ezt az álláspontot végül az alsótábla is magáévá tette, így megszületett az 1848:XIII. tc. a papi tized eltörléséről.⁴

A püspökök tehát az adott pillanatban nem elleneztek a tized eltörlését, Fogarasy Mihály skodári választott püspök szerint azért, mert felismerték, „*hogy a fönnforgó súlyos körülmények között, melyeknek erkölcsi kényszerítése a klérusra volt nehezdedve, magának az egyháznak érdekében állott ez áldozatot önként megtenni, s általa a hazafiúság készségét a magyar klérus részéről nemcsak szóval bevallani, hanem*

³ Csorba László: *A vallásalap jogi természete. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországn. 1782–1918.* Budapest, 1999. 29–46.

⁴ 1848–1849. *A forradalom és szabadságharc képes története.* Szerk: Hermann Róbert. 2009. 52–54. (A vonatkozó rész Zakar Péter munkája.) A lemondás háttéréről Sarnyai Csaba Máté: *Polgári állam és katolikus egyház 1848. március–december. A katolikus autonómia törekvések megjelenése.* Budapest, 2002. 27–42.

tettel is bebizonyítani”.⁵ A lemondás formailag tehát önkéntesen történt, ugyanakkor jelentős politikai nyomásgyakorlás előzte meg: az európai forradalmak által létrejövő új, alkotmányos rendszerek példája, a pesti forradalmároktól való félelem, az úrbéri terhek eltörlése, Kossuth ezirányú nem hivatalos kérése, és végül Schneé László felszólalása.⁶

A katolikus egyház a tizedből származó jelentős gazdasági erőre támaszkodva tudta évszázadokon át meghatározó vallási, kulturális, egészségügyi és karitatív tevékenységét kifejteni. Ugyanakkor a polgári átalakulás folyamata alapvetően megváltoztatta e gazdaságok helyzetét, illetve lehetőségeit. Az 1848-as „*áprilisi törvények*” következtében megszűnt a tized, amelynek jövedelméből nemcsak a püspökök, hanem más javadalmasok is részesedtek. A törvény 2. §-a ugyanakkor kimondta, hogy „*mennyiben a tized megszüntetése a kisebb rendű papság némely tagjainak jövedelmét is érdekli, s e tekintetből azok ellátásáról gondoskodni mindenestre szükséges leend, Ő Felsege egyszersmind a kisebb rendű bármely vallásfelekezeten levő papságnak illő ellátása iránt általánosan is, magyar minisztériuma által részletes törvényjavaslatot fog az ország Rendeinek előterjeszteni.*”⁷

A tized eltörlése néhány egyházmegyét, például a Szepesit rendkívül súlyos helyzetbe hozta. Nem véletlenül írta egy szepesi plébános a *Religio és Nevelés* c. folyóiratban, hogy „*a főpapság' tizedeiröli lemondása által nagyobb-kisebb áldozatot hozott, s a szepesi káptalan csekélyet; holott ellenben az alpapság, ellátásának egyedüli forrásától esett el!*”⁸ A tized elvesztésével kapcsolatos problémák természetesen befolyásolták az egyes egyházmegyék papságának a polgári átalakuláshoz fűződő viszonyát is. Az áprilisi törvények az úrbéri szerződések alapján teljesített szolgáltatásokat (pl. a robotot) is eltörlték, ami további jövedelem- és munkaerőkiesést eredményezett az egyházi birtokokon.⁹ A Csanádi egyházmegyében egyedül a földéaki lelkész részesült a tizedből (tizenhatod illetőség vagy sedecima), így annak eltörlése a papságot ebben az egyházmegyében többségében nem érintette hátrányosan.¹⁰

Dóka Klára monográfiájában részletesen megvizsgálta az egyházi birtokok művelési ágak szerinti megoszlását. Noha vizsgálati adatait a 19. század 80-as, 90-es

⁵ [Fogarasy Mihály:] *Emlékirat, az 1847/8 országgyűlés alatt, Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányról*. Pest, 1848. 32.

⁶ Fazekas Csaba – Gyulai Éva: *A katolikus egyház lemondása a tizedről 1848. március 18-án. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 39. (2000) 165–188. http://epa.oszk.hu/02000/02030/00032/pdf/HOM_Evkonyv_39_165-188.pdf (Letöltés: 2018. 07. 31. 18.06.)

⁷ *Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek*. Szerk: Márkus Dezső. Budapest, 1896. (a továbbiakban: Márkus, 1896.) 236.

⁸ *Religio és Nevelés* 6/72. (1848. december 14.) 563.

⁹ Márkus, 1896. 232–233.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus egyházi osztály (H 56) 1849:194. (51743 tek.)

éveiből merítette, megállapításai a század közepére is érvényesek. Ezek a birtokok nem egyenletesen oszlottak el a vármegyék területén. Sok ilyen birtokkal találkozhattunk többek között Bars, Esztergom és Komárom megyében, míg pl. Temes megyében a székváros kivételével hiányoztak az ilyen területek. Az érseki és püspöki birtokokra általánosságban jellemző volt, hogy a világi kézben lévő birtokoknál kisebb arányban szerepelt a művelési ágak közül a szántó, viszont jóval magasabb volt az erdő aránya. Az egyházi birtokokat a forradalom időszakában uradalmakra osztották. Az uradalmak munkáját egy jószágkormányzó irányította, míg a gazdasztek munkáját különféle alkalmazottak (írnokok, számtartók) segítették. A majorokban, különösen az állattartás területén, majorsági zsellérek dolgoztak. A „szemes élet”, azaz a szemestermények begyűjtéséért, illetve raktározásáért a frumentarius (kasznár), míg a bor kezeléséért a claviger (kulcsár) volt felelős. A nagyobb birtokokon uradalmi iparosokat alkalmaztak, a kisebbek bérmunkában végeztették el ezeket a feladatokat. Az áprilisi törvények következtében kieső robot miatt fokozatosan nőtt a cselédek, summások és béresek száma. A fizetett alkalmazottak számának növekedése szükségessé tette a főpénztár és az uradalmi pénztárak megszervezését.¹¹

A CSANÁDI EGYHÁZMEGYE BIRTOKVISZONYAI A 18–19. SZÁZADBAN

1867-ben megjelent munkájában Oltványi Pál földeáki lelkész szomorúan állapította meg a következőket, amelyek 1848–1849-re is érvényesek. „*Bírja tehát a török háború előtt... javadalmakban dúsgazdag Csanádi püspökség jelenleg Makó mezővárosát, mellyel... a birtokba lépés óta a legújabb időkhöz mindig perben állott*”.¹² E szokatlan tény, azaz a Csanádi püspökség birtokai csekély számának és területének magyarázatát a Bánság történetében kell keresnünk. A török kiűzése után I. Lipót biztosította ugyan a püspököket, hogy korábbi birtokaikat és jövedelmeiket visszakövetelhetik, de a Bánságban más kormányzati elveket érvényesített.¹³

A 18. század második évtizedében a török végleg kiszorult az egyházmegye területéről. Az 1718-as pozsareváci békét követően a Marostól délre nem állították helyre a polgári közigazgatást (a vármegyerendszert), hanem a felszabadított területeket, mint újonnan meghódítottakat, katonai igazgatás alatt hagyták. Egy rövid, átmeneti

¹¹ Dóka, 1997. 40–42.

¹² Oltványi Pál: *A Csanádi püspöki megye birtok viszonyainak rövid története*. Szeged, 1867. (a továbbiakban: Oltványi, 1867.) 39–40.

¹³ *Egyházi köz-ügyekben 1844-ig kibocsátott kegyelmes királyi rendelmények, kivonatban előadva*. Nagyszombat, 1846. 9. A Bánságban arra hivatkozott a kormány, hogy a szükséges okmányok megsemmisültek.

időszakot követően csak 1778-ban került sor a vármegyerendszer újjáalakítására, az egyházmegye déli és keleti részén azonban néhány plébánia továbbra is a katonai határőrvidékre esett. Ez a gyakorlatban a csanádi püspököknek az állami szervektől, közelebbről a bánági főhadparancsnokságtól való függőségéhez vezetett. Ráadásul a császár által adományozott éves kegydíj ezt a függőséget tovább növelte. Miközben Magyarország más püspökei iskolákat és kórházakat alapítottak, árvaházakat tartottak fenn, a csanádi püspököknek még egy szeminárium alapítására sem volt lehetősége ebben az időszakban.¹⁴

Ilyen körülmények között Nádasdy László csanádi püspöknek (1710–1730) is Szegedet rendelték székhelyül. A püspök súlyos joghatósági konfliktusok közepette szervezte újjá egyházmegyéjét. A ferencesek, a piaristák és a katonaság lelki gondozásában kulcsszerepet játszó jezsuiták sem nézték jó szemmel tevékenységét. Nádasdy püspök a magyar rendi különállás képviselője volt. Amikor püspöki jogainak védelme érdekében kibocsátott egy régi, a Csanádi püspökség területét ábrázoló térképet, a bécsi udvarban óriási fölháborodás tört ki. A püspök az uralkodó körök szemében a rendi szeparatizmus veszélyes képviselőjének tűnt. 1719-ben, amikor a püspökség Makó határából is kapott egy kis részt, Nádasdy először járta be egyházmegyéje Marostól délre fekvő részeit egy kánoni látogatás keretében. Temesvárra is eljutott, de a katonai hatóságok barátságtalan fogadtatásának hatására (Temesvár egyúttal a katonai közigazgatásnak is az egyik központja volt) inkább kinevezte az ottani jezsuita rektort bánági helynökévé. Ekkor kezdődött meg a küzdelem az Esztergomi érsekség és a Váci püspökség között a Szeged feletti joghatóságért. A Kalocsai érsekség, amelyhez Szeged korábban tartozott, nem vett részt a vitában. A küzdelemnek egy 1776. március 13-án kiadott pápai bulla vetett véget, amely Szegedet a Csanádi püspökséghez kapcsolta.¹⁵

Nádasdy László püspök több alkalommal kérvényezte a királynál, hogy ismerje el az egyház joghatóságát a visszafoglalt területeken. 1723. augusztus 7-én III. Károly rendeletet adott ki, amelyben teljesítette a püspök kérését, ugyanakkor Szegedet jelölte ki székhelyéül, és Temesváron csak egy lakást biztosított számára. Nádasdy természetesen visszakérte püspöksége régi birtokait, ehelyett azonban csupán 2000 forint kegydíjban részesült. A császár rendeletére szervezték újjá Szegeden, mindössze négy taggal a káptalant. 1724-ben Csanád visszanyerte hiteles helyi jogosítványait. 1724. március 5-én, a tartományi kormánnyal folytatott nyolcéves küzdelmet követően, Nádasdy átköltöztetett Temesvárra.¹⁶

¹⁴ Roos, Martin: *Erbe und Auftrag. Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923. Teil 2: vom Barock bis zur Revolution 1718–1850. Teilband a/1718-1800.* [München,] 2010. (a továbbiakban: Roos, 2010.) 20–76.

¹⁵ Zombori István: *A Szeged-csanádi Püspökség egyházmegyei múzeum és kincstár.* Szeged, 2000. 10–13.

¹⁶ Juhász, Koloman – Schicht, Adam: *Das Bistum Timișoara – Temesvár. Vergangenheit und Gegenwart.* Timișoara, 1934. (a továbbiakban: Juhász – Schicht, 1934.) 85–89.

Nádasdy után az osztrák kormány különös figyelmet fordított a hivatalba lépő püspökök politikai nézeteire. A következő püspök, Adalbert Freiherr von Falkenstein (1730–1740) a bánsági kormányzó, Claudius Mercy tábornok unokaöccse volt. Fizetése elődjéhez hasonlóan alakult, ugyanakkor kinevezési okirata megjegyzi, „*hogy miután a csanádi püspök a Bánáton kívüli megye részének lelki ellátásáért külön volt díjazva (értsd az 1719. évben birtokába átengedett Makó város határa egy részét), a fentebb kijelölt készpénzi fizetés egyedül a temesi bánati rész lelki ellátásáért ennek tartományi pénztárából fizettetik a püspöknek, mivel a másfél századig tartó török uralom alatt minden, az egyházra vonatkozó okmányok elenyésztek a Bánátban*”.¹⁷ A következő püspök, Nikolaus Stanislavich (1740–1750) minorita atya, korábbi mikopolisi püspök számos bolgár katolikussal együtt menekült 1737-ben a Bánságba. Ekkor jöttek létre a katolikus bolgár plébániák Óbesenyőn és Vingán. Stanislavich püspöksége alatt, 1742–1743-ban szerezte meg a püspökség a makói határ másik részét, ahol felépült a püspökök nyári rezidenciája, a későbbiekben a püspöki javakat onnan kormányozták. Így a Csanádi püspökség birtokai sajátos módon a makói uradalomra korlátozódtak, ennek megfelelően a művelési ágak összetétele más egyházi birtokoktól eltérően alakult.¹⁸

Mindebből következik, hogy különbség van a Csanádi egyházmegye bánsági és további részeinek lelkeszei javadalmazásában is. A 18. században, a betelepítések korszakában létrejött plébániák jelentős részének a kegyuraságát az állam vállalta magára. 1848-ban 188 plébániából 47-nek a Magyar Királyi Kamara, 21-nek az Udvari Haditanács, 9-nek a kamara Bányagazgatósága, 8-nak pedig a vallásalap volt a kegyura. Kevés szerepet játszottak ugyanakkor e téren a városok: mindössze Arad és Szeged vállalta egy-egy plébánia kegyúri teendőit.¹⁹ Oltványi Pál szerint a Magyar Királyi Kamara általában teljesítette kegyúri kötelezettségeit (templom és plébánia építése, papság fizetése stb.) sőt arra is volt példa, hogy nemes családoktól átvette a kegyúri feladatokat.²⁰

A földesurak viszont kevésbé lelkesen teljesítették kegyúri köteleességüket. Lonovics József püspök 1848. augusztus 9-én Eötvös József báró kultuszminiszterhez fordult, mert a gyoroki plébánia kegyura, a Forray család a továbbiakban már nem akarta vállalni a kegyúri terheket. Lonovics megkérte a minisztert, „*hogy Arad megye útján intézkedni méltóztassék, miszerint az említett család a védnöki*

¹⁷ Oltványi, 1867. 26.

¹⁸ Roos, 2010. 143–178.

¹⁹ *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis ad annum Jesu Christi MDCCCXLVIII etc.* Temesvár, d.n. 1848. 108–109.

²⁰ Oltványi, 1867. 140–144.

jogokat s terheket addig, míg azok alól törvény által fölmentetni, és a lelkész állítása iránt más intézkedés tétetni nem fog, viselje”. A minisztérium a kérésnek megfelelően írt Arad megyének, „miután a kegyúri jogviszonyból származó kötelességek eddigelé törvény által meg nem szüntetvék”.²¹

Kovács István bocsári adminisztrátor 1848. szeptember 19-én kelt jelentése szerint a Hertelendy család eltávoztával jövedelmei elapadtak.²² Hívei szegénységükre hivatkozva nem akarták javítani lelkészüik illetményét, végül a szentszék is úgy látta, hogy a közalapítványokból nem pótolhatók a kiesett összegek.²³ Hasonló helyzetbe került Burghard István nákófalvi plébános is. Ellenpéldaként hivatkozhatunk ugyanakkor a Rónay családra, amely Kiszomboron példamutatóan látta el patrónusi feladatait. 1840-ben téglából új sekrestyét, egy évre rá új plébániát építettek, majd 1844-ben részt vállaltak a templom renoválásában is.²⁴

A makói püspöki birtokon folyó munkát 1848-ban parasztmozgalmak sem zavarták meg. Csanád vármegyében egy telekhez 36–38 (magyar) hold szántó és kb. 26 hold rét tartozott. A jobbágyfelszabadítás következtében a szántóknak 58, a réteknak pedig 88%-át mentesítették az úrbéri szolgáltatások alól. Az úrbéres földek viszonylagos nagysága következtében Csanád megyében nem ütötte fel a fejét semmilyen parasztmozgalom. Legfeljebb a kertész községek elégedetlenedtek amiatt, hogy bérelt földjeik a földesurak tulajdonában maradtak.²⁵

A politikai események és az önvédelmi harc kibontakozása ugyanakkor befolyásolták az állami kifizetéseket. 1848 decemberében, miután Róka József helynök Makóra menekült, a Makón működő szentszék kérésére a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium lépéseket tett a Csanádi egyházmegye lelkészei és papneveldei tanárai járandóságai pótlása érdekében, amit „*a lázongó katonaság*” Temesvárról történő távozásáig máshol kellett utalványozni.²⁶ Schlauch Lőrinc nagyszentmiklósi segédlelkész (későbbi püspök) szintén nem kapta meg 35 forintnyi negyedéves illetményét, mert a temesvári haditanács a vallásalap ottani pénzét is lefoglalta.²⁷ Lonovics József püspök kérésére a tornyai lelkész és mindazon papok számára, akik Temesvár ostromállapotba helyezése előtt onnan kapták fizetésüket, a makói

²¹ MNL OL H 56 1848:3948. (51737 tek.)

²² Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár (TRKEL) Protocollum Officii Dioecesiani Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1729.

²³ TRKEL Protocollum Officii Dioecesiani Csanádiensis de anno 1848. Nr. 1822.

²⁴ *Kiszombor története*. Szerk: Marosvári Attila. Szeged, 2008. II. k. 191.

²⁵ *Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez*. S.a.r. Ember Győző, Budapest, 1951. 201–202.

²⁶ MNL OL H 56 1848:6353. (51737 tek.)

²⁷ MNL OL H 56 1848:6577. (51737 tek.)

sóhivatal folyósította a járandóságot.²⁸ Egy 1849-ben kelt kimutatás szerint több mint negyven csanádi egyházmegyes pap kapott fizetést vagy illetményi kiegészítést a vallásalapból, illetve a szabályozott püspökségek alapjából. Mihálovics József 1848. november 1-től január 31-ig 885 ft 48 ¹/₂ kr-t vett fel erre a célra. Róka József helynök 1849. május 25-én kelt kérésének megfelelően, Duschek Ferenc pénzügy-miniszter ezen lelkészek április 30-ig fizetendő járandósága fejében 909 ft 27 ³/₄ kr-t utalt át a makói sóhivatalnak.²⁹

A MAKÓI URADALOM 1848–1849-BEN

A Csanádi püspökség makói uradalma birtokkormányzatának és gazdálkodásának történetét a 19. század első felében Gilicze János dolgozta fel, így a következőkben ismertetni fogjuk főbb megállapításait, kiegészítve a szabadságharc időszakára vonatkozó levéltári forrásokkal. A makói uradalom 1805-ben jött létre, miután Kószeghy László püspök kérésére sor került a közös földek felosztására. Makó város területének 22,5%-án, 14 935 hold haszonvehető és 2887 hold hasznavethetetlen területen jött létre a gazdaság. Az 1848-as forradalmat megelőzően a bevételek jelentős része az úrbéri kötelezettségek megváltásából, haszonbérletekből, a dézsmából és a termények eladásából származott. A klasszikus szántóföldi, illetve rét- és legelőgazdálkodás kialakítása így lassan haladt előre.³⁰

Az uradalom vezetésével egy igazgatót bíztak meg. Feladatai közé tartozott az uradalmi tisztviselők irányítása és ellenőrzése, beleértve az uradalmi pénztárt is, amelyet az éves leltárokkal együtt ellenőrzött. Az 1848 előtti időszakban, áprilisban és októberben úriszéket tartott, az uradalmi katonák és csőszök feladatait is ő szabta meg. Lonovics József birtokigazgatójának, Pók Imrének évi 1200 forintos fizetése volt. Rangsorban alatta állt az uradalmi fiskális, aki hetente tisztiszéket tartott, ahol a jobbágyok úriszéken kívüli ügyeiben bíraskodott. Ő volt a levéltár kezelője, a városi számadások ellenőre és az árvák vagyoni helyzetének felügyelője is. Legfontosabb feladata azonban a beosztott tisztek és a cselédség heti tennivalóinak a meghatározása volt. 1841-től évi 660 forint volt a fizetése, de ezen felül még természetbeni juttatásban is részesült. Az uradalmi kasznárok a gabonafélékkel kapcsolatos bevételekért és kiadásokért feleltek. Ők fizették ki a tiszteket és a cselédeket. A munkájukhoz szükséges eszközökről évente leltárt készítettek. Fizetésük korszakunkban

---

²⁸ MNL OL H 56 1848:6364 (51737 tek.)

²⁹ MNL OL H 56 1849:312; 1849:1003. (51743. tek.)

³⁰ *Makó története 4. k. Makó története a kezdetektől 1849-ig.* Szerk.: Blazovich László. Makó, 1993. (a továbbiakban: Blazovich, 1993.) 396–397. (A vonatkozó rész Gilicze János munkája.)

évi 500 forint volt. Az alkalmazottak munkáját közvetlenül az uradalmi ispán irányította. Az 1830-as évektől kezdve a tisztikar egy írnnokkal bővült. Az alkalmazottak és szolgák közé tartozott egy kertész, a hajdúk, kocsis, juhász, juhászbojtárok, kondás, gulyás, udvari szolga, kéményseprő és egy dobos is.³¹

1848. március 18-án az országgyűlés mindkét táblája történelmi jelentőségű határozatokat hozott, amelyek az egyházi birtokok gazdálkodását is megváltoztatták. Alig két nap alatt elkészült az úrbéri törvényjavaslat, amelynek tárgyalása során pontosították a javaslatot, így az nemcsak az úrbéri, hanem az „*azt pótló szerződések*”-re is kiterjedt (robot, dézsma eltörlése). A konzervatívokkal, majd a bécsi politikusokkal folytatott rövid politikai küzdelmet követően, április 11-én a jobbágyfelszabadítást is törvénybe iktatták. Ezzel kb. kilencmillió ember nyerte el Magyarországon a személyes szabadságot. Az önkéntes, majd a kötelező örökváltás következtében a korábban jobbágyok által használt földek 76,4%-a a parasztság földtulajdonává vált. A makói uradalomban azonban, tekintettel a fentebb ismertetett szám adatokra, ezek a változások nem idéztek elő súlyos válságot.³²

Mivel 1848. december 25-én Horváth Mihályt – a szokásoknak megfelelően – beiktatták a püspöki javak élvezetébe, így a püspökség Makó környéki majorsági földjeiről, haszonvételeiről és kötelezettségeiről pontos kimutatással rendelkezünk. Az átvételt egyházi részről Róka József, Hegedűs Pál és Mihálovics József bonyolította le. 1848-ban ide tartozott a dáli tanya, a kopáncsi pusztá, a lelei rét (a dohánykertészek által haszonbérbe kivett területekkel és a szigetekkel együtt), a makói határszélen a közlegelő közt elkülönített és kertészek által használt területek. Továbbá a Gozpodai félsziget a Maros szabályozása következtében hozzá kapcsolt földekkel együtt, a serház marosi hajlata melletti erdőrészek, a kákási kaszáló, a mikócsai major, valamint a dáli csárdához tartozó, s azzal együtt haszonbérletbe adott földek. Ide tartozott a közlegeltetési jog (amely akkor per tárgya volt), a kizárólagos vadászati jog a kopáncsi s más uradalmi pusztákon, a halászati jog a Maroson, valamint más uradalmi földeken lévő fokokban,³³ illetve tavakban; végül a ház fedésére szolgáló cserépezetési jog a mikócsai majorban és a kopáncsi pusztán. A lelei rét árvízmentesítése végett Lonovics József 10/14, a Návay család 4/14 részben a vallásalapból 54 000 forint kölcsönt vett fel a Maros szabályozására, majd ezt 1846. szeptember 10-én, a megszerzett tőkével együtt átadták a Tiszavölgyi Társulatnak, azzal a feltétellel, hogy a töltéseket egy év alatt elkészítik.

³¹ Blazovich, 1993. 397–399. (A vonatkozó rész Gilicze János munkája.)

³² Orosz István: *A felszabadítás ügye 1848–1849-ben*. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyág felszabadulásától napjainkig*. Szerk.: Gunst Péter. Budapest, 1998. 74–136.

³³ Fokok: a folyót kísérő övzátonyokon keletkezett kiszakadások, illetve a magas partokat megszakító nyílások, amelyeken keresztül a folyó vize árvíz esetén az ártérre kilépett, illetve apadáskor visszaáramlott.

Bárány József uradalmi tisztartó azonban az átadás időpontjáig nem fizette ki a szükséges 14 000 forintot.³⁴

A javak átadása során egyébként Horváth Mihály birtokába került még 400 pozsonyi mérő kétszeres búza, 100 pozsonyi mérő árpa, 200 akó makói kerti bor megváltásaként 320 ft, 50 kocsi széna fejében 240 ft, 6 nemesebb ló fejében 720 ft. Lószerszámok fejében 120 ft, 1 „*cifra hintó*” ára 320 ft, 4 igásló helyett 160 ft, egy konyhakocsi ára 20 ft, 200 akó hordó fejében 80 ft, 24 pár ezüst kés és kanál 115 ft 12 kr értékben, 6 db nagy ezüstkanál, 6 ezüst sótartó fejében 67 ft 12 kr, 1 arany mellkereszt, 1 aranygyűrű. A természetben átadott javakon kívül Lonovicsnak még 2762 ft 24 kr-t kellett volna Horváth Mihálynak kifizetnie.³⁵ Szintén átadásra került a könyvtár, a magtár, a sör- és pálinkafőző ház, az udvar, a kert, az istálló, a pince, a konyha a kamrákkal együtt, a püspöki lak berendezési tárgyai és bútorai, valamint a püspöki kápolna a felszerelési tárgyaival együtt.³⁶

Az uradalom legfontosabb bevételi forrását a haszonbérek, ezen belül a puszták, kocsmák és malmok bérbeadása jelentette. A bérlő szabadon használhatta bérleményét, egyedül a sertéstartást tiltották meg. A bérleti díjat negyedévenként kellett kifizetni. Gyakran árendába adták az adott területek halászati, illetve piócaszedési jogát is. Az 1840-es évek elején az uradalom egyre több pusztát vont saját kezelésébe, így az ebből származó árendális jövedelmek is csökkentek. A Maros folyóban lévő hajlatokat és szigeteket kaszálóként hasznosították. Szintén jelentős haszonnal kecsegtetett az uradalmi italmérés, főként bort forgalmaztak, de a sör- és pálinkafőzés is hasznot hozott. A kocsmákat – más érsekségekhez és püspökségekhez hasonlóan – többnyire árendába adták. Az uradalom bevételeit növelték a különböző malmok és boltok is. Lonovics József püspöknek 1848-ban haszonbérből és egyéb állandó bevételekből összesen 37 638 forint bevétele volt. Ezt egészítették ki a gabona és további növények, az állatok és az állati termékek forgalmazásával. Így a püspök összes jövedelme 1841-ben 146 274 ft-ra tehető, ami körülbelül a kétszerese Makó város bevételének.³⁷

³⁴ MNL Csongrád Megyei Levéltár (CsML) Makói Levéltár (ML) A Csanádi püspökség makói uradalmának iratai 1723–1934 (XII. 2. e), uradalmi fikális iratok 3.d. A Csanádi püspökség makói uradalmához tartozó majorsági földek, jogok és terhek jegyzéke. Makó, 1848. december 15. Iktatószám nélkül.

³⁵ MNL CsML ML XII. 2. e, uradalmi fikális iratok 3.d. Jegyzéke az ingyen jutó alapnak, amint az a csanádi megyéspüspök Horváth Mihály úrnak 1848 évben kiszakított, s átadott. Makó, 1848. december 25. Iktatószám nélkül.

³⁶ MNL CsML ML XII. 2. e, uradalmi fikális iratok 3.d. A Csanádi püspökséghez tartozó makói püspöki lak ingóságainak, egyházi szerek s könyveknek; továbbá asztal, konyha ebédlő, pince, istálló, s más gazdasági eszközöknek lelvénye, melyek a miniszteri biztos által Horváth Mihály csanádi püspök úrnak 1848-ik évben átaladattak. Makó, 1848. december 25. Iktatószám nélkül.

³⁷ Blazovich, 1993. 399–404. (A vonatkozó rész Gilicze János munkája.)

1849-ben is a fentiekhez hasonlóan alakult a bevételek összetétele, hiszen a haszonbérletekből származott ezek legnagyobb része. Korcsmáltatásból összesen 16 553 ft 57 kr jött be, de mivel tartozásokat is ki kellett egyenlíteni, azok lerovása után 11 522 ft maradt. Ennél a tételnél a „*Korona*” című vendégfogadóért, a Rákosi csárdáért, az Igási csárdáért, a Dáli csárdáért, a makói belső korcsmáltatásért, az uradalmi három csárdákban való korcsmáltatásért, a rozsólis égetési és mérhetési jogáért,³⁸ a makói korcsmáltatásért és csárdákért, a lelei pusztában egy havi próba korcsmáltatásért szedtek pénzt. Érdekességként megemlíjtjük, hogy a rozsólis égetési és mérhetési jogért szerződés alapján a püspökség 450 forintot fizetett az izraelita községnek. Szintén szép bevételt hoztak a mészárszékek (6431 ft 56 kr), noha a kiadások levonása után a tiszta haszon csak 433 ft 45 kr volt. A serház is jelentős bevételt hozott (6431 ft 56 kr), hasonlóan a boltok bérletéhez (1710 ft 25 kr), de itt a sok pereskedés következtében a haszon csak 612 ft 30 kr volt. Halászatból 1050 ft tiszta haszon mellett is csak 270 ft tiszta bevételt könyvelhettek el. További bevételeket jelentettek még a vásárok, a szigetek, a különféle földek, puszták, uradalmi lakok. Jelentős bevétel származott (4393 ft) a malmokból: az uradalomban 46 szárazmalom, a Maros mentén 24 vízimalom, az uradalomban pedig 9 olajmalom működött, amelyeknek tiszta haszna 1526 ft 20 kr volt. A makói uradalom összes haszonbérletéből 71 749 ft 19 kr bevétel származott. Az uradalmi készletek (búza, kukorica, bükköny, takarmány stb.) eladásából, a lelei rétből és egyéb bevételekből származott pénzzel kiegészítve az uradalom bevétele összesen 93 956 ft 33 kr-ra rúgott, ami jóval elmaradt az 1840-es évek bevételétől.³⁹

Amint az eddigiekből már kiderült, a makói uradalom birtokstruktúrája eltért a jellegzetes érseki, illetve püspöki birtokokétól, hiszen a gabonatermesztés volt a fő ágazat, amelyből a püspökség bevételeinek jelentős hányada származott. A termelékenységre következtethetünk az alábbi táblázatból:

Ez a táblázat jól mutatja, hogy a fontos bevételi forrásnak számító búzából 5,3–7,4-szeres, az árpából 3,8–5,4-szeres, míg zabból 2,0–4,2-szeres termésátlagokat hoztak. Ez elég vegyes képet mutat, hiszen 1828-ban a búza átlagosan 3,96-szoros, az árpa 3,91-szeres, míg a zab 4,19-szeres termést hozott. Így 1848-ban a búza termésátlagát átlagon felülinek, az árpatermést az átlagosnál jobbnak, míg a zabot az átlagosnál rosszabbnak tarthatjuk.⁴⁰

Nemcsak a mennyiségek, hanem a bevételek is tükrözték a gabonatermesztés jelentőségét. A Pók Ágoston uradalmi kasznár által összeállított kimutatás szerint

³⁸ Rozsólis: különféle fűszerekkel ízesített és illatosított, édes szeszes ital.

³⁹ MNL CsML ML XII. 2. e, 2.d. Számadása a megürült Csanádi püspökséghez tartozó Makói Uradalom Pénztári Hivatalának 1849. évre. Hely és dátum, valamint iktatószám nélkül.

⁴⁰ Orosz István: *Magyarország mezőgazdasága a feudalizmus alkonyán*. In: *Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti kiadványok*. Szerk. Orosz István, Für Lajos, Romány Pál. [Budapest,] 1996. 81–131.

Elvetett magok / termés (pozsonyi mérőben)	Felsőkopáncs	Alsókopáncs	Dáli tanya
tiszta búza vetés	434	349	115
tiszta búza termés	2305	1848	851
árpa vetés	75	164	60
árpa termés	152 (+ feles földekből 1178)	631	322
zab vetés	162	78	205
zab termés	360	328	534
repce vetés	12	19	7
repce termés	863	1848	564

1. táblázat: A Felső- és Alsókopáncson, illetve a Dáli tanyán az 1848-ik évben elvetett gabonanemek, valamint a termés mennyisége⁴¹ (Elvetett magok / termés [pozsonyi mérőben])

a felsőkopáncsi birtokon gabona (főként tiszta búza) eladásából 1848-ban 4694 ft 7 kr bevételük volt, miközben a láncszámra kiadott földekből⁴² 268 ft 48 kr, bőrök eladásából 342 ft 32 kr, birkatejből 385 ft, ló és csikó eladásából pedig 261 ft 45 kr folyt be.⁴³

A makói uradalom magtári hivatalának összesítése szerint, amelyet Hegyessy János uradalmi kasznár állított össze, 1849-ben a gazdaságban búzát, kétszeres búzát (búza és rozs keverékét), árpát, zabot, repcét, bükkönyt, lóherét és kukoricát termesztettek. A növénytermesztésen belül a fő bevételi forrás a tiszta búza, a kétszeres búza és különösen a kukorica volt, ezekből jelentős mennyiséget értékesítettek, de jellemző, hogy például lóheréből nem volt felesleg, és repceből

⁴¹ MNL CsML ML XII. 2.e. Számadási iratok, számadási mellékletek 33. d. Kasznári számadási oklevelek. Felső- és Alsókopáncson s a Dáli tanyán 1848-ik évben elvetett gabonanemek, s termésnek mennyisége. Hely és dátum nélkül. 1848: Iktatószám nélkül.

⁴² 1 lánc = 100 négyszögöl (Makón)

⁴³ MNL OL CsML ML XII. 2. e A Csanádi püspökség makói uradalmának iratai. 15. d. Kasznári számadás naplók. A Felső-kopáncsi kasznárdóság 1848. évi számadásának foglalattya. Hely és dátum, valamint iktatószám nélkül.

is csak csekély mennyiséget tudtak értékesíteni. Ugyanakkor a repce bizonyos hányadát feldolgozták: olajat sajtoltak belőle.⁴⁴

Ami az állattartást illeti, a makói gazdaság keretein belül birkákat, ökröket, marhákat és lovakat tartottak. Ezen belül – az országos tendenciáknak megfelelően – nőtt a juhtartás jelentősége. Az állatállományt ugyanakkor gyakran tizedelték betegségek: az alsókopáncsi juhászatban, ahol a birkák száma 1000 körül mozgott, május, június és július kivételével minden hónapban több tucat állat pusztult el tüdővészben. Az állatállomány egy részét értékesítették, más részükre a gazdaság működtetésénél volt szükség, de állatbőröket (legnagyobb mennyiségben birka-bőröket)⁴⁵ is piacra vittek.⁴⁶

Érdeemes összevetni a makói uradalom működését egy jellegzetes egyházi birtokkal, pl. az Esztergomi érsekség uradalmaival, hiszen így könnyebb a hasonlóságokra és a különbségekre felhívni a figyelmet. Az Esztergomi érsekség birtokainak gazdálkodásában a 19. század elején megfigyelhető gabonakonjunktúra nem okozott olyan változásokat, mint a makói egyházi birtokon. Ennek oka a művelési ágak közötti különbségben keresendő. Míg a Csanádi egyházmegye esetében a szántó, addig az Esztergomi érsekség esetében az erdők voltak túlsúlyban. A 19. század közepére az érsekség birtokain is egyre differenciáltabb gazdálkodás alakult ki, amely során az okszerű művelésen túl figyelmet érdemel a kapás és takarmánynövények megjelenése a szántóföldi allódiumokon, valamint az állattartás differenciáltabbá válása, illetve a termékek feldolgozására és értékesítésére tett kísérletek. Nyergesújfaluban és Nagysallóban – hasonlóan a makói püspöki uradalomhoz – uradalmi bolt is működött. Farnadon és Patakon pálinka-, illetve sörfőzés folyt, Csenkepusztán pedig sajtot készítettek. A Csanádi püspökséghez hasonlóan több helységben működött téglavető is. Az Esztergomi érsekségen belül Szentgyörgymezőn, Muzslán, Nyergesújfaluban, Érsekújváron, Tardoskedden, a Mérgesi majorban Mocska mellett, Vágon, Verebélyen, Farnadon, Drégelypalánkon, Vadkerten és Szunyogdin működött téglavető. Számos településen épültek mészárszékek, illetve vágóhidak (Esztergom, Muzsla, Börzsöny, Érsekújvár, Nyergesújfalu, Tardoskedd, Verebély, Farnad, Püspöki, Szunyogdi). Szinte minden faluban volt kocsmá, ahol 1848-ig főként a dézsmából származó bort értékesítették.⁴⁷

⁴⁴ MNL CsML ML XII. 2.e. 15. d. Kasznári számadás naplók. Számadása a megürült Csanádi püspökséghez tartozó Makói uradalom Magtári hivatalának 1849. évre. Makó, 1852. augusztus 31. 1852. szám nélkül.

⁴⁵ MNL CsML Makói Levéltár XII. 2.e. 33. d. Számadási iratok, számadási mellékletek. A dög bőrök kiadásainak és bevételeinek foglalttya. [!] Makó, 1848. december 31. 1848:85.

⁴⁶ MNL CsML Makói Levéltár XII. 2.e. 33. d. Számadási iratok, számadási mellékletek. 1848. évi alsókopáncsi juhászat. Makó, 1848. december 31. 1848:79.

⁴⁷ Dóka, 1997. 104–105.

Szintén hasonlóság, hogy ezeket a kocsmákat az érsekség is bérbé adta, de a pálinkamérési üzletág is válságba került 1848/49-ben. A Felföldön erős volt az ú. n. józansági mozgalom hatása, aminek következtében csökkent az égetett szeszes italok fogyasztása. Volt olyan település (Párkány), ahol a helybeli bírák eltiltották a pálinkamérés bérlőjét, egy Neuschloss nevű kereskedőt a pálinkaméréstől. A párkányi eset megismétlődött 1849-ben Nagyzellőn is. Itt Blumenthal Simon vendégfogadós panaszkodott, hogy az év hét hónapjában a község eltiltotta az italméréstől. Az érsekség ebben az esetben jogi útra terelte a vitát, így próbálva meg jövedelmének kiesését megszüntetni. Gyakori panasz volt az illetéktelen italmérés is, ami a bérlők hasznát tovább kurtította.⁴⁸

Visszatérve a makói uradalomra, hiába a sok bevétel, ha a kiadások oldalán is jelentős tételek szerepelnek. Lonovics püspök például saját céljaira 1841-ben 89 820 ft-ot vett fel. Az összkiadások 5–8%-át az uradalmi tisztek és cselédek fizetésére fordították. Jelentős összeget emésztett fel az uradalmi épületek felépítése és karbantartása is. Mivel az uradalomban nem voltak mesteremberek, évről évre jelentős összegeket kellett kifizetni különböző iparosoknak, akiknek a munkája nélkülözhetetlen volt a gazdálkodás zökkenőmentes folytatásához. Szintén jelentős összegeket fordítottak a gazdálkodás költségeire, főként állatok, kisebb mértékben növények vásárlására is. Egyéb kiadások címén az útiköltségtől a postai díjakig számos tétel szerepelt az elszámolásokban. Az uradalom éves bevételeit szinte teljesen felhasználták, év végén csak néhány ezer forintot hagytak a pénztárban.⁴⁹

Mindezek a megállapítások többé-kevésbé a szabadságharc időszakára is érvényesek. Hegyessy János uradalmi pénztárnok szerint 1849-ben a makói uradalom bevételeinek összege: 93 956 ft, a kiadások összege: 65 256 ft, a különbözet: 28 700 ft, év végére viszont csak 17 747 forintot hagytak a pénztárban. Fizetésekre 15 232 ft 42 kr-t fordítottak, de ebben a makói helynökség alkalmazottainak fizetése is benne volt. Több ezer forintot fizettek terményekért és a gazdálkodáshoz szükséges eszközökért, valamint mesterembereknek is. Mivel Makó környékét a szabadságharc végéig a magyar hadsereg tartotta kézben, így – szemben az Esztergomi érsekséggel – a gazdaságnak nem kellett a császári csapatok számára élelmiszert szállítani. A háborús költségek ugyanakkor a Csanádi püspökség gazdaságát sem kerülték el. Horváth Mihály jelentős összeget használt fel különböző célokra. Az egyik tétel szerint: „Egy honvéd kiállítására Horváth v. Csanádi Püspök Úr által felfogadott Halasi István felszerelésére 356 ft 5 kr”-t kellett kiutalni, de jelentős

⁴⁸ Esztergomi Primási Levéltár (EPL) Archivum Seculare (AS) Archivum juridico-oenomicum et directorale (Ajd) Militaria et bellica (1797–1855) Jóságkormányzói Levéltár. Gazdászatiak. Az érseki javak igazgatóságának jegyzőkönyve. 1. k. 1848: Nr. 576, 617, 623., 2. k. 1849: Nr. 217.

⁴⁹ Blazovich, 1993. 399–406. (A vonatkozó rész Gilicze János munkája.)

veszteség érte a püspökséget a magyar bankjegyek kötelező beszolgáltatása miatt is. Császári hivatalnokok rendeleteire 11 240 ft 50 kr-t kellett az uradalomnak kifizetnie.⁵⁰

Az uradalom 1849. júliusi bevételeinek és kiadásainak jegyzéke bepillantást enged az alkalmazottak fizetésébe is. A bevételi oldalon természetesen ekkor is a haszonbérletekből származó jövedelmek álltak. Például Danner Alajos „*serházi haszonbérletű úr*” folyó év harmadik negyedére 1500 ft-ot fizetett bérleti díjként. Csordás Sándor díszkocsisnak egy havi bére fejében fizettek ki 17 ft 30 kr-t, Kriván Anna belső szolgálónak 12 ft 30 kr-t, Czirok Pálné szolgálónak pedig 7 ft-ot. Winkler Antal tisztartó 231 ft 43 kr-t költött különböző gazdasági eszközökre, de ő szedte be a dohánykertészekről a haszonbér illetékes részét is. Kisebb összeget kellett kifizetni napszámosoknak, Hajzelpék József kötélverőnek „*kiszolgált zsákmadzagokért*”, Gyenes István fűszerésznek és Szisz János szabónak.⁵¹

Összességében megállapíthatjuk, hogy a Csanádi püspökség makói uradalma inkább hasonlított egy világi nagybirtokra a búza- és kukoricatermesztés túlsúlya miatt, mint egy érseki vagy püspöki birtokra. Ugyanakkor a haszonvételek magas aránya a bevételek között, a kocsmák, mézárszékek és boltok rendszere más egyházmegyékben is megfigyelhető. A makói uradalom szervezettség tekintetében, illetve a búza termésátlagát tekintve kiemelkedő teljesítményt nyújtott. Ugyanakkor a forradalom és szabadságharc hatására csökkentek az uradalom bevételei, de a csökkenés nem idézett elő válságos helyzetet, mert a komplexum bevételeit és kiadásait továbbra is sikerült egyensúlyban tartani. Mivel az uralkodó a Csanádi püspökséget megürültnek nyilvánította, a továbbiakban – a következő püspök kinevezéséig – jövedelmeinek fele az államkincstárt gazdagította.⁵²

*Professzor Dr. Zakar Péter
intézetvezető, egyetemi tanár
Keresztény Művelődéstörténeti Intézet, Gál Ferenc Főiskola*

⁵⁰ MNL CsML ML XII. 2. e, 2.d. Számadása a megürült Csanádi püspökséghez tartozó Makói Uradalom Pénztári Hivatalának 1849. évre. Hely és dátum, valamint iktatószám nélkül.

⁵¹ MNL CsML ML XII. 2.e. 33. d. Számadási iratok, számadási mellékletek. Pénztári naplója a megürült Csanádi Püspökség Makói Uradalma Pénztári Hivatalának 1849. július hóra. Hely, dátum és iktatószá nélkül.

⁵² *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg Band I. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850.* Hrsg. von Kletečka, Thomas Wien, 2002. 487–488.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

EPL AS Ajd: Esztergomi Prímási Levéltár (EPL) Archivum Seculare (AS) Archivum juridico-oenocomicum et directorale (Ajd) Militaria et bellica (1797–1855)

MNL OL: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

H 56: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus egyházi osztály

MNL CsML ML: Csongrád Megyei Levéltár (CsML) Makói Levéltár (ML) A Csanádi püspökség makói uradalmának iratai 1723–1934 (XII. 2. e),

TRKEL: Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár Protocollum Officii Dioecesanis Csanádiensis de anno 1848, 1849.

Könyvészeti források és folyóiratok

Egyházi rendelmények 1846.: *Egyházi köz-ügyekben 1844-ig kibocsátott kegyelmes királyi rendelmények, kivonatban előadva.* Nagyszombat, 1846.

Ember 1951.: *Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez.* S.a.r. Ember Győző Budapest, 1951.

Fogarasy 1848.: [Fogarasy Mihály:] *Emlékirat, az 1847/8 országgyűlés alatt, Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról.* Pest, 1848.

Fónagy 2013.: Fónagy Zoltán: *A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Adattár. I–II. k.* Budapest, 2013.

Kletečka 2002.: *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg Band I–II.* Hrsg. von Kletečka, Thomas Wien, 2002.

Márkus 1896.: *Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek.* Szerk: Márkus Dezső. Budapest, 1896.

Religio és Nevelés: *Religio és Nevelés.* Kath. egyházi folyóirat.

Schematismus Csanadiensis 1848.: *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanadiensis ad annum Jesu Christi MDCCCXLVIII.* Temesvár, d.n.

Feldolgozások

Blazovich 1993.: *Makó története 4. k. Makó története a kezdetektől 1849-ig.* Szerk: Blazovich László. Makó, 1993.

Csorba 1999.: Csorba László: *A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782–1918.* Budapest, 1999.

Dóka 1997.: Dóka Klára: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*. Budapest, 1997.

Hermann R. 2009.: *1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története*. Szerk. Hermann Róbert. [Debrecen], d.n. [2009.]

Juhász – Schicht 1934.: Juhász, Koloman – Schicht, Adam: *Das Bistum Timișoara – Temesvár. Vergangenheit und Gegenwart*. Timișoara, 1934.

Marosvári 2008.: *Kiszombor története*. Szerk. Marosvári Attila. Szeged, 2008. I–II. k.

Oltványi 1867.: Oltványi Pál: *A Csanádi püspöki megye birtok viszonyainak rövid története*. Szeged, 1867.

Orosz 1996.: Orosz István: *Magyarország mezőgazdasága a feudalizmus alkonyán*. In: *Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti kiadványok*. Szerk. Orosz István, Für Lajos, Romány Pál. [Budapest,] 1996. 81–131.

Orosz 1998.: Orosz István: *A felszabadítás ügye 1848–1849-ben*. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig*. Szerk. Gunst Péter. Budapest, 1998. 74–136.

Roos 2010.: Roos, Martin: *Erbe und Auftrag. Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923. Teil 2: vom Barock bis zur Revolution 1718–1850. Teilband a/1718-1800*. [München,] 2010.

Sarnyai 2002.: Sarnyai Csaba Máté: *Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése*. Budapest, 2002.

Zombori 2010.: Zombori István: *A Szeged-csanádi püspökség egyházmegyei múzeum és kincstár*. Szeged, 2000.

THE OFFICE OF A RELIGIOUS PASTOR

INTRODUCTION

The pastor or parish priest is an office in Catholic Church, one among those offices that are surrounded by laws, rights and responsibilities. The surrounding laws must be observed by the parish pastor, he should exercise his right but responsibility is taken into consideration, he has to carry it out. Meanwhile, there are many offices in the Church, most of them have hierarchical undertone, but some are merely positions being filled up by priests or even lay people, for example, heads of institutions, heads of ordinary offices and so on. One thing is known to be general in the offices of the Church: they are meant for *salus animarum*, that is, for salvation of souls, that is, to serve for the salvation of souls.

A priest is by nature of his office, is another Christ who carries out the three priestly functions of Christ: the *teaching* of Christ, His *governance* and *sanctifying* functions. His office is therefore the acting office of Christ that leads the flock of Christ with the commandments given by him. He therefore teaches the people of God in about the way to heaven, interprets the commandments of God to them, the way to observe the ethics of Christ, the way to practice the perfect love, he teaches the rights and responsibilities due to and expected of the congregation of Church. The pastor governs the people of God. his governance is more of leading, leading them in the ways the Master, Jesus taught, leading them out of sin to holy life, he leads them to strive towards doing good. He practices the distinguished leadership of Christ who came not to be served but to serve and gives his life as ransom for many. He acknowledges the rights and freedom of the followers of Christ: he provides them with the freedom to choose the fellowship of Christ for themselves. He physically represents Christ as a captain in the ship that leads the sheep of God to heaven. In sanctifying the people of God, a pastor conveys the blessings, graces and providence of God who delivered His people through the sacrifice offered by His Son Jesus Christ. The sanctity of Christ the Master which he administers is never measured by the holiness of the administering priest but instead by the holiness of Christ who is God, but the pastor strives to be holy as the heavenly Father is, in order to worthily carry out the functions entrusted to him. The pastor sanctifies the people of God especially with the sacraments he administers to them, the daily worship, prayers and blessings. By properly carrying out these three main functions, the pastor then working in the Bishop's stead, represents Christ among the flock and strains for *salus animarum* of the parish entrusted to him.

PARISH AS OFFICE OF A RELIGIOUS PASTOR

The office of a religious pastor is also a parish which is „*a certain community of the Christian faithful stably constituted in a particular church, whose pastoral care is entrusted to a pastor (parochus) under the authority of the diocesan bishop.*”¹ This means that the office of a religious pastor is not different from the office of a circular or diocesan pastor. We may then put up the question: where then lies the difference between the office of a diocesan pastor and that of a religious pastor. The answer comes from the nature, procedures and processes as well as rights of instituting the two parishes in quote. That is, the diocesan parish is erected, suppressed and altered by only the diocesan bishop after consulting the presbyteral council, while a religious parish is erected, suppressed and altered by the same bishop but firstly with the consent of the of the Holy See, and also the positive support and acceptance of the highest authority, the generalate of the religious in quote. This distinction would carry the entity and statutes of a religious pastor and his office to an extra mile more than that of the diocesan one. As a matter of fact, 451, §1 of the 1917 Code defined the pastor in this way: „*Parochus est sacerdos vel perona moralis cui paroecia collecta est in titulum cum cura animarum sub ordinarii loci auctoritate exercenda.*” That is, a pastor is a priest or a moral person to whom a parish is entrusted in order to take care of the souls under the authority of the bishop. The current legislation denotes: *Parochus est pastor proprius paroeciae sibi commissae, cura pastoralis communitatis sibi partem ministerii Christi vocatus est, ut pro aedem communitate munera exsequatur docendi, sanctificandi, et regendi, cooperantibus etiam aliis presbyteris vel diaconis atque operam conferentibus christifidelibus laicis, ad normam iuris.* the pastor (parochus). Literally translating, a pastor is the proper pastor (pastor) of the parish entrusted to him, exercising the pastoral care of the community committed to him under the authority of the diocesan bishop in whose ministry of Christ he has been called to share, so that for that same community he carries out the function of teaching, sanctifying, and governing, also with the co-operation of the presbyters or deacons and with the assistance of lay members of Christian faithful, according to the norm of law.

Before going on, I would like to point out some of the constituting elements that make up the person and office of a pastor. I would like to start with the ones that are common in the two definitions. The first element is that the pastor is a priest. This is to make it clear, that however the lay person or a religious may possess the qualities and virtues needed to carter for the faithful, the person must start by been chosen and ordained and taken up to the order of priesthood. The CIC (1917) goes further to attach moral entity to the person of the pastor. This is directly to explain the nature of his personality and task. The second important element that is also common in the two definitions is the entrustment of the parish to him.

---

¹ Can 515-§1

One becomes a pastor or in other words a parish priest if that parish entrusted to him is a certain community of the Christian faithful which is stably constituted in a particular church under the authority of the diocesan bishop. So here, the parish precedes the pastor just as the pastor presupposes the parish. Every other person sharing the same right with him, like the chaplain, administrator etc., may be in charge of a certain group of the faithful but not stably constituted. The third element is that the pastor must perform under the authority of the diocesan bishop. This affirmation is well understood in the way it is expressed by current Code, where the diocesan bishop is described as the owner of Christ's ministry in which the pastor shares. The authority of the diocesan bishop highlighted is highly necessary in whom the all the rights of the administering if the sacraments are complete. Again, authority to ordain and send priests to evangelize, the authority to govern the greater flock of God in Christ's stead, and so on, are all in him.

There is an element of the pastor mentioned outstandingly by only the CIC (1917), „*care of the souls*.” The function of the pastor whether in form of rights or obligations are just to take care of the same people of God entrusted to his care. That is why he should do all to see that this aim is achieved. The CIC of 1983 went on to explain the three main functions of a priest, as teaching, sanctifying and governing the flock entrusted to his care. These form the center of the duties of a pastor which I will still elaborate in the subsequent topics. Another important element mentioned by the current legislation is the working together of the pastor with the presbyters or deacons as well as with the assistance of the lay faithful. This is to maintain that the pastoral work is never a personal endeavor and can only be achieved if the parish works as a community aiming towards the same goal.

THE CHARACTERISTICS OF A RELIGIOUS PARISH?

As religious priests and secular priests are all priests but still differ from each other, so also there are some qualities and characters proper to only the religious parishes. The following are the most common ones:

The holder is not an individual

The holder of a religious parish is the religious institute itself and not an individual or physical person.

In other words, the holder is a juridical person. This juridical person is perpetual in its manner and function. In this case the juridical person takes care of the rights and the responsibility of the parish just as in the case of every other benefice that belong to the religious, having the parish to be in charge of the pastoral activities

in the parish. Hence the CIC (1917) denotes: *Persona moralis, dui paroecia sit pleno iure unita, habitualement tantum curam animarum retinere potest, servato, duod ad actualement spectat, praescripto can.*² In explanation, the moral person, and in this case the juridical person, to whom the parish is completely legally joined to, has the right by nature of its statutes to pastoral works.

The case of the diocesan parish is different. The juridical person is, though not the pastor but been the collaborator of the bishop installed in a stable manner, he is the holder of the parish. The Can. 519 says: „*The pastor (parochus) is the proper pastor of the parish entrusted to him, exercising the pastoral care of the community committed to him under the authority of the diocesan bishop.*”

Here the rights of governance, teaching and sanctifying are all exercised by the same pastor appointed to the flock. The pastor is not simply a delegate of the diocesan bishop. Within his parish, he functions with ordinary power given him in law by reason of the office he holds.³ In the case of a religious parishes, the pastor cannot be a juridical person. That is why the bishop entrusts the parish directly to the clerical religious institute or to clerical society of apostolic life.⁴

The pastor is not vicarius perpetus

That is, the pastors of religious parishes are removable.

We can only talk about the *vicarius perpetus* if the diocesan parish is to taken into consideration. This is because, as already mentioned, the juridical person is the religious institute itself and no other one. Therefore every other member of it is deprived of that stability that would hinder his removal at any time, if needed.⁵ The Can. 471 of the 1917 Code says: „*Vicarius si sit religious est amovibilis*

---

² Cf. Can. 471, §2 of the Code of 1917.

³ *New comentary on the code of canon law*. Edited by Beal, J. P., – Coriden, J. A., – Green, T. J., Theological Publications in India, Bangalore, 2010. (Henceforth: *New comentary...*) Commentaries on the Can: 519.

⁴ Cf. Can. 520.

⁵ The stability of the pastor has vary many advantages. The pastor comes to know the flock very well if he is left to stay in a parish for a longer time and the wealth of the parish and such things like that cannot suffer disadvantages of a frequent change in the holder of the parish. This is also true in the case of the faithful; they would know him better and this leads to mutual understanding, trust and spiritual dependency. Knowing fully well that anything with advantage also can have disadvantage also, we should not forget the easiness of the removal of the pastor without a stable manner if there need arises. This is true especially when the pastor is morally handicapped and still does not want to renounce being a pastor of the parish.

sicut parochus religiosus de quo in can. 454, and also Can. 454 which says: Parochi autem, ad religiosam familiam pertinentes, sunt semper, ratione personae. amovibiles ad nutum...” Which means that, if the assistant of the pastor is a religious, he also can be removed just like the pastor (*parochus*) mentioned in the §5 of the Can. 454; and those pastors who belong to any religious family can be removed at any time, even with an immediate effect. Can. 522 of the current legislation compels that a pastor must possess stability and must be appointed for an indefinite period of time. If the pastoral aim is achieved through the good acts and behavior of the pastor, only the benefits of staying at a parish for a longer time can be highlighted. Otherwise there arises the need for the removal of the pastor which may be carried out with a more difficult procedure if the pastor does not comply to the act of removal.

The religious pastor is not the owner of the fruits of the parish’s wealth

A religious has no right of ownership when it comes to earnings and salaries or fruits of the wealth of the working area. He lost this right when he took the vow of poverty and community life. From thence, even if he had properties or heritages before the vow, he has to renounce the right of ownership over them, just like the first Christians who brought together all that they had, renounces from the right of ownership over them in order to benefit from them within the same group of Christians. In contrary, the diocesan parish priest, the pastor (*parochus*) is the just holder of the fruits of the wealth of the parish. He handles it as his owner, or more precisely, as a father handles the wealth of his family.

There is no changes in the person of the holder of the parish

This means that, the holder of the parish, the religious institute or the monastery has a perpetual state, a stability in its manner and remains the same without any change even if the religious pastor is changed. This stability also determines the financial and wealth conditions of the religious institute; which in this case, is less recognized, because the change only affects the pastor in quote, who handles the pastoral dimension of the church.

In effect, the expression „*change of holder*” is not used if a religious parish is concerned. One of the most important advantage of this condition is that every pastor tries to work with the best of his knowledge and ability; knowing fully well that he may be changed at any time, he is more careful with the finance and wealth of the parish.

The change on the pastor does not affect the worship and practice of faith

This character of the religious parish is also in line with the one mentioned above, because both of them are as a result of the stability of the juridical person, the religious institute.

If a diocesan parish is considered, it can be seen that a pastor, being a proper pastor of the parish entrusted to him (Can. 519) can have great influence on the lives of the parishioners to the extent of bringing a shake and unbalanced situation in their faith if he is transferred or removed. The systems and methods he applied in his pastoral works may be different from that of his successors. In the case of the religious parish, this is not drastically experienced. The worship in the parish is more or less not affected if the pastor is changed, more especially when the pastor has his co-members from the same order working with him in the same parish. The system and methods of evangelization and pastoral works are observed, supervised and maintained by the competent superior.

The religious pastor is subjected to supervisions the diocesan bishop as well

The religious pastor is appointed by the bishop to be the pastor of the flock belonging to his diocese. Owing to this fact, the religious pastors are not only under the influence and thorough supervision of only their competent superior, but also that of the local bishop as well. Although his supervision may not be as frequent as the superior's own. Constant supervision to and on the parishes has many advantages. It reminds every pastor to sit up and do more for the salvation of the souls, entices every pastor towards perfection in his pastoral works and makes him use the wealth and finance of the religious with fear. These are achieved because, in most cases, the parish is at the place with the monastery or any house of the religious institute where the competent superior also resides. This makes it easier for the pastoral works of the pastor to be supervised more often. With this, the challenges and problems that originating from the person of the pastor are easily and quickly discovered and are solved on time to avoid scandals.

The conditions surrounding the diocesan pastor are different. He probably resides at the parish far from the watch of the dean of his zone as we as the cathedral where the bishop lives. Most of these handicaps in him are not seen until they cause serious problems which may be very harmful on the lives of the faithful.

The two pillars of a religious parish should be taken into consideration

A religious or more precisely, parishes belonging to monasteries are said to have two pillars: firstly, that it should possess freedom from the side of the religious institute. This freedom should be for the *salus animarum*; that is, in taking care of the souls of the parishioners. The religious institute is obliged to assure the pastor, who in this case, a vicar (parochial vicar) and the faithful the full freedom to practice their faith according to the norms of the local diocese as well as their culture, whatever the nature and apostolate of the institute may be. This should be experienced more in the preaching of the word of God to the faithful.⁶ The same freedom should especially be provided to the pastor who is in charge of the pastoral activities so as to have the time and opportunity to take appropriate care of the parish. The second pillar is that the parish has some characteristics and peculiarities for been a religious parish. This means that some of the pastoral activities of the parish would be affected and influenced by the activities and apostolate of the monastery. As a result of this, the religious pastor should consider the programs of the monastery before fixing the engagements and activities of the parish. After all, there are some activities in the parish that may be the reserved to the superior of the monastery. This does not restrict the power and functions of the pastor of the parish but instead enriches it. It allows the monastery to be involved and take part in the life of the parish and also enables the competent superior to have frequent contact with the parishioners as well. Again some specialties of the institute like the feast of their founder and other pastoral ceremonies of the institute can be organized in the community of the faithful of the parish.

Szuromi made it clear that the two pillars are not equal in ranking, because one of them is subjected to the other: the peculiarities of the religious parish as a pillar is subjected to the pillar of freedom and independence of the parish from the institute. In other words, the proclaiming of the word of God to the faithful is prioritized and given the right of way, because everything pertaining the parish pastoral works should be first of all for the salvation of souls (*salus animarum*). That is why the state and conditions of the faithful are considered more than that of the religious institute.

A RELIGIOUS PASTOR (PAROCHUS)

There are two situations in which a religious can be a pastor: *firstly*, when the parish is legally joined to an institute or society. *Secondly*, when a member of an institute or society is appointed to be the pastor of such parish that is not related to the given religious, such as a diocesan parish. Due to the things proper to each of them,

---

⁶ Szuromi, A. Sz.: „*La parrocchia e gli Istituti di vita consacrata e le Società di vita apostolica, nonché la presenza di alcuni movimenti spirituali*”. 522.

I find it better to elaborate it more in the subsequent topic which treats their appointments by the bishop. As I have already analyzed in the previous chapters, a religious pastor is never a physical person, it is never an individual. In other words, the juridical person is not the pastor himself who cares for the pastoral duties. The pastor is always the juridical person, and in this case, the religious convent or the monastery. They are the holders of the parishes themselves and the responsibilities of the pastoral work lie on them. The bishop gives the parish to them as personal belonging under his personal competence.

The CIC (1917) said: „*Sine Apostolicae Sedis indulto paroeciae nequit personae morali pleno iure uniri, ita ut ipsamet persona moralis sit parochus, ad normam*” (Can. 1423, §2.) In explanation, it is forbidden to join a parish with a moral person in such a way that the moral person is the pastor himself according to the norms of Can 1432, §2.

Németh used a very wonderful expression „*in titulum*” when explaining the bishop’s giving and handing over of the parish to the religious. He shared the opinion which says that this expression is only used when the possessor or the holder is not the owner of something in quote. So in this case, the monastery or the convent holds or possesses the parish that does not belong to it. Meanwhile the parish, just like every other temporal good of the Church belongs to the local diocese.

The Vatican Council II, in its decree on the bishop’s pastoral office in the Church claims that religious priests are also ordained in the office of the presbyterate with the same motif as in the case of the diocesan priests: to be cooperators and collaborators of the bishops in the dioceses. The decree went on to say that, they should be seen to belong to the clergy of the diocese because they also work for *salus animarum* in the diocese.⁷

They get the parish from the bishop, who with the consent of the competent superior entrusts the parish to the given convent or monastery, *with the requirement however that one presbyter is to be the pastor of the parish.*⁸

Appointment of a religious pastor

Before the Council of Trent the law allows the pastor to be appointed by the superior of the religious without the consent of the local bishop. The governance of the parish was totally in the hands of the competent superior. He decides on everything, therefore the appointment of the pastor over the parishes belonging to the monasteries also fall within his competence. He could even appoint a priest who is not a member of the given religious institute but just a secular priest; neither an acceptance nor

---

⁷ Cf: CD 34.

⁸ Can. 520, §1.

a confirmation was required from the bishop in this case. So, such a priest is chosen to see to the pastoral functions, and he can be removed at any time (*vicarius ad nutum amovibilis*). In each case the benefice belonged to the monastery, because the pastor is appointed to take care of only the pastoral works.⁹

The Council of Trent enacted that the bishop is the one to appoint the pastors to the monasteries of the religious. It extended this right to be practiced by the bishops even in such situations when the parish is completely joined and also when it is not completely joined to the religious monastery.

The Second Vatican Council's decree on the bishop's pastoral office in the Church compels the religious to be of assistance to the diocesan bishop for *salus animarum*. Hence, it says: „... indeed religious should comply promptly and faithfully to the requests and desires of the bishops in order that they may thereby assume an even more extensive role in the ministry of human salvation.”¹⁰

The appointment of a religious pastor can be treated under two basis: *firstly*, on the basis of entrusting a parish to a religious or a society and the *second* is when an individual member is assigned to be a pastor of a parish that does not belong to an institute or society. Now let us treat them separately.

Appointment of institute or society as pastor

This nature of appointment is more common when we consider the parishes entrusted to religious and societies. Owing to the fact that in this case the pastor is the juridical person itself, CIC (1917) suggests the appointment of what it called the *parochial vicar*. This explains that he assists the institute or the society in fulfilling the duties of the pastoral activities. His function is to take the actual care of the souls of the faithful. In other words, he carries out the pastoral duties not only in the bishop's stead, but also in the institute's or societies stead as well. The CIC states that: *...with the consent of the competent superior, however, a diocesan bishop, but not a diocesan administrator, can entrust a parish to a clerical religious institute or clerical society of apostolic life, ..., with the requirement, however, that one presbyter is the pastor of the parish* (Can. 520, §1).¹¹ This pastor is nominated and presented by the competent superior who then appoints him to this office. Although the bishop has the right even to nominate and also appoint the religious member but legislature prefers

---

⁹ Németh, L. (1948): *A szerzetesplébánia jogi helyzete*. Kapisztrán-Nyomda, Vác. (Henceforth: Németh, 1948.) 18.

¹⁰ CD. 35, 1.

¹¹ The Canon points out that the diocesan administrator has no right to entrust a parish to clerical religious institute or to clerical society of apostolic life. This aims at preserving and protecting the diocese from alterations and modifications which may be done by only the diocesan bishop who is the pastor of the whole flock within the confines of the diocese.

the superior's nomination, because it considers the superior knowing better the members qualities and personalities. This order is affirmed also in the CIC (1917) which says that, the right of presentation is reserved to the superior who can as well install the same pastor with the right given to him by the bishop.¹² The religious members should be ready to assist the diocesan works up to the highest extent. That is why the Vatican Council II urges them in this way: „*Religious should always attend upon bishops, as upon successors of apostles with devote deference and reverence. Whenever they are legitimately called upon to undertake works of apostolate, they are obliged to discharge their duties in such a way that they may be available and docile helpers to bishops...*”¹³

Knowing fully well that, with this pastoral work the convent or the monastery comes into close working relationship with the diocesan bishop, the legislature requires that the competent religious superior and the diocesan bishop should have a common written agreement in which the following three main things are to be concretely outlined: the work to be accomplished, the person to be appointed, as well as the financial arrangements.¹⁴

Appointment of an individual member as a pastor

A member of a clerical religious institute or clerical society of apostolic life can be appointed to be the pastor of a non-religious parish, like the diocesan parish. As the religious also belongs to the clergy of the diocese, the bishop can decide to appoint a religious member to be pastor of one or some of his parishes.¹⁵ In this appointment he requires a full consent of the competent superior. Otherwise, the religious is not permitted to carry out the pastoral function as entrusted by the bishop; that is, outside his religious institute. The Can. 671 states that: „*A religious is not to accept functions and offices outside the institute without the permission of a legitimate superior.*” This limitation or regulation aims at preserving the life and apostolate of their own institute as well as seeing to the congruence between the activities, charisms of the members and the institute.¹⁶ The Second Vatican Council's decree on the bishop's pastoral office in the Church sees it from the point of mutual consultation. It denotes: „*...with respect to those works of the apostolate which religious are to undertake, bishops or episcopal conferences,*

---

¹² Cf: Can 456 of the CIC (1917).

¹³ CD. 35, 1

¹⁴ Cf: Can. 520, §2.

¹⁵ Can. 526 says that „*a pastor is to have the parochial care of only one parish; nevertheless, because of lack of priests or other circumstances, the care of several neighboring parishes can be entrusted to the same pastor.*”

¹⁶ *New comentary...* 196. The commentaries made on the Canon 671, about the external duties and offices of the religious members.

*religious superiors or conferences of major religious superiors should take action only after mutual consultation...*¹⁷

The appointment also happens as in the case of religious parishes where the individual member is appointed as the parochial vicar. He is always nominated by his superior, who presents him to the bishop for assignment, although, if circumstance requires it, the bishop himself can choose the pastor but still with the confirmation from the competent superior. Also in this case, there should be an agreement between the competent superior and the diocesan bishop pertaining the work to be done, the person to be appointed and system of pastor's wages. Hence, the legislature extends this working agreement to every other works that the diocesan bishop would entrust to the members of the religious life.

In both cases ways where the pastor is a member of a clerical religious or clerical society of apostolic life, the Vatican Council II urges the superiors and the diocesan bishops to meet from time to time in order to discuss and deliberate on those affairs which concern the apostolate in their territory to achieve harmonious and fruitful relationship.¹⁸

JURISDICTION OF A RELIGIOUS PASTOR

The jurisdiction of a religious pastor matches with that of a secular pastor, owing to the fact that he is also a pastor whose vocation is mainly the salvation of the souls entrusted to him in the same parish. Moreover, owing to the fact that the pastor in this case is a religious in the monastery, the superior represents the whole institute in exercising the powers and jurisdictions needed to care for the souls entrusted to the parish, but these are practically and concretely carried out by the appointed person. In essence, these powers and jurisdictions which the secular priests exercise are also attributed to him like:

He is a pastor

This means that he is the pastor of the flock of Christ in his control. The name pastor is used to denote his person and function which is like the function of a shepherd of the sheep. A shepherd takes watch over his shepherd day in, day out without ceasing.

In the same way, the pastor takes care of the souls in his care, to seeks for his flock if they are scattered; to bring them back to their local parish if for any just cause

---

¹⁷ CD. 35, 5.

¹⁸ Cf: CD. 35, 6.

they make their way to another places; to feed them on a very good spiritual pasture; to bring them to their good water of Jordan (like Israel) to quench their thirst; to arrange them in a good fold; to feed them and make them have rest of mind; to look for those who are lost; to bring back those which are driven away; to bind up the ones are wounded; to strengthen the sick among them; to feed them with judgment (Cf. Ez 34: 11–16). Just as a shepherd offers his life for the sheep, so also the pastor should offer his life for the faithful entrusted to his care. He should be steadfast, and not relent in any case concerning the flock. He should lavish all that he has to practice the corporal works of mercy on them name: to feed the hungry, give drink to the thirsty, to clothe the naked, harbor the harborless, visit the sick, ransom the captive and to bury the dead. He also should know that the spiritual works of mercy deeply belongs to his duties. That is to instruct the ignorant, to counsel the doubtful, to admonish the sinners, to bear wrongs patiently, to forgive offences willingly, to comfort the afflicted and also to pray for the living and the dead.

He is the judge of his flock

A pastor is judges in God's stead above the flock entrusted to his care. His judgment is direct and ordinary because he is the proper pastor (*parochus*) of the parish under him.¹⁹ A judge must strive to be just and fair in his judgments. He never should be one sided or play partiality among between the flock. His judgment is administered in two ways. *Firstly*, in the everyday life among the members of the faithful where he should see all the member as those who have equal rights. He should not have better regards for the rich. He should not put differences between the healthy and the sick, the indigenes and non-indigenes, the young and the old, men and women. He should exclude discrimination of any kind. The *second phase* of his judgement is during the absolution of their sins on confession. In this judgement he is representing God who is the Judge of all judges. During absolution, he should know that, in one sin or offence committed against another, four persons are offended together, namely: God, who is creator of everyone, the person that is offended, the offender himself or herself, the community of the faithful. So he should bring reconciliation among these parties. However, he should not forget that, God whose power he uses in judging is a merciful One. He should therefore endeavor to prioritize the healing of the wounded soul of the offender.

---

¹⁹ Cf: Can 519.

He is the teacher of the flock

A pastor, whether secular or religious, exercises the power of teaching towards the parish in his care. As a parent educates and trains his or her child in physical and social matters, so also the pastor teaches the flock in spiritual areas. His teaching is not merely *ad forum internum*, that is, inside matters, but also in public forums and in general matters as well. In his teaching, he has the power to rebuke and warn the faithful especially when they are following the wrong ways in the practice of their faith. He can as well punish and chastise the member who brings disorder in the normal routine of the pastoral system of the parish. I intend to elaborate more on the teaching of the pastor later in the topic that treats the three main functions of the pastor in handling parishes. It can be seen that his power is more of pastoral, which at the same time requires that the faithful owe him with reverence as their pastor.

THE OBLIGATIONS OF A RELIGIOUS PASTOR

Before we talk about the obligations proper to the religious pastor, it is necessary to point out a couple of responsibilities that arise merely from his vocation, as being a religious. Naturally, a religious has all his or her life committed to God for the salvation of souls. He does this by totally sacrificing his or her life from the day of perpetual vows. In the case of a religious priest, he should be willing and ready, as a tool of evangelization, to be used by the bishop, if needed, to save souls even in the parishes. The Vatican Council II related to this when it says: „... especially in view of urgent need of souls and the scarcity of diocesan clergy, religious communities which are not dedicated exclusively to the contemplative life can be called upon by the bishops to assist in various pastoral ministries...”²⁰ Here it tries to explain that situations may arise in which the bishop needs the help of the religious due to the shortage in the number of the diocesan priests. In other words, the clerical religious institutions and clerical societies should see it as one of their responsibilities to assist if need occurs.

Then, in the case of a religious pastor we consider those obligations mainly pertaining care of souls of the faithful.

---

²⁰ CD 35, 1.

Pastoral care of all the faithful

This involves what we have discussed in the previous chapter: that a pastor is like a shepherd; all that concerns the life, welfare and sustenance of the flock falls to his interest. He should be a good shepherd in order to protect the sheep from the attack of the wolves. He should draw a plan of his pastoral work and work it in the manner which Jesus taught. To achieve this, he has to involve the members of the parish so that his teachings, governance and work of sanctification would directly get to the targeted people. In the case of a religious pastor, the institute is to make sure that all needed to take care of the faithful is provided; it should weigh the weight and intensity of the pastoral work and if needed, provide pastoral helpers to the pastoral vicar. In some strategic areas like catechetical teaching and other areas of religious and moral education, it should ensure adequate number of tutors. This is easier to be handled within those religious parishes for which the institute's apostolate is more of teaching.

Residing at the parish

A pastor is compelled, by nature of his office to reside at the parish or place very close to the parishioners. His work is shepherd-like, so his staying with the sheep he rears is compulsory to him. The current legislation says: „*A pastor is obliged to reside in a rectory near the church. Nevertheless, in particular cases and if there is a just cause, the local ordinary can permit him to reside elsewhere, especially in a house shared by several presbyters, provided that the performance of parochial function is properly and suitably provided for.*”²¹ Here it is pointed out that he must live at the rectory and not at any house around the territory of the parish. Even if he has many stations and parishes to cover, he is obliged to live at the one chosen to be the rectory, as in the case of parochial vicar (Cf. Can.550, §1). This is because of the other areas of his function which are not merely spiritual; those that may pertain governance or administration. His residing elsewhere must be only by the permission of the bishop. This shows how serious it is, that the pastor lives among his flock. The legislator compels the permission from the bishop and prefers to live at another place when it involves sharing with other presbyters in a common place. This community life is strongly recommended by the *Christus Dominus* 30, 1. According to the decree, this way of living promotes and gives rise to an efficacious apostolic work as well as giving example of the charity and unity life of the faithful. The CIC (1917) also said that the pastor can reside elsewhere with the permission from the bishop but with condition that the pastoral work should not suffer disadvantages.²² The residing

---

²¹ Can. 533, §1.

²² CF: Can 465, §1 of 1917 Code.

in the rectory near the church does not invalidate the §2 of the Can. 533 of the current legislation which allows the pastors to be absent from their parishes for at most one continuous or interrupted month a year. It added to it, that the time the pastor spends in the spiritual retreats are not computed in this time of vacation. It is interesting that the CIC (1917) provides two months for this same vacation of the pastors and also said that this can even be spent continuously. This Code also does not count the time of retreat in the time of vacation of the priest (CIC 1917, Can. 533 §3). Both the Can. 465, §4 of 1917 Code and the current legislation (Can. 533, §2) compels the pastor to inform the bishop before leaving the parish with a reason.

The condition of a religious seems more serious in this aspect. Because of the fact that he is under the authority of, not only the bishop, but also the superior, he should also submit his permission application to his competent superior. Generally, this permission is also needed when a pastor intends to be absent from the parish for a just reason especially when he is to stay outside the parish for more than one week. The written form of informing the bishop and the superior as in the case of the religious pastor is a requirement of only the Code of 1917. The current legislation does not specify this form of information. It only forced that the pastor should inform the local ordinary. That is, if the reason for leaving the parish in this manner is so sudden, and for a just cause, the secular pastor is obliged – but it is enough – to verbally inform the bishop, whereas in the case of a religious pastor, he verbally informs the superior, as noted in the CIC of 1917.²³ It is the obligation of the pastor to provide for the pastoral work of the flock entrusted to him during the time he is absent from the parish. The CIC (1917) clearly said that the pastor is to provide for the substitute during the time of his absent. The current legislation, though indirectly, only mentioned that, „*it is for the bishop to establish norms which see to it that during the absence of the pastor, a priest endowed with the necessary faculties provides for the care of the parish.*”²⁴ This norm is expected to cover such situations when the a parish is entrusted to a group of priests *in solidum*, to mark who is to be the moderator and also how the parish is to be taken care of if the absence is unexpected. If the situation involves a religious pastor, it the religious institute that should take care of the *vicarius substitutus* when the parochial vicar is absent from the parish. In other words, it not the pastor that would appoint the substitute but the monastery; in any case, the appointed should be given the faculty of carrying out the pastoral duties by the bishop.

---

²³ Can. 465, §5 of CIC (1917). The sudden nature of the reason for being absent from the parish is not noted by CIC, it only emphasized on being absent from parish for more than one week.

²⁴ CIC 533, §3.

Celebration of the Holy Mass

This obligation aims at pointing to the intentions of the Masses being said by the priests. Generally, a priest is to say Mass for the intention already buked by the faithful. Otherwise, if there is no special request for a given Mass, the priest who celebrates the Mass is free to choose his Mass intention. This applies to Sundays, feasts and other weekdays as well. The legislator say something different about pastors. The current legislation say: „*After a pastor has taken possession of his parish, he is obliged to apply a Mass for the flock entrusted to him on each Sunday and holy day of obligation in his diocese (Can. 534, §1).*” A pastor who has a parish to govern must prioritize his flock as the first intention for which he celebrate Masses on Sundays and holy days of obligations in his diocese. With this, he offers the flock together with their problems, joys and sorrows to God when he applies the Mass in *alter Christus* who is the Priest, the Altar and the Sacrifice on the Mass. This obligation cannot be delegated, unless if by a just cause the pastor is impeded or suspended from completing it. Otherwise, he should apply the Masses for the people on other days as noted by the same canon. This situation attracts more attention when a parish has both a pastor and a parochial administrator. Note well, the Can. 539 outlined those conditions which may require the appointment of a parochial administrator who would exercise the same functions as the pastor though with limitations, especially if the pastor is in captive, or exiled, or banned, ill or other causes like that. According to law, the diocesan bishop designates a pastor as soon as possible, so that the sheep would not be left without shepherd. If such situation arises, the bishop is to decide whether the pastor or the parochial administrator is to apply the Mass for the people; otherwise both of them have to decide which one of them is to carry out the obligation. The venue of this Mass must be the parish church and should never be entrusted to another person to be applied in another place. This means that the Mass offered by the pastor for the people is territorially limited to the parish of the flock. As a result of this, even if this Mass is applied by another person, it can be done only on Sundays and on other days of obligations in the diocese. Consequently, from its nature of being an obligation, no stipend could be taken for this Mass by the person who applies it, even though he has another two or three Masses to be said on that same day, with regard to the instructions of the local ordinary.

The case of the religious always has something to add. In monasteries, it is the duty of the superior to assign every clerical member to the time and place of applying Masses as the case may be. If a pastor should fall under this authoritative disposition of the superior, then the faithful would suffer disadvantages. The pastor is therefore to be exempted from this precept so that he can be able to apply Masses for the faithful belonging to the parish.²⁵ This exemption does not alter the statutes of the religious pastor for been subjected to the authority of the superior who assigns him to apply

---

²⁵ Németh, 1948. 66.

Masses on other times as well. However, the superior should consider other engagements of the pastor before assigning him to say Masses on a given day of the week.

The form of this Mass is not highlighted at all. There is no specification in 1917 Code on whether the Mass offered for the people should be a singing or silent one, or whether the pastor should say homily or not, neither which altar (whether main or side altar) should be used for the mass. The codex did not go down in this respect to explaining cases. Again, it is obvious that the Mass for the people cannot be replaced with those in which a pastor is allowed or in some monasteries, compelled – by virtue of his statutes as a religious – to apply Masses for their own personal intentions.²⁶

Catechism and homily

We have already seen from the chapters above that both the catechism of the faithful, that of the children and the homily on the Masses solely belong to the obligations of the pastor of a parish. He is to teach them from the pulpit of the parish church, during the catechism classes and outside the church provided that the place falls within the territories of the parish. To achieve success, he should visit the parishioners frequently to know their problems, correct their failings, and encourage them in their weaknesses, and so on. The experience and information he gathers from the visitations would help him organize his homily which he addresses to the same faithful. This is the reason why it is advisable that the pastor himself says the homily whenever Masses are applied for the faithful in his parish, because he is the shepherd who knows his sheep. There are some occasions when an unknown preacher is been invited to say the homily; in the case of a religious, the invitation of such persons is solely the function of the superior. It is also the duty of the superior to appoint helpers to the pastor in the catechetical education of the children. Hence, the pastor is to organize a scheme for the helpers so that they would run their activities in line with the system of work of the pastor.

Administering of the sacraments to the faithful

As we have seen above, it is the right of the pastor, and if strictly looked at, not only right but also obligation to administer the sacraments to the faithful in his care, provided that they themselves require it. The same thing is applicable also in the case of a religious pastor. The duty of administering the sacraments fall under his competence. Although, if need arises, there are some sacraments which the assistants may administer in his stead. The pastor is however not allowed to administer the sacraments that belong to the duties of the bishop, like the sacrament of confirmation; but he can

---

²⁶ Ibid, 66–67.

do this if the receiver is in danger of death. In such functions like this, his assistance is not allowed to assist him. Meanwhile, every other sacrament as well other acts of faith, like the litany, parish congresses, devotions – except some extraordinary ones like processions in odd time, retreat, *tridium*, and so on, which the superior has to arrange – are to be organized and administered by the pastor. If the pastor is a religious, he should take cognizance of the activities of the monastery in fixing the dates for these events and should also make sure that the spiritual and pastoral care of the faithful does not suffer set-backs.

Care of the poor

This emphasizes mostly on the disposition of the pastor towards the faithful; to be more on the side of the poor and the disadvantaged ones. This requires that the pastor should try to make the administration of the sacraments reachable to the faithful; if it requires paying for the sacraments, to render it on a low cost or even free to those who cannot afford it. Beyond this, the pastor should embrace the poor faithful of his parish as a father to whom they can go with confidence to lay their burden with the hope of relief. A religious pastor would do more in this because it is assumed the monastery itself and other member of institute would help him with every skill and method needed to achieve a better result in evangelization among the poor.

Care of the sick

It is the duty of the pastor to share with the sick in their sufferings. He does this by visiting them more frequently especially those in the danger of death, to console them and administer sacraments to them. It is true that other priests can as well do this work, like the assistants and other priests when they *are in solidum*, they can do it if the for any just cause the pastor himself cannot be able to do it himself. Jesus Christ spent many times caring for the poor, the sick and the needy. Therefore, a priest who performs in Christ's stead ought to prioritize the condition of the less privileged.

The fight against false teachings and believes around the parish

The pastor is the teacher of his flock not only in the community of the faithful, but in public as well. He should keep watch ever what is taught to the faithful especially in schools. He is to know and monitor the sects in the parish area and make sure that their contact with the members of the flock are not misleading and deceiving. He should be concerned about the content of the faith and moral

teachings both in the religious and government schools in the parish area provided the faithful belong to the audience of such teachings. If any abuse is experienced, pastor should do everything to battle with the source of the false teachings and beliefs. To subdue this, the pastor himself can as well organize some meetings, conferences, seminars and things of that nature in order to create forums to enlighten the faithful and to warn them to end-up their contacts with those with such propaganda.

The superior of the institute is to see that these obligations are properly carried out by the pastor (parochial vicar). He should therefore visit the parish, if he is not residing in the monastery attached to the parish, in order to correct mistakes if there is any and to encourage the pastor if the work is going on an expected way.

Other obligations

In this, we mean those obligations that do not directly refer to the pastoral care of the faithful but still compel the pastor in view of his religious statutes. For example, the wearing of habits which is treated by Can. 669, which says in §1 that: „*Religious are to wear the habit of the institute, made according to the norm of proper law, as a sign of their consecration and as a witness to poverty. §2 Clerical religious of an institute which does not have a proper habit are to wear clerical dress according to the norm of can. 284.*” If the institute has its proper habits, like the Franciscan, Cistercians and so on, the religious pastor from this institute must wear his habit both in the parish engagements and the public when representing the faithful. The legislator also solves the problem of those religious institutes without their proper habits. Hence the same Can. 669, §2 denotes: „*Clerical religious of an institute which does not have a proper habit are to wear clerical dress according to the norm of can. 284.*” Meanwhile these clerics should put on the dresses of the clerics approved by the episcopal conference of the region where they serve. Actually, the law did not specify the kind or type of the dress, nor when the habit is to be worn by the member of the religious. This is left to be treated under a proper law. Habit identifies traditions and signifies dimensions of the monastic life as well as Christ’s poverty if those institutes who sprung from monastic life are considered. So the religious pastor should be on the habit proper to his religious institute, and if his is belonging to such order without their proper habits, he is to wear on the clerical dresses that is customary to the area of the parish he manages. Another obligation of a religious pastor is to strive after his personal perfection, his personal conversion, the strict follow service of God and follow imitation of Christ, examining of conscience daily as well as frequent approach to sacrament of penance as denoted by the Can. 664. The legislator believes that a religious strives more profoundly after the goal of our life for which God called us all. That is why after the ordinary examination of conscience which happens at the beginning of everyday Mass, it requires that a religious makes out time especially at the end of the day to look into their minds and find out their failings and natural weaknesses in order to maintain a frequent

reconciliation that leads to perfection. It also urges that, they attend the sacrament of penance frequently. This does not limit the freedom which everybody had including the religious in going for confession when the individual mind calls for it. It only tries to uplift the values of the connection between the frequent examination of the conscience and the frequent confession, within which the two sacraments necessitate one another.

The religious pastor's reverence, obedience and dependence

A religious person, – whatever function or duty entrusted to him within or outside his institute, – still remains a religious. Whenever they are to be assigned to any duty, especially outside their institute, the nature of the duty is expected to firstly, be reconciled with the religious life of the member who is to be assigned. That is why the law even bans them from taking up such engagements that are outside their institute unless the competent superior permits it. On the other hand, it is stated by the Second Vatican Council's decree on the bishop's pastoral office in the Church, *that all religious, exempt and non-exempt, are subject to the authority of the local ordinaries in those things which pertain to the public exercise of divine worship (except where differences in rites are concerned) the care of the souls, sacred preaching intended for the people, the religious and moral education of the Christian faithful, ...*²⁷

This submission is from the fact that everything concerning pastoral work of the faithful belongs to the bishop. So, the religious who partakes in them is also bound not only to enjoy the liberties and benefits of the diocesan pastors who are naturally assigned to this work, but should also abide by the rudiments required to perform the pastoral duty, that is, he fully owes the bishop with complete reverence and obedience. Now we have seen that in this case, the religious has two masters to serve and obey. Nevertheless, the religious pastor's main function is the care of the souls of the faithful. In other words, he should be exempted from many things in the institute so that he can be able to fulfill the pastoral duties given to him. It is now clear that, the religious' reverence and dependence has two channels: towards the competent superior and the bishop as well. Owing to the fact that this will not be an easy task, because it is never easy to serve two masters,²⁸ it is necessary to treat them separately.

---

²⁷ CD. 35, 4.

²⁸ In Mt 6: 24a, Jesus said that no one can be a slave of two masters, because he will either hate the first and love the second or be attached to the first and despise the second. This would make the reverence and dependence of the religious pastor to be a complicated one. However, if we look at it from the scope of *salus animarum*, which is the common goal every evangelical participant, and if all would abide to the laws guiding this field of apostolic work, we could hope for lesser problems.

Reverence and dependence towards the bishop

As far as the apostolic functions of the diocese is concerned, all rights and powers are reserved to the bishop. The religious, therefore, who shares in this is bound to obey and respect him. The law moderating this side of cooperative apostolic work says: „*Religious are subject to the power of bishops whom they are bound to follow with devoted submission and reverence in those matters which regard the care of soul, the public exercise of divine worship, and other works of the apostolate.*”²⁹ The religious pastor exactly falls within this category. His apostolic duty is for the care of the souls of the faithful who belong to the parish entrusted to him. Moreover, pastoral work is by its nature, is a public divine worship in which the pastor exercises the power of Christ to administer the sacraments and also to teach, govern and sanctify the people of God. The bishops should accept, and consider the service of the religious with open mind, while the religious should work in full communion with the bishop.³⁰

This is obvious and has not much to be explained if the parish is a diocesan one and the religious is merely the pastor. This is because, the Can. 681, §1 made it clear by saying that: *works which a diocesan bishop entrusts to religious are subject to the authority and direction of the same bishop, without prejudice to the right of religious superiors according to the norm of Can. 678, §§2 and 3.* More problems are experienced when the parish is the one attached to a monastery or convent. Here, the parish is more or less under the control of the superior, even though the pastor carries out the pastoral duties. The religious pastor is very close to the commands and daily directions of both the superior and the norms of the institute. Although, if the precepts of the Canon law which regard this situation is observed, there would not be much problems. After all, even CIC (1917) in its Can. 631, §1 said: *Idem parochus vel vicarius religiosus, licet ministerium exercent in domo seu loco ubi maiores superiors religiosi ordinariam sedem habent, subset immediate omnimodae iurisdictioni, visitation et correctioni Ordinarii loci, non secus ac paroshi saeculares, regulari observantia unice excepta.* In explanation: whether the religious pastor or parochial vicar is exercising his office at a place where the higher superior continuously resides, the pastor is under the direct, ordinary inspection and punishment of the bishop, though with the exemption of only the matters pertaining religious discipline. It is therefore necessary to point out those areas where the bishop enjoys priority in inspecting the pastoral functions of the religious pastor. According to Németh, the inspection has both the locational and personal phases. The locational

---

²⁹ Can. 678, §1.

³⁰ *New comentary...* Commentaries on the Can: 678, §1.

inspection of the bishop covers firstly the parish church where the faithful practice their faith.³¹ Secondly, the cemetery, but this is only if the faithful use it for burials. So many parishes, from ages, have their cemetery of burial ground which in this regard falls among the goods or at least belongings of the Church. Then the parish office: the bishop supervises the parish office even if this office is situated in the monastery. His inspection on the parish office is not merely administrative: that is checking the condition of the register and documents, but he also checks whether the office building is conducive and meets the needs of the faithful. If the parish is *ecclesia conventualis*, that is, belonging to the convent or monastery, the right of inspection and visitation of the bishop is limited. But still the following aspects in the church are under the bishop's competence of inspection: the altar, the tabernacle, the Holy Eucharist itself, the baptistery, the pulpit, the confessional, the sacristy, the equipment to administer the sacraments both in and outside the church, the oil of the sick, the vestments, especial those that belong to the parish church, the tower of the church and the bell, the bowl of the holy water at the entrance of the church, crosses and sculptures that are mounted by the parish. All the institutions where the spiritual undertakings of the faithful are carried out also belong to the locational inspection of the bishop like, schools, homes, oratories etc.

In the personal inspection, the bishop checks the person of the pastor, his personal dispositions and appearance before the faithful. He also checks his homily, as well as how he behaves both among the faithful and in the community area.

Obedience and dependence to the competent superior

The religious pastor owes the competent superior a high reverence and obedience in all that concerns his religious life, just as a secular priest fully depends on the diocesan bishop for his priestly work. Well, it is obvious that here those areas are considered which do not limit the right of a person wherever he may be. That is, pertaining his religious life and pastoral work. The superior is not a juridical person but represents the institute in carrying out the rights and responsibilities of governance. The legislature demands that they remain subjects to the proper superior and disciplined to the institute even if an external work is entrusted to them.³² He checks those areas about the religious life that the bishop has no right to check; the individual, personal and spiritual life of the religious pastor as well as his community life. These are the most important areas of the life of the religious and it is also very important that the superior always sees that there is balance in these aspects

---

³¹ Németh, 1948. 45–47.

³² Cf: Can. 678, §2.

in the lives of the religious members. With reference to this, the current legislation says: „*The apostolate of all religious consists first of all in the witness of their consecrated life, which they are bound to foster by prayer and penance.*”³³ It is also the function of the superior to check whether the pastoral function given to the religious pastor can be reconciled with his religious life. Anyway, for the religious institutes with pastoral works in their apostolate, it does not create any new situation, because there, the vocation is actualized. At the same time, problems may arise if the religious order is wholly contemplative in their manner. This is because, the pastoral duties of the parish needs a full person who should devote all, only for the sake of *salus animarum*, and may this situation may not offer the religious pastor from the contemplative order to live his religious life as required. The legislature therefore bans the members from this kind of order from taking up the pastoral engagements. It says: *Institutes which are entirely ordered to contemplation always hold to a distinguished place in the mystical Body of Christ: ... For this reason, members of these institutes cannot be summoned to furnish assistance in the various pastoral ministries however much the need of the active apostolate urges it.*³⁴ This is because the pastoral work may, in some aspects, be difficult to be reconciled with the spirit of the institute. This is the reason why the religious pastors always enjoys exemption on so many obligations concerning religious life, as the pastoral work is prioritized over his religious life. That is, he is not compelled to join in observing those programs or activities of the religious life that would in any way restrict his pastoral work for the faithful. This exemption does not concern his obedience and reverence to his superior because he even has the power to call him back from the external work given to him by the bishop, though bearing in mind that he should inform the bishop.

Now, we can understand the reason why the legislature provides uniform level of rights and power over the religious pastors working in such areas external to their institutes because as we have said earlier on, the religious pastor still remains a religious whatever function given to him may be. If that is the case, the superior then has the right of visitation and inspection both on the religious and diocesan parishes provided a member of his institute is assigned to work there. This helps him to gather information about how his subject member performs in the pastoral work in the parish which may be useful for immediate corrections especially if the religious pastor has some defects in his pastoral works or religious life as well. If the parish is attached to the monastery or convent, the superior also has the right to inspect and even to give permission to the pastor to some other things, like permission to go out of the vicinity of the monastery. This is because the care of the faithful is a very big task and needs more freedom. However, the superior’s

---

³³ Can. 673.

³⁴ Can. 674.

permission is needed by the pastor especially for those engagements that do not solely pertain the pastoral activity. These include private mailing, travelling that has no connection with his pastoral activity, visitation of families that are not in search of the faithful, the use of the parish wealth beyond ordinarily in pastoral endeavors and so on.

We have seen that to be a religious pastor is not an easy task. As we have said earlier, he serves two masters at a time. With these, Németh supports such motions which say that the religious pastor is more under the investigations and authority of the competent superior than that of the bishop. The inspection and power of the bishop towards the religious is more of seeing to the effective performance towards the pastoral activities in quote; whereas the superior looks into the personal and religious life of the religious pastor from a closer range.³⁵

CONCLUSION

Having gone through this topic, we can be bold enough to call it a unique one. Unique, in the sense that it talks about such a situation and sometimes problem that the Church looks at with less concern and which has been drawing the interest of all to itself. We cannot say that this area of the pastoral function of the Church is extraordinary, it only has been overemphasized, that is, overlooked by the competent authorities handling it and the authors as well.

The gift of religious and societies is a heavenly one, and their participation in the apostolic work, especially in the parish pastorals is really a grace.

The office of the religious pastor whether from the clerical religious institute or clerical society of apostolic life been treated in this project deserves serious attention, because it places the pastor in between the authority of the local ordinary, the bishop and that of the competent superior of the institute or society as well. Again, the pastor himself is religious and should lead the lay faithful who are living in the worldly society, of which, they are by their nature and statutes, territorially belonging to the local ordinary.

Consequently, besides all the advantages and fruits of the involvement of the religious into the pastoral apostolic activities of the Mother Church, the difficulties, controversies and problems arising from it are also to be put into consideration. The splitting up of dioceses into parishes which the Council of Trent mandated, the territorial qualities of the parishes, the appointing of a pastor to be the proper pastor of the parish especially from the religious, his dependence and independence to and from the bishop as well as the competent superior, his governance over the lay faithful, his combining the religious and parish life, the observance of the rules

---

³⁵ Cf: Németh, 1948. 45–52.

and regulations both the diocese and the his institute or religious and so on are all such strategic areas that require good care of the legislating and executing bodies that work in harmony for *salus animarum*. In these case, the authority of the local ordinary, that is, the bishop is prioritized; he claims the authority of the Apostles which is supreme in all that pertains the care of the souls of the faithful. Having then a religious pastor to be appointed or handed over a parish, it needs the mutual cooperation of both the bishop himself and the competent authority of the religious.

Some areas of this pastoral office of the religious pastor, like the one concerning the temporal goods of the religious parish church requires good knowledge and understanding of the religious to enhance adequate handling of the properties of the religious and the parish respectively. However, if the religious institute is exempt, all its affairs are under the stipulations of the Apostolic Holy See, otherwise, it falls under the authority of the bishop who is its founder.

Ft. Dr. Esiobu Anayo Augustus
főiskolai docens

Gál Ferenc Főiskola, Rendszeres Teológia Tanszék

BIBLIOGRAPHY

Canonicals

Az egyházi törvénykönyv, Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal. szerk., ford., és magyarázatot írta Erdő, P., 4. javított és bővített kiadás, 2001.

Erdő, P.: *Egyházjog.* SZIT, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2005.

Erdő, P.: *Hivatalok és közfunkciók az Egyházban.* SZIT, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1999.

Erdő, P. – Szuromi, Sz. A.: *Egyházjog.* SZIT, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2014.

Erdő, P.: *Az Egyházjog Teológiája.* SZIT, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1995.

Földi, A. – Hamza, G.: *A Római Jog, története és instituúciói.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

Halász, P.: *Az Egyház ereje*. SZIT, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2016.

Hamman, A.: *Így éltek az első keresztények*. SZIT, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2016.

James, A. C.: *Cannon Law as Ministry, Freedom and Good Order For The Church*. Paulist Press. New York, 2000.

Kuminetz, G.: *A kiengesztelődés szentségei*. SZIT, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2008.

Kuminetz, G.: *Katolikus Házasságjog*. SZIT, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2002.

Medieval Law Collections And Euepean Ius Commune. Edited by Szuromi. Sz. A., SZIT, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2006.

Nwagwu, M. G. O.: *Obligations and Rights in The Church*. Snaap Press Ltd., Enugu, 2005.

Provost, J. H.: *Code, Community, Ministry, Selected Studies For The Parish Minister Introducing The Revised Code of Canon Law*, Washington D. C., 2006.

Schanda, B.: *Magyar Állami Egyházjog*. SZIT, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2000.

Sweeny, E. A.: *The Obligations and Rights of The Pastor of a Parish According to The Code of Canon Law*. St. Pauls, New York, 2002.

Szuromi, Sz. A.: *Az Egyházi Intézménytörténet*. SZIT, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2003.

Szuromi, Sz. A.: *Bevezetés a Katolikus hit rendszerébe*. SZIT, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2014.

Szuromi, Sz. A.: *Egy működő szakrális jogrend*. SZIT, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2013.

Tomka, F.: *Lelkipásztori teológia és az új evangelizáció Ferenc Pápa szellemében*. SZIT, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2015.

Magisterium and Papal Documents

Az egyházi kulturális javak pápai bizottság: *Romai Dokumentumok XXXIII: Az Egyházi Kulturális javak leltározásának és katalógizálásának szükségessége és sürgőssége*. SZIT., Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2006.

Canon law societies of great britain and ireland: *In association with the Canon Law Society of Australia and New Zealand and the Canadian Canon Law Society, The Code of Canon Law*. Theological Publications in India, Bangalore, 1996.

Dignitas Conubbi: *Libreria Editrice Vaticana*. Città del Vaticano, 2005.

A II. vaticáni zsinat dokumentumai. az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2000.

New commentaries on the code of canon law. Edited by BBeal, J. P., – Coriden, J. A., – Green, T. J., , Theological Publications in India, Bangalore, 2010.

Klérus Kongregáció: *Római Dokumentumok XXIII, A pap, mint a plébániai közösség pásztorja és vezetője*. SZIT., Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2003.

A Megszentelt Élet Intézményei és az Apostoli Élet Társaságai Kongregációja: *Római Dokumentumok XV, A szerzetesi intézmények közötti együttműködés a képzésben*. SZIT., Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1999.

A Megszentelt Élet Intézményei és az Apostoli Élet Társaságai Kongregációja: *Római Dokumentumok XXII, A szerzetesi élet szemlélődő dimenziója, a Kongregáció 1980. március 4–7-i plenáris ülésének dokumentuma*. SZIT., Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2003.

A Megszentelt Élet Intézményei és az Apostoli Élet Társaságai Kongregációja: *Római Dokumentumok, A szemlélődő élet és a monasztikus szerzetesnők klauzúrája, Instrukció 1999. május 1*. SZIT., Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest 2003.

Nemzetközi Teológiai Bizottság: *Római Dokumentumok XLI, A diakonátus kialakulása és távlata*. SZIT., Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2003.

Nemzetközi Teológiai Bizottság: *Római Dokumentumok XXXIX, Az üdvözülés reménye a keresztség nélkül meghalt kisgyermek számára*. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2003.

Articles, interviews and Commentaries

Coccpalmerio, F.: *La parrocchia nel nuovo Codice*, in *Orientamenti pastorali*, 31:9–11, pp. 143–168.

Coccpalmerio, F.: *De causis ad emotionem parochorum requisitis* (can. 1740–1741), in *periodica*, 75 (1986), pp. 273–302.

Hanuum, H.: *Indigenous Rights, International Human Rights in The 21st Century*. Roman & Littlefield Publishers Group, Maryland, 2003.

Jackson-Preece, J.: *Human Right and Cultural Pluralism, International Human Rights in The 21st Century*. Roman & Littlefield Publishers Group, Maryland, 2003.

Joseph, A. G.: *Creating Vibrant and Dynamic Parishes*. (Proceedings of The Seventy-Second Annual Convention), New York, 2010.

Lyons, G. M., – Mayall, J.: *Stating The Problem of Group Rights, International Human Rights in The 21st Century*. Roman & Littlefield Publishers Group, Maryland, 2003.

Navarro-Valls, R.: *Mixed Marriage, cc 1124–1129, Exegetical Commentary on The Code of Canon Law Volume III/2*, Canada, 2004.

Rincón, T.: *Pastoral Care and The Prerequisites For The Celebration of Marriage, Exegetical Commentary on The Code of Canon Law Volume III/2*, Canada, 2004.

Szuromi, A. Sz.: *La parrocchia e gli Istituti di vita consacrata e le Societa di vita apostolica, nonché la presenza di alcuni movimenti spirituali. Periodicum Trimestre Pontifiviae studiorum Universitatis a Sancto Thoma Aquinate in Urbe*, Angelicum, Rome, 2012.

William, H. S.: *A History of Pastoral Revision, (1980–2010), (Proceedings of The Seventy-Second Annual Convention)*. New Proceedings of The Seventy-Second Annual Convention), New York, 2010.

A MOTOROS TELJESÍTMÉNYEK VIZSGÁLATA ÓVODÁSKORBAN

BEVEZETÉS

Az óvodáskor a gyermekek életében szenzitív időszak. Jelentős változáson mennek át testi fejlettség, motoros teljesítmény, mozgástanulás és -tanítás szempontjából is, az érzelmi és a kognitív képességek mellett. Az óvodai és családi nevelésben a gyermekek értelmi fejlődésén kívül – harmonikus fejlődésük érdekében – a testi és motoros szempontokra is különös figyelmet szükséges fordítani.

Mint minden élőlényét, úgy a gyermekek tulajdonságait is jelentősen meghatározzák a genetikai, örökletes tényezők. A gyermek számos adottsága, szervezeteinek szilárdsága, temperamentuma, tanulékonyága, viselkedése nagymértékben függ attól, hogy milyen a genetikai háttere. A különböző tulajdonságok eltérő mértékben öröklődnek. Általában a hajlam, a képesség, a tanulékonyág, a mozgáskoordináció öröklődik, de az, hogy mivé fejlődik, elsősorban a környezettől függ. Az öröklött képesség kibontakoztatásában a környezet szerepe minden téren, így a gyermekek fejlődésében is igen nagy. Fontos a családi környezet, amely biztosítja a gyermekek harmonikus fejlődését, emellett nagyon fontos az óvodapedagógus szerepe, továbbá a földrajzi és társadalmi környezet is.

A motoros fejlődés nagymértékben függ a gyakorlástól. Ezért rendkívül fontos, hogy a testnevelés-foglalkozás már az óvodáskorban elkezdődjön (Győri, 1996). A szakirodalomban nagyszámú publikációval találkozhatunk olyan felmérések eredményeiről, amelyek különböző korú gyermekek testi fejlettségéről (Eiben – Barabás – Pantó, 1991; Tóth és Eiben, 2004) és motoros teljesítményéről (Farmosi és Gaál, 2007; Farmosi, 2011; Gaál, 2010) szólnak. A 2007-es és 2010-es felmérések óta elmondható, hogy számos változás történt az óvodák személyi, illetve tárgyi feltételeit illetően, s e változások véleményünk szerint pozitívan hatnak a gyermekek testi-motoros teljesítményeire.

A KUTATÁS CÉLKITŰZÉSEI

A kutatás fő célja az óvodás gyermekek testi fejlődésének, motoros teljesítményének, valamint az ezeket alakító néhány környezeti tényező hatásának elemzése volt, hogy újabb információk és szempontok birtokába jussunk a mozgástanítás és mozgástanulás pedagógiai, illetve élettani folyamataival kapcsolatban. Mindemellett célunk volt megállapítani a legnagyobb különbségeket az életkorok között mind testi fejlettségben, mind a motoros tesztekben.

ELMÉLETI ALAPOK

A gyermekek mozgásfejlődésével foglalkozó kutatók pozitívan értékelik az óvodások rendkívül mozgásos tulajdonságait és motoros képességeit. Kiemelik a gyerekek nagyfokú alkalmazkodóképességét és relatíve nagy teherbíró képességét.

A gyermeki mozgásról, a mozgás mennyiségi és minőségi megnyilvánulásairól több kutatási eredmény, számtalan összegző megállapítás látott napvilágot. Közülük szeretnénk néhányra utalni. Meinel (1997) szerint a gyermekek mozgásainak erőssége, tempója és térbeli terjedelme négy- és ötéveseknél jelentős mértékben fejlődik. Lewin (1961) megállapította, hogy az ötéves gyermekre már a dinamikus tagolt mozgások jellemzőek, a hatéves mozgását pedig célszerűnek, gazdaságosnak minősítette. Israel (1997) egyértelműen fogalmazta meg, hogy a gyermekkorban megszerzett motorikának stabil helye és szerepe van az egész életünkben. Hirtz (1981) kijelentette, hogy a mozgáskoordináció gyermekkorban válik tökéletessé, ha időben gyakorolják. Egy másik aspektusból közelítve mondhatjuk, hogy a 3–6 éves gyermekek hatékonyan és gyorsan tanulnak mozgásokat. Forfel (1979) kijelentette, hogy a morfológiai ismertetőjeleken kívül a mozgásképességeket is öröklik a gyermekek. Forthely (1983) a futástechnikát elemezve állapította meg, hogy négyéves korra kialakul, s a hatéveseké már hasonlít a felnőttekéhez. Bernstein (1974) ötéves gyermekeket vizsgálva jutott hasonló következtetésekre.

Az óvodások motorikus tulajdonságainak különböző szempontú tanulmányozásáról a hazai szakirodalomban publikációk jelentek meg. Az alábbiakban néhányat megemlítünk, amelyek kapcsolhatók a saját vizsgálatunkhoz. Bakonyi (1981) az óvodás korosztály testi fejlődését, biológiai fejlettségét publikálta. Ezt követi Kunos Andrásné (1981) – a Szarvasi Óvónőképző Intézet volt testnevelő tanára –, aki a 3–6 éves gyermekek testi fejlődését, fizikai teljesítőképességét kutatta, Barabás – Bánhidi – Schiller (1986), valamint Győri (1992) pedig összefoglalta az óvodás korosztály testi fejlődésére, biológiai fejlettségére, fizikai erőnlétére és motorikus szintjére vonatkozó szakirodalom nagy részét.

Farmosi (1992, 1994) majd Farmosi – Gaálné (1995) tanulmányában a motoros képességek fejlesztési lehetőségeiről olvashatunk, emellett később (1999, 2001) az óvodások testi fejlettségét, fizikai teljesítményét és motorikus struktúráját vizsgálták.

A téma tanulmányozása során a következő hipotéziseket fogalmaztuk meg. Először is, feltételezzük, hogy az eltérő körülmények (személyi és tárgyi feltételek) hatással vannak az óvodáskorú gyermekek testi-motoros fejlettségére. Másfelől, hogy a kondicionális és koordinációs képességek területén a fiúk és lányok teljesítménye között eltérés van. Harmadrészt pedig, hogy a vizsgálatunkban részt vevő, óvodáskorú gyermekek mozgásfejlődése hasonló az országos felmérésben szereplő gyerekekéhez.

MÓDSZEREK

A vizsgálat helyszínei

Vizsgálatainkat három különböző helyszínen és más-más időben végeztük. 2015 őszén és 2016 telén mértük fel a gyermekek testi és motoros teljesítményeit három városban, Szarvason, Hódmezővásárhelyen és Túrkevéen. Ezek a városok eltérő megyében (Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok) fekszenek, melyek egymással szomszédosak.

Szarvasi Gyakorló Általános Iskola, Gyakorlóóvoda és Bölcsőde: 60 fő

Itt 2015 novemberében kezdtük el a vizsgálati feladatainkat. A gyakorló intézményben 60 gyermek testi és motoros teljesítményét mértük fel. Két alkalommal találkoztunk a gyerekekkel, pár hét különbséggel. A helyszíni és tárgyi feltételek, a motoros próbák vizsgálatához szükséges eszközök adottak voltak. A főiskola tornacsarnoka biztosította a helyszínt a mérések elvégzéséhez. A gyermekek jól ismerték a helyszínt, valamint a vizsgálati eszközöket. A vizsgálatban részt vettek közül többen járnak délutáni sporttevékenységekre: aerobicra, futballra, úszásra, kézilabdára. Az óvoda nyújtotta mozgási lehetőségek és a mindennapos testnevelés jótékonyan hatással vannak a gyermekek mozgáshoz való hozzáállására.

Az általunk vizsgált szarvasi gyermekek alternatív pedagógiai program alapján szerveződött csoportba járnak. A csoport alkalmazott pedagógiai programja az *Óvodai nevelés a művészetek eszközeivel* óvodai program, amelyet Nagy Jenőné kolléganőm fejlesztett ki. Sajátossága abban rejlik, hogy alappillére kettős: egyfelől az érzelmekre épít, a gyermek esztétikai tevékenységét, alkotó készségének fejlesztését hangsúlyozza, másrészt célja a tevékeny óvodai élet megteremtése, melyben hangsúlyt kapnak a művészeti értékek, hogy a kreatív gondolkodási irányt megerősítsék. A művészeti tartalom átszövi a gyermekek mindennapjait, ezzel gondolkodásuk fejlődik, mely később nagyban kihat a képzelő- és alkotóerőre. A művészetek eszközeivel gyakran hatnak a gyerekekre: a pedagógusok felhasználják a verset, a mesét, a dramatikus játékokat, az éneket, az énekes játékokat, a zenehallgatást, a rajzot, a mintázást, a kézimunka léleknemesítő erejét, és gyakran eljuttatják a gyermekeket az „AHA” élményig.

Az óvoda szerinti legfontosabb óvodapedagógusi feladatok között található az esztétikus környezet kialakítása, megteremtése, a gyermek védelme, egészségének megőrzése, a testi szükséglet és a mozgásigény kielégítése. Az óvónő feladata anamnézist készíteni még nyáron, ami segít megismerni a gyermekeket, és szükségleteik feltárásában is segítséget nyújt. Ha a gyermek testi szükséglete megfelelő, akkor közérzete jobb lehet, hiszen a jó közérzet minden óvodai tevékenységnél fontos.

A fejlődés nem egyforma óvodáskorban, ezért a testmagasság, a testsúly, a szemés a hajszín, illetve a méretek stb. különböző mérésekkel való feltárása is a pedagógusi körbe tartozik. A pedagógus személyisége befolyásolni tudja a gyermekek viszonyát kettőjük között. Ha az óvodapedagógus segítőkész, megértő, és a legtöbb pozitív jellemző megtalálható benne, a gyermek közeledni fog, és elfogadja gondoskodását. A dajkák bevonása segíteni tudja az önállósodást az étkezés, az öltözködés, a testápolási szokások stb. során. Az óvoda külön odafigyel a táplálkozásra. Fontos számukra, hogy megfelelő mennyiségű, minőségű és változatos ételekhez jussanak a gyermekek.

Az óvoda biztosítja a mindennapi mozgást, hogy a kicsik a természetes nagymozgásokat, mozgáselemeket gyakorolni, ismételni tudják a mozgásfejlesztő eszközökön. Jellemző az óvodára a napi kocogó-futó mozgás, melyet az óvónőnek kell megszerveznie. Ilyenkor a gyermekekre kell bízni, hány kört szeretnének futni. A pedagógusokkal közösen végzett futás ösztönzően hat rájuk, és fokozzák az állóképességet is. Tehát elmondható, hogy az egészséges életmódot biztosítani tudják, hiszen lehetőséget teremtenek a mindennapi mozgásra, a legtöbb esetben a szabadban tartózkodás lehetőségével – mindez a gyerekek ellenálló képességét növeli.

Herman Alice óvoda – Hódmezővásárhely: 47 fő

2016 februárjában három alkalommal sikerült a vásárhelyi gyerekekkel a vizsgálati feladatot végrehajtani. Említettük, hogy a vásárhelyi óvoda nem rendelkezik tornateremmel, így a helyből távolugrást, a tömöttlabda-dobást előre, az egyensúlyozást és a bumeráingfutást tudtuk a csoportszobában lemérni. Emellett a gyermekek testtömegének és testmagasságának lemérése sem igényelt nagy teret. A kimaradt két motorikus képesség a 20 méteres gyorsfutás és a tartós, 6 perces futás volt. Természetesen ilyen alkalmakkor az óvodának lehetősége van a közelben lévő Aranyossy Ágoston Református Óvoda és Általános iskola tornatermét használni, így a két futást a gyermekek tornateremben futották le, melyet nagy beleéléssel, egymás biztatásával tettek. A vizsgálat során a gyermekeknek főleg a bumeráingfutást kellett többször bemutatni és átbeszélni, hiszen ez egy igen összetett feladat mindenki számára. A nagycsoportos gyerekek egy része az óvodán kívül is sportol, legyen szó aerobicroól, kézilabdáról vagy akár néptáncról.

Az óvoda a „*NEKEM SIKERÜL!*” A Hermann Alice Óvoda Helyi Óvodai Nevelési Programja alapján működik, amely *Az óvodai nevelés országos alapprogramja* című, alapelveket tartalmazó dokumentum szerint készült el. A programot évek óta alakítják, formálják, kiemelt területe a környezet megismerése. A környezetvédelmi

projektjüket egy óvodai csoportjukban fejlesztették ki, ma már az óvoda minden csoportja alkalmazza és fejleszti egyre magasabb, szervezettebb szintre. Programkészítésünknel figyelembe vették a város oktatási koncepcióját, a tapasztalatokat, a kimunkált gyakorlatot, a szülők igényeit, illetve a helyi lehetőségeket.

Az óvoda főbb jellemzője a gyermek testi fejlődésének kialakítása, másfelől a szükségletek, a mozgásigény kielégítése és a gondozás. A gyermek edzése és egészségének védelme is meghatározó a gyermekek életében. Erre is megfelelő hangsúlyt kell fektetni. A különböző szokások – pl. testápolás – kialakítása, elsajátítása is óvodáskorban kezdődik. Természetesen, ha szükséges, olyan szakemberek bevonása is megtörténhet, akik a testi, nevelési feladatok ellátásában segíteni tudnak, hiszen a táplálkozásnak, az öltözködésnek, a testápolásnak, a napközbeni pihenésnek, az edzésnek fontos szerepe van az egészség megőrzésében. Az óvoda biztosítani szeretné mind az udvaron, mind a csoportszobában a gyermekek számára a feltételeket, lehetőségeket a testmozgás során.

A témák korcsoportra bontása nem jellemző, szerintük az azonos korú gyerekeknek eltérő adottságaik lehetnek és eltérően fejlődhetnek. Ezek láttán alakítja ki az óvodapedagógus kellő figyelemmel a témát, hogy az a gyermekek mozgásigényéhez, fejlettségéhez megfelelő legyen. A kondicionális és koordinációs képességek szoros kapcsolatban állnak egymással a mindennapi mozgásfejlesztés során.

Túrkevei Óvodai Igazgatóság és Bölcsőde – Deák Ferenc úti Óvoda: 46 fő

2016 januárjában végeztünk vizsgálatokat a túrkevei Deák Ferenc úti óvodában. A méréshez szükséges tárgyi feltételek nagy része biztosított volt, ugyanis az óvoda rendelkezik egy modern és korszerű tornaszobával, mely korszerű eszközökkel fel van szerelve. A motorikus próbákhoz szükséges tornaeszközök közül viszont nem minden állt a rendelkezésünkre, ezért a helyi általános iskolából kértünk segítséget. A mérések megkezdése előtt ismertettük a gyermekekkel az általuk eddig nem ismert eszközök használatát. A gyermekek eddig még nem találkoztak medicinlabdával; megbeszéltük a tulajdonságait és azt, hogy az eszközt mire használhatjuk az óvodában. Ezzel arra a következtetésre jutottunk, hogy a gyermekek még nem voltak motorikus próbák elé állítva. Nem ismerték az egyes dobástechnikákat, az eszközöket és a megfelelő mozdulatokat. Ezzel szemben viszont nagyon befogadóak voltak, és hamar elsajátították az egyes technikákat. Ezek a gyerekek a tornaszoba, valamint a nagy óvodaudvar adta lehetőségeket mindennap kihasználva teljesen hozzá vannak szokva a rendszeres mozgáshoz. Túrkeve kisváros, általában a szülők biciklivel vagy gyalog hordják a gyermekeiket óvodába, ebből adódóan a kicsik fizikális állapota jónak mondható. A vizsgálatokban részt vett gyermekek közül csak elvétve találhatunk olyat, aki túlsúllyal küzd. A nagycsoportos óvodások közül többen járnak délutáni sporttevékenységre: a lányoknak lehetőségük van ovisszertornára, kézilabdára, úszásra és dzsúdóra járniuk, míg a fiúknak kézilabdára, futballra, dzsúdóra és úszásra.

A Túrkevei Óvodai Igazgatóság és Bölcsőde – Deák Ferenc úti Óvoda alkalmazott pedagógiai programja a *Tevékenységeközpontú Óvodai Nevelési Program*. A tevékenységeközpontú óvodai nevelés a gyermek középpontba helyezését és az óvoda nevelési funkciójának kiteljesítését tekinti alapvető feladatának. E programon belül kiemelt szerepet kap a gyermekek érzelmi nevelése és szocializációja, az egészséges életmód kialakítása és a gyermeki szükségletek kielégítése. A program nagy hangsúlyt fektet a komplexitásra, amely megjelenik az óvodai nevelés és fejlesztés szinte minden területén, emellett a tevékenységek összehangolt működése jellemzi. Fontosnak tartja a gyermekek érzelmi, értelmi és erkölcsi nevelését, ezek megvalósulásaként az egyes tevékenységekbe ágyazódnak bele a különböző tartalmak.

A túrkevei óvoda tevékenységeközpontú nevelésének egyik nagyon fontos összetevője a gyermekek mindennapi testnevelése. Fontosnak tartják a gyermekek szellemi fejlődését összhangba hozni a mozgásörömeinek megélésével. Ezért a kicsik napirendje úgy van kialakítva, hogy egymást váltakozva következnek a mozgásos tevékenységek és a pihenéssel töltött percek, ezzel elkerülik a gyermekek egyoldalú terhelését. Az egészséges életmód kialakítását és megismertetését a pedagógusok már óvodáskorban elkezdik. Fontosnak tartják a mozgás megszerettetését és a gyermekek mozgásigényének teljes körű kielégítését. Megfelelő légkörrel és intenzitással teremtik meg a feltételeket a motoros képességek fejlődéséhez; minden alkalmat kihasználva és az időjárás viszonyait figyelembe véve, színes programokkal és túrákkal kínálják fel a gyermekek számára a mozgás sokoldalú lehetőségét: piaci séták, kirándulás a helyi természetvédelmi egyesületben, udvari játékok stb.

A gyermekek napi 20-30 percet töltenek az óvoda udvarában, ahol nem csak kondicionális, hanem koordinációs képességeik fejlesztése is történik. A mindennapos testnevelés mellett párhuzamosan zajlik a gyermekek egészséges táplálkozásra való ösztönzése.

Összefoglalva tehát, a vizsgálatunkban részt vevő óvodák saját nevelési programjuk alapján dolgoznak. Programjukban különböző pedagógiai törekvések észlelhetők, mint például óvodai nevelés a művészetek eszközeivel, tevékenységeközpontú vagy környezet-megismerő nevelési program, amelyek összhangban állnak az *Óvodai Nevelés Országos Alapprogramjában* megfogalmazottakkal, főbb vonalakban követik, mint például:

- mindennapos, rendszeres testmozgás;
- az óvodai testnevelés mozgásanyagának tudatos használata;
- a gyermek gondozása, testi szükségleteinek, mozgásigényének kielégítése;
- a harmonikus, összerendezett mozgás fejlődésének segítése;
- a gyermek egészségének védelme, edzése, óvása, megőrzése;
- az egészséges életmód, a testápolás, az étkezés, az öltözködés, a betegségmegelőzés és az egészségmegőrzés szokásainak alakítása;
- megfelelő szakemberek bevonásával – a szülővel, az óvodapedagógussal együttműködve – speciális gondozó, prevenciós és korrekciós testi, lelki nevelési feladatok ellátása.

Vizsgálati személyek

Vizsgálataink során az 5–7 éves gyermekek testi és motoros teljesítményét figyeltük meg. A vizsgálatok során összesen 153 gyermeknek sikerült a motorikus teljesítményét, fejlettségét megvizsgálnunk három település egy-egy óvodájában. A szarvasi gyakorlóban 60 gyermeket, azon belül 33 lányt és 27 fiút vizsgáltunk. Hódmezővásárhelyen 47 gyermeknek vizsgáltuk a motorikus mutatóit, 30 lány és 27 fiú aktuális motoros fejlettségét figyeltük meg. Túrkevéen összesen 46 gyermeknek figyeltük meg a mozgásfejlettségét, ezen belül 27 lánnyal és 19 fiúval sikerült a motorikus próbáinkat végrehajtani. Az 5–7 éves korú vizsgálati személyeink összesített, nemenkénti megoszlása tehát: 90 lány és 63 fiú.

Vizsgálati módszerek

Vizsgálataink során és az eredményeink elemzéseiként több vizsgálati módszert is alkalmaztunk. A gyermekek motoros fejlettségének vizsgálatára nemzetközileg és országosan is nyolc sztenderd próba létezik, amelyek elé állítottuk az általunk megvizsgált óvodás gyermekeket is:

- testmagasság,
- testtömeg,
- helyből távolugrás,
- 6 perces tartós futás,
- egy lábon állás,
- tömötlabda-hajítás,
- bumeráingfutás,
- 20 méteres vágtafutás.

Az antropometriai vizsgálatokon belül két fejlettségi mutatót vizsgáltunk: a gyermekek testmagasságát és testtömegét. A vizsgálatokhoz mérőszalagokat és digitális mérleget használtunk fel.

A helyből távolugrás – mint motorikus teszt – alkalmas a gyermekek erőképességének mérésére, valamint rávilágít a motorikus funkción belül a gyermekek gyorsasági erejének faktorára is. A gyermekek számára bemutattuk a mozdulatsort – akadt, akinek már ismerős volt, de voltak olyan gyermekek is, akik ezzel a mozdulatsorral még ez ideig nem találkoztak.

A 6 perces tartós futás volt a negyedik motorikus próbánk. Ez a próba a gyermekek állóképességnek a mérésére alkalmas, azon belül motorikus mutatókat nyertünk az óvodások aerob állóképességéről, mint faktorról. Ez a próba nagy kitartást igényelt a gyermekek részéről. Összességében elmondható, hogy egy-két kivételtől eltekintve hat percen keresztül minden gyermek futott.

EREDMÉNYEK

Testmagasság

A gyermekek testi fejlettségét a testmagassággal és a testtömeggel jellemezzük. A táblázatban látható adatok alapján megállapítható, hogy a 2007-es országos méréshez viszonyítva az általunk vizsgált gyermekek alacsonyabbak, viszont egy korábbi testalkatvizsgálat (Eiben – Barabás – Pantó, 1991) eredményeivel összevetve a saját vizsgálat eredményei (Békés és Csongrád megye) tekintetében magasabbnak bizonyultak az 5–7 éves gyermekek. Valószínű, hogy az eltérések oka az országos és a megyei adatok esetében a saját vizsgálat viszonylag alacsony elemszámával magyarázható. A legnagyobb különbségeket a fiúk esetében a hódmezővásárhelyi hat-, valamint a szarvasi hétéves gyerekek átlageredményei mutatják.

Testtömeg

A vizsgálatban részt vevő gyerekek testtömeg értéke a hatéves túrkevei és a hétéves hódmezővásárhelyi lányok esetében haladták meg a 2007-ben közzétett országos átlagot. A fiúknál minden esetben alacsonyabb testsúlyt állapítottunk meg az összehasonlítás során. A megyékre vonatkozó (1991) adatokkal összevetve a hatéves túrkevei és a hétéves hódmezővásárhelyi lányoknál tapasztalhattunk súlytöbbletet. A testalkatra vonatkozó vizsgálatok jelzett mértékű eltérései véleményünk szerint nem befolyásolják a gyermekek motoros teljesítményeit. A szenzitív fázis jellemzőinek minősítésére nem kaptunk megerősítést.

Helyből távolugrás

A gyorsasági erő mérésére leggyakrabban alkalmazott motoros próba. Végrehajtásának módja jelentősen befolyásolja az eredményességét. A táblázatban szereplő adatok alapján megállapítható, hogy az általunk mért adatok egy esettől eltekintve az országosan mért adatok alatt vannak. A legnagyobb elmaradások a hat- és hétéves szarvasi fiúknál tapasztalhatók. Az ötéves fiúk jelentős eltérései a mintánk alacsony elemszámából adódnak. A lányoknál hatéves korban figyelhető meg a legszembetűnőbb elmaradás az országosan mért adatoktól. Ez a vizsgálat mindhárom helyszínen felvett adataira érvényes. Az elmaradások feltehető oka a nem elegendő gyakorlás és a gyakorlat meghatározó elemének helytelen kivitelezése. Fontos még hangsúlyozni az alapvető mozgásformák közül az ugrások végrehajtásával kapcsolatos tudáselemek meghatározó szerepét az eredményességben.

Az ugrásokban elért eredmények az életkorral az alábbiak szerint változtak. Megállapítható, hogy a fiúk és a lányok esetében a teljesítmények javultak, a fiúk esetében jelentős mértékű a javulás (18,64 cm) az 5–6 éves korban. A lányoknál is ilyen erőteljes növekedés tapasztalható az egyes életkorok között: 8–10 cm javulást találtunk az eredményvizsgálat során.

Tartós futás

A tartós futás eredményeinek bemutatásához oszlopdiagramot használunk. A futás természetes mozgás, az életkor előrehaladtával koordináltabb a gyermekek teljesítménye már az óvodáskor végén. Az elért eredmények változékonyságát motivációs tényezők is befolyásolják. A vizsgálatban részt vevő gyermekek kevés kivételtől eltekintve jobban teljesítettek az országosan mért átlagnál. A legjelentősebb pozitív irányú eltérések a hatéves szarvasi fiúknál tapasztalhatók (124,25 m), illetve a hatéves szarvasi lányoknál (92,9 m). Az országos adattól való legnagyobb értékű elmaradás a hétéves hódmezővásárhelyi és túrkevei lányoknál tapasztalható (126,55 m), valamint az ötéves szarvasi (101,35 m) és túrkevei lányok teljesítményében (72,25 m).

A motorikus paraméterek közül ennél a próbánál a minta igen variábilis. Életkorfüggő javulást figyelhattunk meg. Az egyensúlyozó képesség fejlődésének első szakasza a 4–8 éves korosztályra tevődik, ekkor még csak lassú javulás tapasztalható. A teljesítmény leggyorsabban 8 és 10 éves korban változik.

Hipotézisek megválaszolása

Az *első hipotézisünkben* azt fogalmaztuk meg, hogy az eltérő körülmények (tárgyi és személyi feltételek) hatással vannak az óvodáskorú gyermekek testi-motoros fejlettségére. A mérések azt bizonyítják, hogy az eltérő körülmények nem feltétlenül befolyásolják a gyerekek testi-motoros fejlettségét. Bár a túrkevei és a hódmezővásárhelyi gyerekek kevésbé ismerték a medicinlabdát, így többszöri bemutatásra került a tömöttlabda-dobás előre, de az eredményen ez nem változtatott. A szarvasi gyerekeknek nem kellett bemutatni a tömöttlabdát, viszont ők nem tudták, hogy a labdát nem felfelé, hanem előre kell dobni ennél a gyakorlatnál. Többször említettük már, hogy a három óvoda eltérő tárgyi feltétellel bír. A tornateremmel nem rendelkező hódmezővásárhelyi intézmény értékei nem rosszabbak a többi adatnál, és Túrkeven is csupán tornaszoba van. Tehát elmondható, hogy azok az óvodák, amelyek nem rendelkeznek tornateremmel, szintén képesek a gyermekek fejlettségére odafigyelni, és azt fejleszteni. Az összehasonlítás alkalmával megfigyeltük,

hogy nagymértékű különbség nincs a három óvoda között, hiszen a hat motorikus próba során – igaz, több időt vett igénybe a túrkevei és hódmezővásárhelyi gyermekek mérése – elmondható, hogy megfelelő hozzáállással és tudással a gyermekek ilyen körülmények mellett is megfelelően fejlődhetnek.

A *második hipotézisünk*, hogy az óvodáskorú gyermekek testi-motorikus fejlettsége eltérést mutat a fiúk és lányok teljesítménye között. Minden motorikus próba esetében a fiúk eredményei hol kevesebb, hol több eltéréssel voltak jobbak. A 20 méteres vágtafutás és az egy lábon állás próbák során az ötéves lányoknál jobb eredmények születtek, mint a fiúknál. A hipotézisünkben megfogalmazott állítás alátámasztható, mégpedig a fiúk eredményei szinte minden esetben jobbnak bizonyultak.

A *harmadik hipotézisünkben* azt fogalmaztuk meg, hogy az országos mérések (Farmosi és Gaálné, 2007) adataival összehasonlítva az általunk mért adatok jobb eredményt mutatnak. E hipotézisünk a vizsgálat eredményei alapján nem nyert alátámasztást. Egy-két esetben találunk pozitív eredményeket, amikor a 2007-es országos adatok rosszabb eredményi mutatókat közölnek. A helyből távolugrás, a tömöttlabda-dobás és a 20 méteres vágtafutás motorikus próbáknál figyelhető meg, hogy mind a lányoknál, mind a fiúknál – a három életkort figyelembe véve – az országos eredmények kedvezőbbek, mint az általunk mért mutatók. A bumerángfutás-teszt esetében kijelenthetjük, hogy összességében az állításunk egy kivétellel alátámasztható. Az egy lábon állás motorikus próbánál az eredmények igen eltérőek lettek, hol az országos, hol pedig az általunk mért eredmények a jobbak. Kijelenthetjük, hogy a fiúk esetében az országos eredmények jobbak, míg a lányoknál ez pont fordítva alakult. A tartós futás tekintetében is hasonló eredményekhez jutottunk. Ez esetben az általunk megvizsgált fiúk jobban teljesítettek minden esetben az országos átlagnál, míg a lányok eredményei az országos eredményekkel összehasonlítva rosszabbak.

Összességében kijelenthetjük, hogy a hipotézisünk nem nyert alátámasztást egy motorikus próbát kivéve. Az általunk mért hat motorikus tesztből csak a bumerángfutás eredményei lettek jobbak a 2007-es országos adatoknál.

KÖVETKEZTETÉSEK, AJÁNLÁSOK

Vizsgálataink során az alábbi következtetéseket vontuk le:

- Saját vizsgálat során tapasztaltuk, hogy egy-egy gyermek a tesztek többségében vagy akár valamennyi tesztben igen jó teljesítményt ért el. Azt a következtetést vontuk le, hogy az ilyen gyermekek motorikusan jól fejlettek.
- Természetesen ennek az ellenkezőjét is megfigyeltük, vagyis azt, hogy vannak olyan gyermekek, akik teljesítménye igen gyenge, tehát alulteljesítők.

- A mozgásfejlődés trendjének megváltozását az eltelt nyolc év alatt a jelen vizsgálattal nem lehet igazolni, a mintánk elemszáma ezt nem teszi lehetővé.
- Megállapítható, hogy az alapmozgásokkal kapcsolatosan kialakított készség- és képességszint meghatározó szerepet tölt be a motoros teljesítmény eredményeiben.
- A mozgásban jól teljesítő gyermekek viszonylag korán felismerhetők és célirányosan fejleszthetők.
- A fiúk és a lányok motoros teljesítményei követték az első gyermekkor mozgásfejlődésének irányát.
- Összefüggést tapasztaltunk az óvodák helyi nevelési (pedagógiai) programjainak a mozgástevékenységre vonatkozó tervezése, valamint a vizsgálatban részt vevő gyermekek mozgásfejlettsége között.
- A vizsgálat helyszíneinek személyi és tárgyi feltételei a mozgás végrehajtásának minőségét tapasztalataink szerint befolyásolták.

Ajánlások

- A követelményrendszer rugalmas megfeleltetése az eltérő fejlettségi szinten álló gyermekek mozgásfejlettségének.
- A nevelés céljának szem előtt tartásával a mozgástevékenység irányítását át kell hatnia a gyermek és a mozgás iránt érzett szeretetnek.
- A feladatok adásában arra kell törekedni, hogy a gyermekek önmagukhoz viszonyítva a fejlettségükhöz képest megfelelően teljesíthessenek.
- A mozgásitanítás-tanulásnak ebben a folyamatában ajánlott és szükséges az alapvető mozgásformák végrehajtásával kapcsolatos helyes és pontos mozgásképzet kialakítása.
- A mozgásfejlesztés tervezésében és szervezésében javasolt a „*bemenet*” megismerése, feltárása az optimális terhelés mértékének a meghatározásához.
- Az óvodáskorban a természetes mozgásformákkal kapcsolatban létrehozott tudásformák jelentős hatással vannak vagy lehetnek a későbbi életkorok mozgástanulásának minőségére.

A TÉMA FELDOLGOZÁSÁNAK HASZNOSÍTHATÓSÁGA A PEDAGÓGIAI GYAKORLAT SZÁMÁRA

- Az adott helyszínre vonatkozó vizsgálati eredményekről az érintett óvoda-pedagógusok tájékoztatása, valamint a gyermekek testi és motoros fejlettségéről, ezáltal a célirányos mozgásfejlesztés tervezésének elősegítése.

- A mozgásban jól teljesítő gyermekek felismerésére alkalmas eljárások gyakorlat közelbe hozása.
- Tájékozódás a gyermekek mozgáskészségének fejlettségéről az alapvető mozgásformák esetében.
- A gyermekek motorikumának tervszerű, tudatos megismerése és fejlesztése a dolgozat elkészítése során szerzett többletismeretek alkalmazásával.
- Az egyéni fejlettséget figyelembe vevő differenciált mozgásfejlesztés gyakorlatban történő megvalósítása.

Dr. Fest Sarolta
tanszékvezető főiskolai tanár
Gál Ferenc Főiskola Pedagógiai Kar

FELHASZNÁLT IRODALOM

Farmosi István – Gaál Sándorné: *Óvodások és kisiskolások testi és mozgásfejlődése*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2007.

Farmosi István: *Mozgásfejlődés*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 1999.

Gaál Sándorné – Bencze Sándorné: *A testnevelés mozgásanyagának feldolgozása a 3–10 éves korosztály számára*. Magánkiadás, 2004.

Kunz, Torsten: *Pszichomotoros fejlesztés az óvodában*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2008.

Lendvai Lászlóné: *Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja – 363/2012 (XII. 17.) Korm. Rendelete az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról*. Oktatásszervező és Tanácsadó Kft., Budapest, 2013.

PEDAGÓGUSOK TESTI-LELKI ÁLLAPOTA

A kiégés és az elkötelezettség kérdései

BEVEZETÉS

A humánfoglalkozásúak körében gyakoriak az érzelmi kimerülés, a kiégés, valamint az elhúzódó stressz nyomán fellépő szomatikus panaszok. A kiégés elhúzódó, krónikus stressz talaján alakul ki. A krónikus, mindennapos stresszhatások egészségkárosító hatása összetett és ismert.¹ A kiégés és a különböző egészségügyi panaszok kapcsolatát ennek következtében már több tanulmány igazolta.²

A pedagógusok testi-lelki állapota kevésbé kutatott terület hazánkban, elsősorban a stressz és stresszkezelés, a munkahelyi tényezők (erőforrások és követelmények) és a kiégés mutatóira kíváncsiak a vizsgálatok.^{3,4,5} A hazánkban élő, dolgozó tanárok kiégési mutatóiról szisztematikus mintavételű kutatást Mihálka és Pikó⁶ végzett, különösen a fiatal és férfi pedagógusokat találták veszélyeztetettnek.

A kiégési tünetek gyakoriságát pedagógusok körében a külföldi kutatások 25-30%-ra teszik.^{7,8,9} A kiégés jeleit mutató pedagógus kevesebb erőforrással rendelkezik, kevésbé képes ráhangolódni a diákok igényeire, kevésbé van energiája a problémás viselkedés kezelésére, azt érezheti, hogy foglalkozzon más a problémás diákkal. Apatikussá válhat tanítványai iránt,¹⁰ és idővel krónikus mentális problémák, akár depresszió jelenhet meg nála.¹¹

---

¹ Stauder – Balog – Kovács – Susánszky, 2016. 81.

² Ádám – Mészáros, 2012. 127.

³ Paksi – Schmidt, 2006. o. n.

⁴ Dékány, 2017. 23.

⁵ Szabó – Jagodics, 2016. 8.

⁶ Mihálka – Pikó, 2018.

⁷ Barth, 1990.

⁸ Rudow, 1999. 38.

⁹ Benner, 2000.

¹⁰ Egyed – Short, 2006. 462.

¹¹ Shin – Noh – Jang – Park – Lee, 2013. 124.

A munkahelyi stressz és a kiégés között fennálló kapcsolatot pedagógusmintán is igazolták. Utánkövetéses vizsgálatból kiderült, hogy a munkahelyi stressz és az egy év után mért kiégési szint között kapcsolat van, valamint a kiégés szoros kapcsolatot mutatott az elégedettség és az egészség változóival. Az érzelmi kimerülés dimenziója különösen meghatározó az érzelmi egészség szempontjából.¹²

Freudenberger szerint a kiégés tartós, elhúzódó stresszek nyomán kialakuló tünetcsoport, mely az egyén egész személyiségét érinti, hiszen testi, lelki, szellemi kimerülést okozva a társas kapcsolatokat negatív irányba formálja. A kiégésben szenvedő egyén elveszíti a céljait, sérül a motivációja.¹³ Maslach és Jackson nevéhez fűződik a nyolcvanas években kidolgozott, majd világviszonylatban elterjedt mérőeszköz, a Maslach Burnout Inventory megalkotása, melynek alapján a kiégést három dimenzió mentén ragadjuk meg: érzelmi kimerülés, személytelen bánásmód vagy cinizmus, illetve a személyes hatékonyságérzet csökkenése.¹⁴ Ezt a jelenséget néhányan a munka iránti elkötelezettség eróziójának tekintik.¹⁵ Ezzel át is térhetünk a kutatásunk szempontjából kiemelkedő másik változó, a munka iránti elkötelezettség bemutatására. Az elkötelezettség a megfeleléssel és munkával kapcsolatos pozitív lelkiállapot, amelyet az Energia, Odaadás és Elmerülés jellemez.¹⁶ Ez egy tartós és átható érzelmi-kognitív állapotra utal. Több tanulmány vizsgálta a kiégés és az elköteleződés kapcsolatát, s megállapították, hogy a két jelenség szorosan összefügg, hiszen a kiégésben szenvedő személynek nincs energiája, és úgy próbálja magát távol tartani a kliensektől (pl. betegektől, diákoktól), hogy személytelen vagy cinikus attitűdöt, később viselkedést alakít ki.¹⁷ Maslach és Leiter szerint a kiégés és az elkötelezettség ugyanazon dimenzióként végpontjaként képzelhető el, ily módon a kiégés az elkötelezettség csökkenése, megszűnése, hiszen az energia kimerüléssé, míg a bevonódás (odaadás) cinizmussá formálódik.¹⁸ A kutatók másik csoportja a kiégést és az elkötelezettséget független jelenségként definiálja és operacionalizálja, közepesen erős, fordított irányú kapcsolatot feltételezve köztük.¹⁹

---

¹² Burke – Greenglass, 1995. 187.

¹³ Fekete, 1991. 17.

¹⁴ Maslach – Jackson, 1982.

¹⁵ Schaufeli – Bakker – Salanova, 2014. 701.

¹⁶ Bakker – Demerouti, 2008. 210.

¹⁷ Schaufeli, 2008. 175.

¹⁸ Maslach – Leiter, 1997.

¹⁹ Bakker – Demerouti – Schaufeli, 2005. 665.

MINTA ÉS MÓDSZER

A kutatás célkitűzése az volt, hogy a vizsgált pedagógus csoportban feltárjuk a testi-lelki állapot mutatóit, meghatározzuk a kiegészi szindróma előfordulását, valamint leírjuk a munka iránti elkötelezettség jellemzőit, és összefüggésbe hozzuk a kiegész jelenségével.

A következő hipotéziseket fogalmaztuk meg:

H1: A vizsgált pedagógusok számottevő testi panaszt említenek, különösen a stressz-hez kötődő panaszok száma lesz magas (alvás, fejfájás, fáradtság, emésztés).

H2: A vizsgált pedagógusok elsősorban az érzelmi kimerülés dimenziójában érnek el magas értéket, a személytelen bánásmód vagy cinizmus dimenziójában kevésbé érintettek.

H3: A kiegész és az elkötelezettség között fordított irányú kapcsolatot találunk.

A kérdőíves adatfelvételt hólabda-mintavétellel folytattuk le. A papíralapú kérdőíveket a *Pedagógusok mentálhigiénéje* kurzus hallgatói juttatták el saját iskolájukba, megkérve kollégáikat, hogy a „*munkahelyi stressz és megküzdés*” feltérképezésére irányuló kutatási projektben vegyenek részt. A részvétel önkéntes és anonim módon történt. A kiosztott 200 kérdőívből 140 érkezett vissza, a kitöltők átlagéletkora 45 év (SD = 9,3), 73,6%-uk nő. A válaszadók 17,1%-a tanító, 33,6%-a általános iskolai tanár, 23,6%-a középiskolai tanár, 2,9%-a szakiskolai tanár és 22,9%-a kollégiumi nevelőtanár volt. 50%-uk megyeszékhelyen, míg 43,9%-uk városban él. A pályán eltöltött időt tekintve: 5,7% 0–2 éve, 8,6% 2–5 éve, 11,4% 5–10 éve; 15,0% 10–15 éve, 12,1% 15–20 éve, 12,9% 20–25 éve, valamint a legtöbben, 34,3% 25 évnél hosszabb ideje van a pályán.

Jelen tanulmányban a kérdőíves vizsgálatból elsősorban az elkötelezettség és a kiegész, valamint a pszichoszomatikus panaszok előfordulására fókuszálunk. A kiegész mérésére a Maslach Kiegész Leltár (MBI-HSS) 22 tételű, pedagógusokra kidolgozott változatát használtuk.²⁰ A kérdőív három dimenzió mentén méri a kiegészi szindrómát: az érzelmi kimerülés, a személytelen bánásmód (deperszonalizáció) és a személyes hatékonyságérzet csökkenése mentén. Az érzelmi kimerülés arra utal, hogy a személy érzelmi erőforrásai kiapadnak, úgy érzi, hogy nincs semmi, amit másoknak pszichés szempontból adhatna (pl. „*Úgy érzem, a munkanap végére elhasználódom*”). A deperszonalizáció negatív és személytelen attitűd kialakítása a klienssel, valamint azokkal szemben, akikkel együtt dolgozik a személy. Azt a meggyőződést is magában foglalja, hogy a többiek megérdemlik ezt a hozzáállást,

²⁰ Maslach – Jackson, 1993.

és az őket ért rossz dolgokért ők a felelősek (pl. „*Mióta ezt a munkát végzem, érzéketlenebb lettem a diákok iránt*”). A kérdőív harmadik dimenziója, a személyes hatékonyság csökkenése arra vonatkozik, hogy az egyén teljesítménye némileg eltér attól, amit önmagától elvár, és ehhez még nagyfokú negatív önértékelés is társul (pl. „*Úgy érzem, munkámon keresztül pozitív hatással vagyok diákjaim életére*” – fordított item). A válaszadók hétfokú, Likert-típusú skálán jelölik a válaszaikat. Jelen vizsgálatban az egyes dimenziók Cronbach- α értékei a következőképpen alakultak: érzelmi kimerülés: 0,86; személytelen bánásmód: 0,79; személyes hatékonyság csökkenése: 0,83.

Az elkötelezettséget a rövidített Utrecht Work Engagement Scale (UWES) segítségével tettük mérhetővé. A kérdőív kilenc állítást tartalmaz.²¹ Három alskálát különíthetünk el a mérőeszköz segítségével: Energia (Cronbach- α 0,90), pl. „*Amikor dolgozom, úgy érzem, hogy majd szétrobbanok az energiától*”; Odaadás (Cronbach- α 0,92), pl. „*A munka inspirálóan/ösztönzően hat rám*”; és Elmerülés (Cronbach- α 0,744), pl. „*Elmélyedek a munkában*”. A válaszokat szintén a „0 = Soha ... 6 = Mindig, naponta” skálán kellett értékelniük a pedagógusoknak.

A szomatikus panaszokat a szomatikus tünetlista (PHQ15) PRIMEMD alskála segítségével térképeztük fel.²² A kérdőív tüneteket sorol fel és a válaszadónak egy háromfokozatú skála segítségével (0 = egyáltalán nem zavart, 1 = kissé zavart és 2 = nagyon zavart) meg kell ítélnie, hogy az elmúlt hónapban milyen gyakran zavarták a felsorolt tünetek.

A statisztikai elemzéshez SPSS for MS Windows 15.0 programcsomagot használtunk, a maximum szignifikanciaszint 0,05 volt.

EREDMÉNYEK

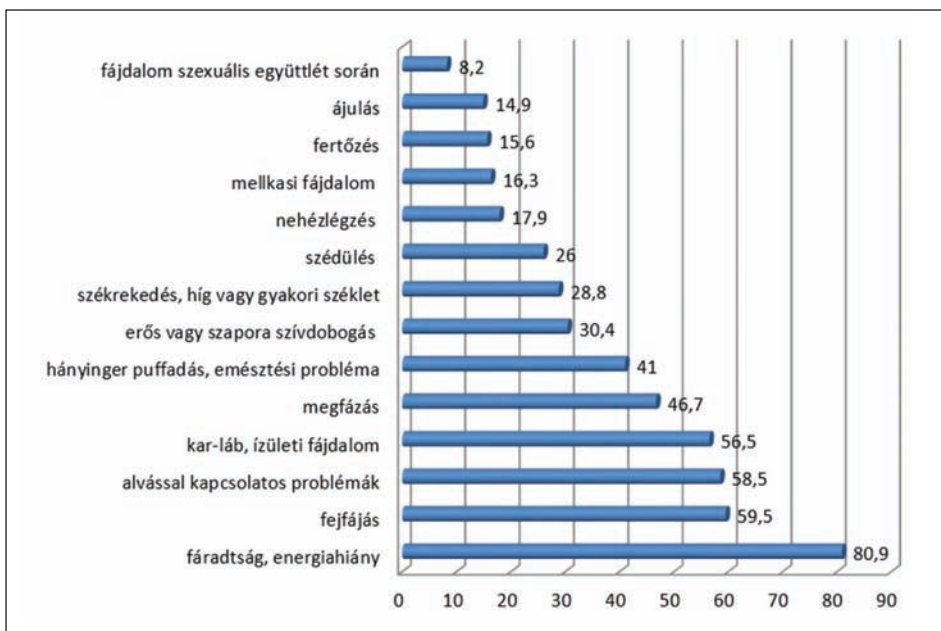
Az eredményeket a hipotézisek vizsgálata mentén mutatom be. Elsőként a vizsgált pedagógusok testi állapotát járom körül a szomatikus tünetlista segítségével. Az 1. ábrán látható, hogy a legtöbben (a megkérdezettek 80,9%-a) fáradtságról, energiahianyáról panaszkodtak, ezt követte a fejfájás (59,5%), majd az alvással kapcsolatos problémák (58,5%), illetve gyakran említett panasz volt a kar-, láb-, illetve ízületi fájdalom is (56,5%).

A kiegészítő elkötelezettség leíró statisztikáját az 1. táblázatban közöljük. Jelen pillanatban nem rendelkezünk reprezentatív pedagógusmintán tapasztalattal, így a kérdőíven elért pontszámokat az amerikai sztenderdekhez viszonyítva tudjuk

²¹ Schaufeli – Bakker – Salanova, 2006.

²² Kroenke, 2002.

elhelyezni. Maslach és Jackson a Maslach-féle Kiegész Kérdőív kézikönyvében 1993-ban publikálta – többek között – pedagógusmintán (n = 4163) szerzett tapasztalatok alapján a súlyossági övezeteket. Kiegészről akkor beszélünk, ha magas érzelmi kimerülés, magas személytelen bánásmód és alacsony hatékonyságérzet mutatható ki az egyénnél.

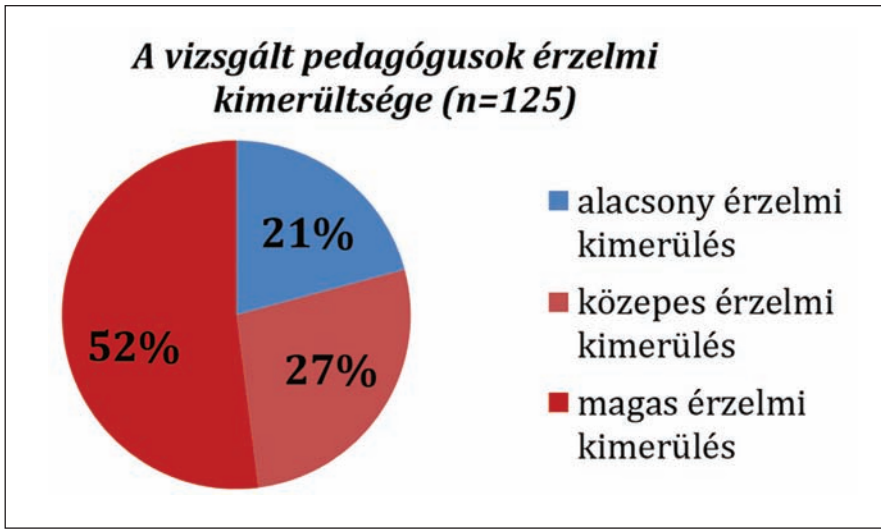

1. ábra: Pedagógusok által említett zavaró tünetek előfordulási gyakorisága az elmúlt hónapban

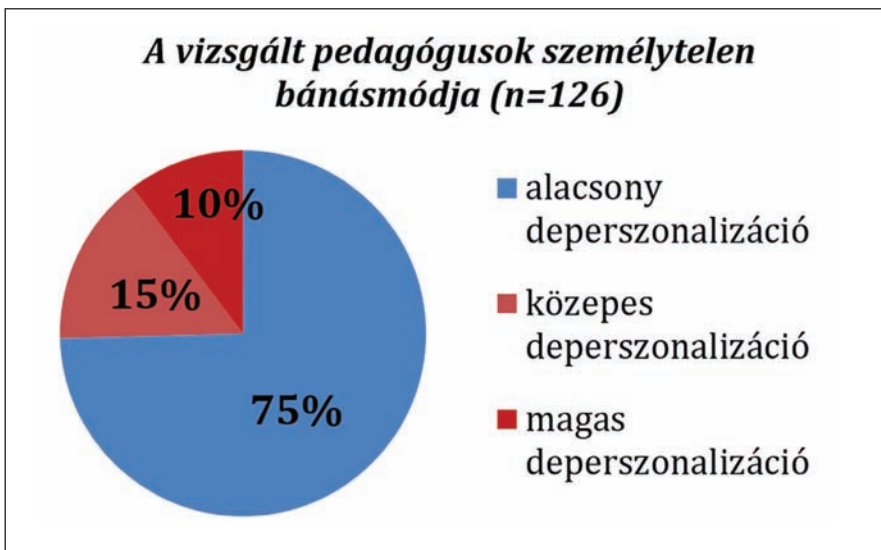
Változók	Cronbach- α	n	M	SD	Min.	Max.
Kiegész – Érzelmi kimerülés	0,86	125	26,61	10,9	0	52
Kiegész – Személytelen bánásmód	0,79	126	5,67	5,6	0	26
Elkötelezettség – Energia	0,90	137	11,93	3,8	1	18
Elkötelezettség – Odaadás	0,92	136	13,35	3,7	1	18

1. táblázat: A kiegész és az elkötelezettség leíró statisztikái a vizsgált pedagóguscsoportban

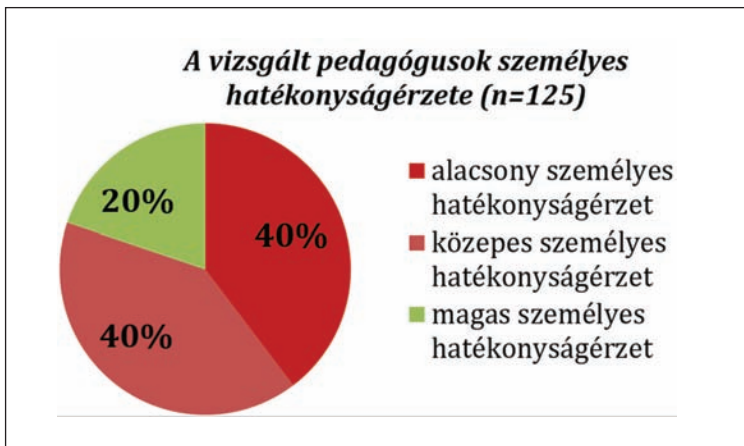
A vizsgált pedagógusok 52%-a magas érzelmi kimerültségről számolt be (2. ábra), náluk egyértelműen mutatkoznak a kiégés jelei; személytelen bánásmód esetében 10%-uk (lásd 3. ábra), míg a hatékonyságérzet szempontjából 40%-uk (lásd 4. ábra) került a veszélyeztetett kategóriába.

2. ábra: A kiégés érzelmi kimerülés dimenziója a vizsgált csoportban (n = 125)

3. ábra: A kiégés személytelen bánásmód dimenziója a vizsgált csoportban (n = 126)

4. ábra: A kiegész hatékonyságérzet dimenziója a vizsgált csoportban (n = 125)

Ezt követően kapcsolatvizsgálatot végeztünk a kiegész és az elkötelezettség változóira, ezeket az összefüggéseket a 2. táblázatban mutatjuk be. A legszorosabb együtt járás ($r = -0,600$ és $-0,682$ között) a kiegész személyes hatékonyságérzet dimenziója és az elkötelezettség skálái között áll fenn. Minél elkötelezettebb a pedagógus, annál kevésbé számol be hatékonyságérzet csökkenésről, illetve minél nagyobb teljesítménycsökkenést tapasztal meg, annál kevésbé elkötelezett a munkája iránt. Az elkötelezettség és a cinizmus vagy személytelen bánásmód esetében közepesen erős összefüggést találtunk, vagyis azok a pedagógusok, akik elkötelezettebbek a hivatásuk iránt, kevésbé mutatnak cinikus viselkedést a munkájukkal, a diákokkal kapcsolatban. A kiegész érzelmi kimerülés dimenziója jelen vizsgálatban egyedül az energia-skálával mutat jelentős összefüggést, bár a kapcsolat erőssége gyenge.

	Elkötelezettség Energia	Elkötelezettség Odaadás	Elkötelezettség Elmerülés
Kiegész – érzelmi kimerülés	-0,198*	-0,177	-0,039
Kiegész – személytelen bánásmód	-0,408**	-0,440**	-0,455**
Kiegész – személyes hatékonyságérzet csökkenése	-0,600**	-0,610**	-0,682**

2. táblázat: A kiegész- és az elkötelezettség-változók közötti kapcsolat
 (* $p = 0,05$ és ** $p = 0,01$)

MEGBESZÉLÉS ÉS KÖVETKEZTETÉS

A kiégést több egészségügyi kockázattal, panasszal összefüggésbe hozták: előrejelzi a szív- és érrendszeri betegségeket, az alvási elégtelenséget, az influenzát, a vírusos légúti betegségek gyakoribb előfordulását.²³ Pedagógusok körében Shin és munkatársai 2013-ban igazolták hosszmetzeti elrendezésben, hogy a kiégés a későbbiekben depresszióhoz vezet.²⁴

Az általunk megkérdezett pedagógusok testi panaszai hasonló mintázatot mutatnak a magyar lakosság egészére jellemző szubjektív testi panaszokkal (leggyakoribbak a mozgásszervi panaszok, a fáradtság, a fejfájás, az alvászavar). Azonban míg Cserháti és Stauder vizsgálatában a magyar népesség 44,1%-a panaszkodott fáradtságra, energiahányra,²⁵ addig az általunk megkérdezett pedagógusok 81%-a. Lineáris regresszioelemzés kimutatta, hogy a fáradtságérzés szignifikáns prediktorként emelkedik ki a testi panaszok közül ($\beta = 0,363$, $P = 0,002$), amelyek 21%-ban magyarázzák az érzelmi kimerülés mértékét. Feltételezhetjük, a testi panaszok és a kiégés között ezúttal is cirkuláris oksági kapcsolat van.²⁶ A kiégedes állapot a testi tünetek fontos kockázati tényezője, negatívan befolyásolja a testi betegségek lefolyását, ugyanakkor a testi betegségek előfordulása fokozza a kiégedes előfordulásának valószínűségét.

A vizsgálat megtervezése előtt feltételeztük, hogy a válaszadó pedagógusok elsősorban érzelmileg lesznek kimerültek, ezt sikerült igazolni, hiszen a megkérdezettek 52%-a magas érzelmi kimerülésről panaszkodott. Ez számunkra azt az üzenetet hordozza, hogy mindenképpen szükség van az érzelmi megterhelődés adekvát kezelésére. Napjainkban egyre több program hozzáférhető hazánkban is, melyek a hatékony stresszkezelésben segítenek.²⁷ Az érzelmi megterhelődés mérséklése érdekében elsősorban készségfejlesztésről lehet szó – hatékony feszültségoldó, feszültségvezető készségek elsajátításáról. A teljesség igénye nélkül: gondolhatunk autogén tréningre, relaxációs és mindfulness alapú programokra, vagy komplex stresszkezelő programokra, mint például a Williams Életkészségek tréning.²⁸ Mindenképp olyan megoldásokra, beavatkozásokra van szükség, melyeknek köszönhetően a pedagógusok képessé válnak a különböző technikák alkalmazásával saját feszültség szintjük csökkentésére és megszüntetésére.

---

²³ Ádám – Mészáros, 2012. 128.

²⁴ Shin – Noh – Jang – Park – Lee, 2013. 134.

²⁵ Kopp, 2008. 597.

²⁶ Ádám – Mészáros, 2012.

²⁷ Szényei – Ádám – Györffy – Túry, 2015.

²⁸ Stauder – Balog – Kovács – Susánszky, 2016.

A kiégés és az elkötelezettség között a nemzetközi trendeknek megfelelően jelen vizsgálatban is közepesen erős fordított irányú kapcsolatot találtunk ($r = -0,03$ és $-0,06$).²⁹ A kiégés személyeshatékonyág-dimenziója pedig erős összefüggést jelzett az elkötelezettség-dimenzióival, ez utóbbi megerősítheti azt a nemzetközi viszonylatban már ismert felvetést, hogy érdemes a hatékonyságérzetet inkább az elkötelezettség inverzeként felfogni.³⁰ Az elkötelezettség – energia komponensének átlagértéke (3,97) alacsonyabb az általunk megkérdezett magyar pedagógusok esetében, összevetve a kanadai ($n = 745$, $M = 5,38$),³¹ valamint a finn ($n = 2038$, $M = 4,50$)³² kollégákkal. Ezt talán részben magyarázhatja a fáradtságról panaszkodók magas száma vizsgálatunkban, ugyanakkor a mintaelemszám az említett két tanulmányban lényegesen magasabb volt.

Meg kell említenünk kutatásunk korlátait is. Nem valószínűségi mintával dolgoztunk, így megállapításaink nem értelmezhetők a magyar pedagógusok egészére. A vizsgálat keresztmetszeti jellegéből adódóan oksági összefüggések megállapítására nem nyílik lehetőség. Önbeszámolón alapuló vizsgálatról van szó, így minden önkítöltésből adódó torzító tényezővel számolnunk kell (pl. kedvezőbb benyomáskeltés, hiányos kitöltés). Ugyanakkor fontos az erősségek kiemelése is: validált és nemzetközi viszonylatban elismert mérőeszközökkel dolgoztunk a kutatás során, illetve tudomásunk szerint az elkötelezettség és a kiégés összefüggéseit pedagógusok körében hazánkban eddig nem vizsgálták.

Dr. Tandari-Kovács Mariann
adjunktus
Gál Ferenc Főiskola
Nevelés- és Társadalompszichológia Tanszék

---

²⁹ Schaufeli – Martínez – Pinto – Salanova, 2002. 464.

³⁰ Durán – Fernandez – Berrocal, 2006.; Schaufeli – Martínez – Pinto – Salanova – Bakker, 2002.

³¹ Trepanier – Fernet – Austin – Forest – Vallerand, 2014. 363.

³² Hakanen – Bakker – Schaufeli, 2006. 510.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ádám Szilvia – Mészáros Veronika: *A humán szolgáltató szektorban dolgozók kiégésének mérésére szolgáló Maslach Kiégés Leltár magyar változatának pszichometriai jellemzői és egészségügyi korrelátumai orvosok körében. Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 13/2 (2012), 127–143.

Bakker, Arnold B. – Demerouti, Evangelia: *Towards a model of work engagement. Carreer Development International*, 13 (2008), 209–223.

Bakker, Arnold B. – Demerouti, Evangelia – Schaufeli, Wilmar B.: *The crossover of burnout and work engagement among working couples. Human Relation*, 58/5 (2005), 661–689.

Barth, Roland S.: *Improving Schools from Within*. San Francisco, Jossey-Bass Publishers, CA. 1990.

Benner, April D. (2000): *The Cost of Teacher Turnover*. Austin, Texas Center of Educational Research.

Burke, Ronald – Greenglass, Esther: *A Longitudinal Study of Psychological Burnout in Teachers, Human Relations*, 48/2 (1995), 187–202.

Cserháti Zoltán – Stauder Adrienne (2008): *Szubjektív testi tünetek és szomatizáció*. In: Kopp Mária (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Budapest, Semmelweis Kiadó, 592–598.

Dékány Erika (2017): *Stressz, megküzdés, vallásos megküzdés és kiégés vizsgálata egyházi és állami intézményben tanító pedagógusok körében*. Szakdolgozat. Gál Ferenc Főiskola.

Durán, Extremera – Fernandez, Rey – Berrocal, Montalbán: *Predicting academic burnout and engagement in educational settings: assessing the incremental validity of perceived emotional intelligence beyond perceived stress and general self-efficacy. Psicothema*, 18 Suppl (2006), 158–164.

Egyed, Carla J. – Short, Rick J.: *Teacher Self-Efficacy, Burnout, Experience and Decision to Refer a Disruptive Student. School Psychology International*, 27/4, (2006), 462–474.

Fekete Sándor: *Segítő foglalkozások kockázatai. Helfer szindóma és burnout jelenség. Psychiatria Hungarica*, 1, (1991), 17–29.

Hakanen, Jari J. – Bakker, Arnold B. – Schaufeli, Wilmar B.: *Burnout and Work Engagement Among Teachers, Journal of School Psychology*, 43/6 (2006), 495–513.

Hegedűs Katalin: *A haldokló betegeket kísérő személyzet mentálhigiéneje, a kiégés és a pszichés terhek csökkentésének lehetőségei. Lege Artis Medicinae*, 10/5 (2000), 448–452.

Kovács Mariann: *Érzelmi munka a tanításban – egy vizsgálat tanulságai. Módszertani Közlemények*, 49/5 (2009), 193–199.

Kroenke, Kurt – Spitzer, Robert L. – Williams, Janet B. W.: *The PHQ-15: Validity of a new measure for evaluating the severity of somatic symptoms*, *Psychosomatic Medicine*, 64/2 (2002), 258–266.

Maslach, Christina – Jackson, Susan E. (1993): *Maslach Burnout Inventory: Manual* (2nd ed). Palo Alto, CA. Consulting Psychologist Press.

Maslach, Christina – Leiter, Michael, P. (1997): *The truth about burnout: How organizations cause personal stress and what to do about it*. San Francisco, Jossey-Bass.

Mihálka Mária – Pikó Bettina: *Pedagógusok élettől való elégedettsége és összefüggése a kiegészéssel, valamint a pszichoszomatikus egészség mutatóival. Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 19/2 (2018), <https://doi.org/10.1556/0406.19.2018.006>

Paksi Borbála – Schmidt Andrea: *Pedagógusok mentálhigiéné állapotja. Különös tekintettel az iskolai értékátadást, egészségfejlesztést és problémakezelést befolyásoló dimenziókra. Új Pedagógiai Szemle*, <http://ofi.hu/paksi-borbala-schmidt-andrea-pedagogusok-mentalhigienes-allapota1> (letöltve: 2018. március 19.)

Petróczi Erzsébet – Fazekas Mária – Tombác Zsuzsanna – Zimányi Mária: *A kiegész jelensége pedagógusoknál. Magyar Pszichológiai Szemle*, 3 (1999), 429–441.

Rudow, Berndt (1999): *Stress and burnout in the teaching profession: European studies, issues, and research perspectives*. In: Vandenberghe R. – Huberman A. M. (eds.), *Understanding and preventing teacher burnout: A sourcebook of international research and practice*. New York, NY, US, Cambridge University Press, 38–58.

Schaufeli, Wilmar B. – Martínez, Isabel M. – Pinto, Alexandra – Salanova, Marisa – Bakker, Arnold B.: *Burnout and Engagement in University Students. Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33/5, (2002), 464–481.

Schaufeli, Wilmar B. – Bakker, Arnold B. – Salanova, Marisa: *The measurement with work engagement with a short questionnaire. A cross-national study. Educational and Psychological Measurement*, 66/4 (2006), 701–716.

Schaufeli, Wilmar B.: *Workaholism, Burnout, and Work Engagement: Three of a kind or three different kinds of Employee Well-being? Applied Psychology: An International Review*, 57/2, (2008), 173–203.

Shin, Hyojung – Noh, Hyunkyung – Jang, Yoojin – Park, Yang Min – Lee, Sang Min: *A longitudinal examination of the relationship between teacher burnout and depression. Journal of Employment Counseling*, 50/3 (2013), 124–137.

Stauder Adrienne – Balog Piroska – Kovács Mónika – Susánszky Éva: *A Williams Élet Készségek® stresszkezelő és pszichoszociális készségfejlesztő program magyar adaptációja és 10 éves tapasztalatai. Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 17/2 (2016), 81–95.*

Szabó Éva – Jagodics Balázs: *Erőforrások és követelmények. A tanári kiegész munkahelyi tényezőinek komplex vizsgálata. Iskolakultúra, 26/11 (2016), 3–15.*

Szényei Gábor András – Ádám Szilvia – Györffy Zsuzsa – Túry Ferenc: *A kiegészi szindróma megelőzése – A hagyományoktól a modern információs technológiákig, Magyar Pszichológiai Szemle, 4/8 (2015), 847–862.*

Trepanier, Sarah-Geneviève – Fernet, Claude – Austin, Stéphanie – Forest, Jacques – Vallerand, Robert J.: *Linking job demands and resources to burnout and work engagement: Does passion underlie these differential relationships? Motivation and Emotion, 38/3 (2014), 353–366.*

ANGOL, MINT IDEGENNYELVŰ SZÓKAPCSOLATOK ISMERETÉNEK VIZSGÁLATA NÉHÁNY HÁTTÉRVÁLTOZÓVAL ÖSSZEFÜGGÉSBEN

BEVEZETÉS

Mostanra már elismert tény, hogy a szótudás bármilyen nyelven a nyelvi képességek fő előrejelzője.¹ A szókincs központi szerepének a felismerése jelentős mennyiségű tanulmányt inspirált a szükséges szókincs méretének meghatározására. Kutatásában Laufer² azt a következtetést vonta le, hogy a szavak 95%-ának ismerete szükséges annak érdekében, hogy a szöveg megértése ne ütközzék akadályba. Egy ezt követő vizsgálatban Nation³ pedig már arra a következtetésre jutott, hogy nem is 95%, hanem 98% szükséges a szöveg megértéséhez.

A szótanítás és szótanulás fontossága mellett megkerülhetetlen, hogy a szókapcsolatok egyre inkább kiemelt figyelmet kapjanak a nyelvórákon, valamint, hogy ezeknek a szókombinációknak tanítása és elsajátítása hangsúlyos legyen.⁴ Mivel a PV-k jelentős részét teszik ki az anyanyelvi nyelvhasználók mindennapi beszédének, egyre nagyobb hangsúlyt kap a PV-k tantervekben való megjelenése. Továbbá számos tanulmány⁵ született az elmúlt időszakban a szókapcsolatok elsajátításával kapcsolatos kutatásokról. A PV meghatározása szinte egybehangzó a szakirodalomban,⁶ mint egy olyan kifejezés (pl. 'take off' vagy 'look down on'), amelyben az ige egy prepozícióval társul, és igeként funkcionál, amelynek a jelentése eltér az azt alkotó két szó külön-külön vett jelentésétől. A nyelvpedagógiában és nyelvkönyvekben használatosak még a következő fogalmak: 'word chunks', 'formulaic sequences', multi-word untist, 'phrasemes'. Jelen, magyarul írt tanulmányomban a 'kollokációk', 'szókapcsolatok', 'szókombinációk' és 'idiómák' kifejezéseket egymás szinonimáiként fogom használni. A tanulmányban bemutatom a szókapcsolat-tudás összefüggéseit más háttérváltozókkal.

---

¹ Laufer, 1997.; Nation – MacAlistar, 2010.

² Laufer, 1997.

³ Nation, 2013.

⁴ Wray, 2002.

⁵ Gardner – Davies, 2013.

⁶ Garnier – Schmitt, 2015.

KORÁBBI IDIÓMAISMERETET VIZSGÁLÓ KUTATÁSOK

Három fő okot fogalmaztak meg a kutatók arra problémára válaszul, hogy miért nehéz angolt, mint idegennyelvet tanulóknak a szókapcsolatokat elsajátítaniuk: 1) a nyelvtanulóknak kínált feltételek nem elégségesek, mert az autentikus célnyelvvel csupán keveset érintkeznek; 2) általában a nyelvtanulók és a tanáraik különálló szavakra koncentrálnak, mintsem szókapcsolatokra; 3) mivel a kifejezések jelentése sokszor idiomatikus és nehéz kikövetkeztetni, így a tanulók számára azok nehezebben értelmezhetőek, illetve számos esetben nehéz felismerni a szókapcsolatokat.⁷

Egy vizsgálatban⁸ nyelvtanulók többértelmű gyakori vonzatos igék (phrasal verbs) tudását térképezték fel olyan háttérváltozók tükrében, amelyek befolyásolják a vonzatos igék elsajátítását. A kutatók egy papír-ceruza tesztet fejlesztettek ki, amelyben a tanulóknak a produktív tudásukról kellett számot adniuk. A szövegbeli hiányokat kellett pótolniuk az adatközlőknek azzal a segítséggel, hogy az ige és a vonzat kezdőbetűi láthatóak voltak. A mérőeszköz 32 szó szerinti jelentésű és 68 átvitt értelmű vonzatos igét tartalmazott. Arra az eredményre jutottak, hogy a jelentés kikövetkeztetése, a nyelvtanulással eltöltött idő és az idegennyelvi környezetben eltöltött idő nem megfelelő magyarázói a vonzatos igék tudásának. Másrésről a szógyakorisági rangsorban betöltött hely a vonzatos igék tudásával erős kapcsolatot mutatott, mint ahogy a tanuló által az idegennyelvi olvasással eltöltött idő és a közösségi médiában való részvétel is.

Egy másik kutatásban⁹ spanyol nyelvtanulók angol produktív szókapcsolat-tudását mérték fel. A mérőeszközben szereplő szókapcsolatok kiválasztását korpuszok segítségével végezték el. A diagnosztikus eszköz mellett a résztvevőknek továbbá egy kérdőívet kellett kitölteniük, amely olyan változókra kérdezett rá, mint a tanórán kívül angoltanulással töltött idő, filmnézés és a közösségi médiában való részvétel. A teszt szóalak-felidézés modalitásban mérte a tanulók tudását.¹⁰ Kilencvenhat különböző gyakoriságú szókapcsolatot tartalmazott a mérőeszköz. Az itemeket mondatokba ágyazták a tesztkészítők, és a résztvevőktől azt kérték, hogy kétszavas szókapcsolatokat írjanak azon szavak helyett, amelyeket a szövegben helyettesíteni kellett a kifejezésekkel. Ebben a tesztben is a kifejezések szavainak első betűit megadták a tanulók számára annak érdekében, hogy szűkíteni lehessen a beírandó szókapcsolatokat. A résztvevők 56,6%-ot értek el, amely alapján kijelenthető, hogy jelentős számú kifejezést ismertek a tanulók. Ami a háttérváltozókat illeti, kimutatható volt, hogy a nyelvvel való mindennapi foglalkozás a legerősebb jóslója a szókapcsolatok ismeretének. Emellett az angol szövegek

⁷ Henrikssen, 1999.

⁸ Garnier – Schmitt, 2016.

⁹ Gonzalez Fernandez – Schmitt, 2015.

¹⁰ A feladatmegoldási modalitásokról lásd bővebben: Thékes, 2016.

online és offline olvasása is erős kapcsolatot mutatott a szókapcsolatok tudásával. Ugyanakkor a kutatók azt is megállapították, hogy az angol nyelvű zenehallgatás semmilyen összefüggésben nincs a kifejezések ismeretével.

Pellicer-Sanchez¹¹ (2015) egy másik vizsgálatban a kifejezések véletlenszerű elsajátítását vizsgálta. A résztvevők nem létező szavakból álló szerkezeteket olvastak egy szövegben. A hat álszerkezet tudását egy héttel az olvasás után mérte fel a kutató felidézés- és felismerés-modalitásban.

Schmitt és Redwood¹² 68 különböző nemzetiségű, közép-, illetve felsőfokú szinten álló angolul tanuló vonzatos igékkel kapcsolatos ismeretét vizsgálta. A mérőeszköz 60 vonzatos igét tartalmazott, amelyek többségét a British National Corpusból¹³ merítették. A leggyakoribb vonzatos igéket választották ki. A kutatók mind receptív, mind pedig produktív tudást mértek. A kutatás egyik fő következtetése az volt, hogy a gyakoriság szoros összefüggésben áll a vonzatos igék ismeretével, ugyanakkor arra is rámutattak, hogy a tanulás során nem a leggyakoribb igéket sajátítják el legkorábban a tanulók. Fontos megállapítása a tanulmánynak, hogy a receptív tudás teszten 65,2%-ot értek el a résztvevők, szemben a produktív teszttel, ahol is 48,2%-ot. Ez az eredmény hasonló egy másik kutatáshoz,¹⁴ amelyben leszögezték, hogy a receptív tudás jelentősen nagyobb a produktív tudásnál. Továbbá a kutatók megállapították, hogy a nyelvi szint szignifikánsan korrelál a vonzatos igék ismeretével.

Egy másik tanulmányban¹⁵ is a gyakoriság állt a középpontban. Ebben a tanulmányban kínai nyelvtanulók vonzatos igékkel kapcsolatos ismerete került vizsgálat alá, az ötven leggyakoribb vonzatos ige ismeretét mérték fel. Hasonlóan a korábbi vizsgálatokhoz, kimutatható volt, hogy a gyakoriság szoros kapcsolatban van az ismerettel. Ugyanakkor a tanulmány fontos hiányosságára hívták fel a figyelmet,¹⁶ ami pedig abban található, hogy a vonzatos igék többértelműségét nem vették figyelembe.

Egy másik empirikus vizsgálatban Macis és Schmitt¹⁷ harminc olyan szókapcsolat átvitt értelmének az ismeretét vizsgálta, amelyeket mind szó szerinti mind átvitt értelemben lehet használni. A 107 spanyol anyanyelvű, Chilében élő, angolul tanuló résztvevő egy kifejezések ismeretét felmérő tesztet töltött ki. Az itemeket vonatkozó mellékmondatokba ágyazták be a tesztszerkesztők. Az eredmények értelmezésekor arra derült fény, hogy korlátos a kifejezések ismerete: a résztvevők 33%-os átlageredményt értek el. A teszt mellett más változók hatását is vizsgálták,

¹¹ Pellicer-Sanchez, 2015.

¹² Schmitt – Redwood, 2011.

¹³ Gardner – Davies, 2013.

¹⁴ Koya, 2005.

¹⁵ Chen – Baker, 2010.

¹⁶ Conklin – Schmitt, 2015.

¹⁷ Macis – Schmitt, 2017.

mint például gyakoriság, jelentés felismerhetősége, az egyetemen töltött évek és az idegen nyelv tanulásával töltött napi idő. A gyakoriság és a jelentés felismerhetősége nem állt szoros kapcsolatban az átvitt értelmű kifejezések tudásával. Ugyanakkor szignifikáns összefüggés volt kimutatható a tudás ilyen formája és az egyetemen eltöltött idő, valamint egy angol anyanyelvű országban eltöltött idő között.

Nguyen és Webb¹⁸ az előzőekben leírtakhoz hasonlóan gyakori szókapcsolatok tudását vizsgálta. A kifejezések ismeretének vizsgálatát a következő háttérváltozók tükrében végezték el: gyakorisági rangszám, mondatban betöltött szerep és kongruencia (szavak egymást jósoló hatása). A mérőeszköz egy 180 itemből álló receptív tudást mérő teszt volt, amelyben a kifejezéseket kellett párosítani a jelentésekkel. A kutatást 100 angol szakos vietnámi egyetemistával végezték el. Az eredményeket összevetették a Vocabulary Levels Test-en¹⁹ kapott adatokkal, és azt találták az elemzés során, hogy az egyetemisták sokkal szerényebb szókapcsolat-tudással rendelkeznek, mint különálló szavak ismeretével, továbbá megállapították, hogy a gyakoriság szoros kapcsolatban áll a kifejezések receptív ismeretével.

SZÓKAPCSOLATOK TUDÁSÁT MÉRŐ TESZTEK

Jelen fejezetben kísérletet teszek az eddig a szakirodalomban megjelent validált szókapcsoltok tudását mérő tesztek bemutatására.

COLLEX teszt

Gyllstad²⁰ a COLLEX nevű tesztet fejlesztette ki és validálta. A teszt jelentés-felismerés-modalitásban receptív szókapcsolat-tudást mér, és 50 feladatot tartalmaz. A szókapcsolatok ige-főnév kombinációk. A teszt során a tanulók három szókapcsolatot látnak feladatonként. Az egyiket kell megjelölni, mint létező kifejezést. Az 1. ábra mutatja be a COLLEX teszt egyik feladatát.

---

a. barbed wire

b. twisted wire

c. nailed wire

a b c

---

1. ábra. Egy COLLEX itemre példa

---

¹⁸ Nguyen – Webb, 2016.

¹⁹ ld. Thékes, 2016.

²⁰ Gyllstad, 2009.

COLLMATCH teszt

Szintén Gyllstad²¹ fejlesztette ki ezt a mérőeszközt, amely nagyon hasonló az X_Lex teszthez²². Az úgynevezett Igen/Nem tesztben a tesztkitöltőknek egy Igent vagy egy Nemet kell bejelölniük annak függvényében, hogy létezik-e a kifejezés vagy nem. Nem létező kifejezés igennel való bejelölése esetén büntető pont jár az értékeléskor. A 2. ábra mutatja be a COLLMATCH teszt egyik feladatát.

---

catch a cold	draw a limitation
Yes	Yes
No	No

---

2. ábra. A COLLMATCH-re példa

Words that go together (WGT) teszt

A WGT-t Dabrowska²³ validálta, és 40 különböző gyakoriságú itemet tartalmaz. A validálást 80 anyanyelvi angolt beszélő bevonásával végezték el. Elkülönítésmutatókkal igazolták az egyes itemek megbízhatóságát. Alacsony elkülönítési értékeknél az adott itemet másikra cserélték ki. A 3. ábra mutatja be a WGT teszt egyik mintafeladatát. A tanulók egyik felének számára az utasítás így szólt: „Az t a kifejezést válaszd ki, amely a legtermészetesebben hangzik”.

---

blatant lie	boost production	odd remark
clear lie	double production	peculiar remark
conspicuous lie	enlarge production	queer remark
distinct lie	extend production	unnatural remark
recognizable	lie redouble production	weird remark

---

3. ábra. A WGT mintafeladata

---

²¹ Gyllstad, 2009.

²² Meara – Milton, 2003.

²³ Dabrowska, 2014.

Ezzel az eszközzel már elvégeztek egy nagyobb volumenű kutatást. Két fontos következtetést vont le a kutató²⁴. Az egyik, hogy a szótudással van a legszorosabb összefüggésben a kifejezések tudása. A másik, hogy váratlanul alacsony pontszámot értek el az anyanyelvi adatközlők. Ez a tény kétségessé teszi a teszt validitását idegennyelv-tanulóokra vonatkoztatva.

Papír-ceruza vonzatos igék teszt szóalak-felidézéssel²⁵

Garnier és Schmitt tesztjében mondatokat kapnak az adatközlők, amelyekből a vonzatos igéket eltávolították. Hasonlóan a Productive Vocabulary Test-hez,²⁶ a vonzatos igék két tagjának kezdőbetűit adják csak meg a szövegen belül. A mondatok végén zárójelben a vonzatos igék hagyományos igékkel leírt szinonimái találhatóak meg. A 4. ábra a teszt egyik mintafeladatát mutatja be.

The bus is going to be here quite soon. You need to g_____o_____at the front door.
(board the bus)

---

4. ábra. A vonzatos igék tesztjének mintafeladata

A mérőeszközt 30 anyanyelvű egyetemista részvételével próbálták ki. A validálási eljárásba pedig nem anyanyelvű PhD-hallgatókat vontak be. Az anyanyelvű résztvevők a teszt kipróbálásakor a hangosan gondolkodtatás módszerével mondhattak véleményt, hogy szerintük az adott item mennyire hangzik autentikusnak.

A KUTATÁS ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS CÉLJA

A fent felsorolt tesztek és az azokban szereplő itemek figyelembevételével egy új, angol idioma-ismeretet vizsgáló mérőeszközt szándékoztam kifejleszteni. A szakirodalom figyelembevételével azt a döntést hoztam, hogy az idiómák ismeretét a következő háttérváltozókkal vizsgálom meg: induktív gondolkodás, szótanulási stratégiák, nyelvtanulási attitűdök. A kutatást papír-ceruza mérőeszközökkel végeztem el, ugyanakkor a jövőben a következő vizsgálataim során már online felületen veszem majd fel az adatokat.

---

²⁴ Dabrowska, 2014.

²⁵ Garnier – Schmitt, 2016.

²⁶ Laufer – Nation, 1999.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK

Négy kutatási kérdést fogalmaztam meg, keresve a választ az angol idiómateszt eredményeinek összefüggéseire más háttérváltozókkal.

- 1) Hogyan korrelálnak az angol idiómateszten elért eredmények a nyelvtanulás iránti attitűddel?
- 2) Hogyan függ össze a szótanulási stratégia használata az idióma-elsajátítással?
- 3) Hogyan függenek össze az induktív gondolkodás és az angol idiómateszten elért eredmények?
- 4) Hogyan magyarázzák az egyes háttérváltozók az idiómák ismeretét?

A MINTA ÖSSZETÉTELE ÉS ADATFELVÉTEL

A vizsgálatba kilencedik évfolyamos magyar középiskolás diákokat (N = 77; N fiúk = 34, N lányok = 43) vontunk be. Az adatfelvételt 2017 áprilisában két szegedi középiskolában végeztem el. A teszt és a háttérkérdőívek kitöltése 90 percet vett igénybe. Az első 45 percet követően öt perc szünetet kaptak a résztvevők.

MÉRŐESZKÖZÖK

1) Idiómateszt

Az idiómateszt 50 feladatot tartalmazott receptív felismerés modalitásban. A feladat-kitöltők egy mondatot olvastak feladatonként. A mondat egyik részét félkövéren kiemeltem. A félkövéren jelzett szó helyettesíthető volt a feladatban megadott négy idióma valamelyikével. Az idiómákat a következők alapján választottam ki: 1) a szókapcsolat igei része a British National Corpus²⁷ 5000 leggyakoribb szava közé tartozik, 2) a középiskolások által használt tankönyv alapján és 3) tanárokkal készült interjúk alapján. A tesztet korábban egy húszfős mintán kipróbáltam, és itemanalízisnek vettem alá. Az elkülönítés-mutatókkal megállapított értékek szerint azokat az itemeket, amelyek nem illeszkedtek a teszthez, kicseréltem, és egy újabb, ezúttal tizenöt fő részvételével elvégzett validálási eljárás során véglegesítettem a tesztet. Az 5. ábrán a teszt egyik példafeladata látható.

---

²⁷ Kilgarriff, 1996.

Prices are going up on the stock exchange. We have a .....market.	a) chicken
	b) bull
	c) elephant
	d) zebra

5. ábra. Az idiómateszt egyik példafeladata

2) Szótanulási stratégiák kérdőív

Egy korábban kifejlesztett és item-analízisnek alávetett mérőeszközömet használtam a kutatás során.²⁸ A kérdőív 52 tételt tartalmaz, és olyan állításokat kapnak a tanulók, mint pl. „magyar–angol szókártyákat készítek”. Az adható válaszok egy gyakorisági skálán meghatározott négy elem: „soha”, „havonta”, „hetente”, „mindig”. A 6. ábra szemlélteti a kérdőív első néhány állítását.

Jelöld be X-szel azt az állítást, ami leginkább jellemző rád!

	Soha	Hetente	Havonta	Mindig
1. Az új szavakat mondatban használom.				
2. Úgy tanulom az új szavakat, hogy sokszor leírom azokat.				
3. Az új szavakat sokszor hangosan kimondom.				
4. Szótárfüzetet használok a szavak tanulására.				
5. Az újonnan megtanult szavakat szóban használom, hogy minél előbb megtanuljam.				

6. ábra. A szótanulási stratégiákat vizsgáló kérdőív néhány állítása

²⁸ ld. Thékes, 2016.

3) Induktív gondolkodást mérő kérdőív

Csapó²⁹ átfogóan vizsgálta magyar iskolások körében az induktív gondolkodást. Mivel mintájába 11. évfolyamosok is bevonásra kerültek, így úgy ítélem meg, hogy az induktív gondolkodást mérő tesztjének szóanalógiás részét felhasználhatom a kutatásomhoz. Húsz feladatot tartalmazott ez a konstruktum mérésére szolgáló teszt. A 7. ábra mutatja be az egyik feladatot.

Szóanalógiák

SZÉK : BŰTOR = KUTYA : ?

a MACSKA   b ÁLLAT   c TACSKÓ   d ASZTAL   e KUTYAÓL

7. ábra. Példafeladat az induktív gondolkodás felmérésére szolgáló tesztből

4) Nyelvtanulás iránti attitűdök

Kutatásomhoz Nikolov³⁰ nyelvtanulás iránti attitűdök kérdőívét használtam, amelyet korábban harmincezer magyar iskolás bevonásával használtak adatgyűjtéshez. A 8. ábrán mutatom be a kérdőív utasítását és néhány tételét.

Kérünk, tegyél egy értéket 1–4 között az állítás mellé:

Egyáltalán nem érték egyet.	Nem érték egyet.	Egyet érték.	Nagyon egyet érték.
1	2	3	4

1. *Nekem nagyon tetszik ez a nyelv.*
2. *Ezt a nyelvet tudni számomra haszontalan dolog.*
3. *Szüleim fontosnak tartják, hogy tudjak ezen a nyelven.*
4. *Érdekelnek azok az emberek, akik ezen a nyelven beszélnek.*
5. *Érdekelnek a tanult nyelvű filmek és popzene.*

8. ábra. A nyelvtanulás iránti attitűdöket vizsgáló kérdőív néhány tétele

²⁹ Csapó, 2003.

³⁰ Nikolov, 2003.

EREDMÉNYEK ÉS DISZKUSSZIÓ

A mérőeszközök megbízhatósági mutatói elfogadhatóak, amelyeket az 1. táblázatban mutatok be. A 0,8 Cronbach-alfa feletti értékek elfogadhatóak.

	Idiómateszt	Szótanulási stratégia kérdőív	Induktív gondolkodás	Nyelvtanulás iránti attitűdök
Cronbach-alfa	0,83	0,81	0,91	0,82

1. táblázat. A mérőeszközök megbízhatósági mutatói

Ahogy az az 1. táblázatból kitűnik, viszonylag elfogadható megbízhatósági adatokat kaptam. A legmagasabb, az induktív gondolkodást mérő teszt ilyen magas reliabilitási mutatója igazolható azzal, hogy több mint harminc éve validált és bevált mérőeszközzel van szó, melyet több tízezer résztvevővel használtak már, és többszöri itemanalízisre is volt lehetőség. Az idiómateszt megbízhatósági mutatója azért is elfogadható, mert egy kismintás itemanalízist kivéve nem volt még lehetőség több résztvevő bevonásával validálási eljárásra. A két kérdőív megbízhatósági mutatói is elfogadhatóak, és illeszkednek a korábban kapott adatokhoz. A reliabilitások elemzésén túl a leíró statisztikai adatokat a 2. táblázatban közlöm. Az adatok elemzését SPSS17 szoftverrel végeztem el.

	Idiómateszt	Szótanulási stratégia kérdőív	Induktív gondolkodás	Nyelvtanulás iránti attitűdök
Átlag (%)	52,54	65,62	88,71	68,45
Szórás (%)	2,61	3,62	2,74	1,81

2. táblázat. A mérőeszközök leíró statisztikai adatai %-ban

A 2. táblázatban szereplő adatok alapján elmondható, hogy az adatközlők majdnem 50% alatt teljesítettek, ami azt jelenti, hogy egy jól differenciáló mérőeszközzel van szó.

Annak érdekében, hogy a kapott eredmények alapján a különböző változók közti kapcsolatokat feltárjam, korrelációanalízist végeztem, melynek adatait a 3. táblázat tartalmazza.

	Idiómateszt	Szótan.i strat.	Ind.gond.	Nyelvt. ir. att.
Idiómateszt	X	0,63 (p < 0,05)	0,85 (p < 0,05)	0,71 (p < 0,05)
Szótan.i strat.	0,63 (p < 0,05)	X	0,73 (p < 0,05)	0,32 (p > 0,05) n.s.
Ind.gond.	0,85 (p < 0,05)	0,73 (p < 0,05)	X	0,22 (p > 0,05) n.s.
Nyelvt. ir. att.	0,73 (p < 0,05)	0,32 (p > 0,05) n.s.	0,22 (p > 0,05) n.s.	X

3. táblázat. A korrelációanalízis eredményei

A 3. táblázat egyértelműen megmutatja, hogy az induktív gondolkodási képességekkel áll a legszorosabb kapcsolatban az idiómák ismerete. A kikövetkeztetés képessége a szakirodalom szerint³¹ is jelentős mértékben magyarázhatja a szókapcsolatok tudását. Hasonlót állítanak egy másik tanulmányban,³² tehát ez az eredmény megalapozott korábbi kutatások alapján is. Ez az összefüggés szignifikáns, továbbá rá lehet arra is mutatni, hogy mind a nyelvtanulás iránti attitűdökkel, mind a szótanulási stratégiákkal szoros kapcsolatot mutat a jelen tanulmányban vizsgált konstruktum. A többi háttérváltozót illetően figyelemre méltó tény, hogy az induktív gondolkodás és a szótanulási stratégiák szignifikáns összefüggést mutatnak egymással. Ezek szerint a kikövetkeztetés képessége függ attól, mennyire hatékony szótanulási, szókapcsolat-tanítási stratégiákat használnak a tanulók. Mivel kíváncsi voltam arra, hogy mely változó magyarázza legnagyobb mértékben az angol idiómák ismeretét, regresszióanalízist végeztem, melyet a 4. táblázatban közlök.

Független változó: *Idióma ismerete*

Szótan.strat.	2,11 (p > 0,05)
Ind. gond.	12,44 (p < 0,05)
Nyelvt. ir.att.	8,62 (p < 0,05)
Teljes megmagyarázott variancia	23,17

4. táblázat. A regresszióanalízis eredményei.

³¹ Nattinger – deCarrico, 1993.

³² Nguyen – Webb, 2016.

A regresszióanalízis eredménye alapján elmondható, hogy a vizsgált háttérváltozók kevesebb mint 24%-ban magyarázzák a teljes varianciát, vagyis az idiómaismeretet előrejelző háttérváltozók több mint 70%-át nem ismerjük. Mindenesre, ahogy más tanulmány rámutat,³³ feltárásra vár még, mely változók is állnak igazából a szókapcsolatok ismeretének hátterében. A kutatásomban vizsgált modellben az induktív gondolkodás képessége bír a legnagyobb magyarázó erővel, de ez a változó is csupán a teljes variancia kevesebb mint 13%-át magyarázza. A nyelvtanulás iránti attitűdök ennél is alacsonyabb mértékben magyarázzák a szókapcsolatok ismeretét, bár szignifikáns összefüggés van ezen konstruktum és a független változó között.

ÖSSZEGZÉS ÉS JÖVŐBENI KUTATÁSI IRÁNY

Az első kutatási kérdésre („*Hogyan korrelálnak az angol idiómateszten elért eredmények a nyelvtanulás iránti attitűddel?*”) az a válasz adható, hogy az attitűdök szoros kapcsolatban állnak a szókapcsolatok ismeretével. Ebből levonható az a következtetés, hogy minél pozitívabb valaki hozzáállása a nyelvtanuláshoz, annál hatékonyabban sajátítja el az idiómákat. Ez összhangban van Nikolov³⁴ megállapításaival. Ami a második kérdést („*Hogyan függ össze a szótanulási stratégia használat az idióma elsajátítással?*”) illeti, elmondható, hogy a szótanulási stratégiák hatékony használata kevésbé áll szoros összefüggésben a kollokációk tudásával, vagyis a megfelelő szótanulási stratégia kiválasztása kevésbé jelentősen járul hozzá a szókapcsolatok elsajátításához, mint az attitűdök, illetve az induktív gondolkodási képesség. Ezzel meg is válaszolhatom a harmadik kutatási kérdést („*Hogyan függ össze az induktív gondolkodás és az angol idióma teszten elért eredmények között?*”), azzal, hogy az fenti tanulmányrészben elemzettek szerint az induktív gondolkodás áll a legszorosabb kapcsolatban az idiómák ismeretével. A negyedik kutatási kérdés („*Hogyan magyarázzák az egyes háttérváltozók az idiómák ismeretét?*”) vonatkozásában elmondható, hogy az induktív gondolkodási képesség a legmeghatározóbb magyarázó erejű háttérváltozó a szókapcsolatok ismeretét vizsgáló modellben.

A kutatást a jövőben nagyobb mintán és online felületen tervezem majd elvégezni újabb háttérváltozók bevonásával, mint például elsajátítási motiváció,

---

³³ Garnier – Schmitt, 2016.

³⁴ Nikolov, 2003.

nyelvtanulási szorongás és nyelvérzék. Az adatgyűjtést korábban validált mérő-eszközökkel kivitelezem, és az eredményeket, kapott adatokat nem a klasszikus tesztelmélet eszközeivel végzem el, hanem ún. *structural equation modelling* (SEM) módszerrel vizsgálom meg, mely háttérváltozók befolyásolják a legnagyobb mértékben a szókapcsolatok tudását.

Dr. Thékes István
adjunktus
Gál Ferenc Főiskola
Társadalompedagógia Tanszék

FELHASZNÁLT IRODALOM

Chen, Y. – Baker, P. (2010): *Lexical bundles in L1 and L2 academic writing*. *Language Learning and Technology*, 14(2), 20–39.

Conklin, k. – Schmitt, N. (2015): *The processing of formulaic language*. *Annual Review of Applied Linguistics*, 32, 45–61.

Csapó Benő (2003): *A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Dabrowska, E. (2014): *Words that go together*. *The Mental Lexicon*, 9(3), 401–418.

Gardner, D. – Davies, M. (2013): *A new academic vocabulary list*. *Applied Linguistics*, 35(3), 305–327.

Garnier, M. – Schmitt, N. (2016): *Picking up polysemous phrasal verbs: How many do learners know and what facilitates this knowledge?* *System*, 59, 29–44.

Gonzalez Fernandez, B. – Schmitt, N. (2015): *How much collocation knowledge do L2 learners have?* *International Journal of Applied Linguistics*, 166(1), 94–126.

Henriksen, B. (1999): *Three dimensions of vocabulary development*. *Studies in Second Language Acquisition*, 21(2), 303–317.

Kilgarriff, A. (1997): *Putting frequencies in the dictionary*. *International Journal of Lexicography*, 10(2), 135–155.

Koya, T. (2005): *The acquisition of basic collocations by Japanese learners of English*. Waseda University, Tokyo.

- Laufer, B. – Nation, I.S.P. (1999): *A vocabulary size test of controlled productive ability*. *Language Testing*, 16(1), 33–51.
- Laufer, B. (1997): *What's in a word that makes it hard or easy: some intralexical factors that affect the learning of words*. In: N. Schmitt & M. McCarthy (Eds.), *Vocabulary: description, acquisition and pedagogy*. (pp. 140–155). Cambridge, Cambridge University Press.
- Macis, M. – Schmitt, N. (2017): *Not just 'small potatoes': Knowledge of the idiomatic meanings of collocations*. *Language Teaching Research*, 21(3), 321–340.
- Meara, P. – Milton, J. (2003): *X-Lex: The Swansea Vocabulary Levels Test*. Newbury, Express Publishing.
- Nation, I.S.P. (2013): *Learning vocabulary in another language*. Second edition. Cambridge, Cambridge University Press.
- Nation, I.S.P. – Macalister, J. (2010): *Language Curriculum Design*. New York, Routledge.
- Nattinger, J. – deCarrico, J. (1992): *Lexical phrases and language teaching*. Oxford, Oxford University Press.
- Nguyen, T. – Webb, S. (2016): *Examining second language receptive knowledge of collocation and factors that affect learning*. *Language Teaching Research*, 20(1), 1–23.
- Nikolov, M. (2003): *Hatodikosok stratégiahasználata olvasott szöveg értését és íráskészséget mérő feladatokon angol nyelvből*. *Magyar Pedagógia*, 103(1), 5–34.
- Pellicer-Sanchez, A. (2015): *Learning L2 collocations incidentally from reading*. *Language Teaching Research*, 19(1), 1–22.
- Schmitt, N. – Redwood, S. (2011): *Learner knowledge of phrasal verbs*. New York, John Benjamins Publishing.
- Thékes, I. (2016): *Assessing young learners' EFL vocabulary and learning strategies*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem.
- Wray, A. (2002): *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge, Cambridge University Press

AZ EGYSZERI ALLERGÉNDÓZIS (NAZÁLIS PROVOKÁCIÓ) HATÁSA A FIZIKAI TELJESÍTŐKÉPESSÉGRE ÉS A KOGNITÍV FUNKCIÓRA PARLAGFŰ ALLERGIÁS BETEGEKEN

BEVEZETÉS

A rhinitis allergica az egyik leggyakoribb krónikus betegség, amelynek prevalenciája a fejlett országokban eléri a 20%-ot.¹ A tünetek kiváltásában szezonális vagy perenniális jellegű allergének játszanak szerepet, melyek perzisztáló vagy intermittáló panaszokat okoznak. Klasszikus tünetei a tüsszögés, viszketés, orrfolyás és az orrdugulás,² amelyek jelentősen befolyásolják az életminőséget azáltal, hogy megzavarják az alvást, a koncentrációt a tanulásban és a munkavégzésben, illetve a szabadidős tevékenységeket.³ A szénanátha magas prevalenciája ellenére kevés tanulmány foglalkozik azzal, hogy a tünetek milyen hatással vannak a kognitív funkciókra és a fizikai teljesítőképességre. Jelen tanulmány célja annak feltérképezése, hogy a rhinitis allergica milyen hatással van a légzési paraméterekre, a fittségi állapotról és a kognitív funkciókra. A rendszeres sport vajon befolyásolja-e az allergiás tüneteket, illetve azok életminőséget meghatározó szerepét? A nyílt, prospektív klinikai vizsgálatban allergiás élsportolókat hasonlítottunk össze olyan személyekkel, akik allergiásak, de nem sportolnak.

A sport és az allergia összefüggéséről évente alig száz közlemény jelenik meg, de a fokozódó érdeklődést mutatja, hogy számuk az elmúlt húsz évben megötszörözött. A publikált vizsgálatok eredményei alapján a testezés hatására a szénanáthás tünetek javulnak, jellemző például az orrdugulás csökkenése.⁴

---

¹ Kremer, 2002. 1310–1315.; Hartgerink-Lutgens, 2009. 500–508.

² Hartgerink-Lutgens, 2009. 500–508.; Borres, 2009. 1088–1092.

³ Laforest, 2005. 281–286.; Kremer, 2004. 171–176.; Leynaert, 2000. 1391–1396.

⁴ Richerson, 1968. 269–284.; Helenius, 2000. 444–452.; Alaranta, 2005. 707–711.

Emellett az olyan sportok, mint a hosszútávfutás vagy az úszás nem csak a légúti ellenállást csökkenthetik, hanem növelhetik az állóképességet és a tüdőkapacitást is.⁵ A sport kognitív funkciókra gyakorolt hatásával kapcsolatosan számos kutatás mutatta ki, hogy a rendszeres testedzés jótékony hatással van az idegrendszer működésére, ezáltal számos kognitív funkció működésére, mint a figyelem, a végrehajtó funkciók, a rövid távú emlékezet, a döntéshozatali képesség és a motoros funkciók.⁶

Az allergiás tünetek kognitív funkciókra gyakorolt hatásával kapcsolatban szintén kevés tanulmány született, s ezek is ellentmondásos eredményre jutottak. Egy részük nem talált különbséget olyan kognitív funkciók tekintetében, mint a verbális és a vizuális emlékezet, az információ feldolgozási sebesség,⁷ valamint a figyelmi folyamatok⁸ allergiás és nem allergiás kontrollszemélyek között. Kremer és munkatársai ezeket az eredményeket azzal magyarázták, hogy az allergiás személyek nagyobb mentális erőfeszítést tesznek a feladatok végrehajtásakor, ezzel kompenzálva az egyes kognitív területek alulműködését. Ezzel ellentétben, vannak olyan kutatások, amelyek csökkent figyelmi kapacitást és információfeldolgozási képességet,⁹ a rövid távú és verbális emlékezet alulműködését,¹⁰ nehezkesebb döntéshozatali képességet és meglassult motoros funkciókat¹¹ mutattak ki allergiás személyeknél a nem allergiás kontrollcsoportéhoz képest. Wilken és munkatársai¹² szimptomatikus és aszimptomatikus allergiás csoportok összehasonlítása során azt az eredményt kapták, hogy a tünetek a vigilanciában okoznak csökkenést, és az éberség csökkenésének következménye a figyelmi kapacitás, valamint a munkamemória zavara, illetve a reakcióidő lassulása. Blank és Remschmidt¹³ szerint az allergia azáltal hat a kognitív funkciókra, hogy az általa okozott gyulladás a neurális aktivitást is érinti, így befolyásolja mind a központi idegrendszer, mind az autonóm idegrendszer működését. Marshall és munkatársai¹⁴ ezt azzal egészítik ki, hogy az allergiás tünetek csökkentik a feladatra való koncentrációs képességet és motivációt, növelik a szorongást és az érzelmi distressz érzését, valamint mentális kimerültséghez és hangulatváltozáshoz vezetnek. Ezek a faktorok

⁵ Helenius, 2000. 444–452.; Alaranta, 2005. 707–711.

⁶ Chmura, 1994. 172–176.; McMorris, 1994. 123–130.; McMorris, 1999. 667–676.; Kashihara, 2000. 135.; Hawkins, 1992. 643–653.; Rikli, 1991. 61–67.; Davids, 2004. 54–57.

⁷ Kremer, 2002. 1310–1315.

⁸ Hartgerink-Lutgens, 2009. 500–508.

⁹ Juniper, 1994. 413–421.; Reilly, 1996. 278–288.; Marshall, 2000. 403–410.

¹⁰ Vuurman, 1993. 121–126.; Marshall, 1993. 251–258.

¹¹ Marshall, 2000. 403–410.

¹² Wilken, 2002. 372–380.

¹³ Blank, 1994. 220–228.

¹⁴ Marshall, 2000. 403–410.

együttesen pedig olyan biokémiai változást hoznak létre, amelyek közvetlenül hatást gyakorolnak a központi idegrendszer működésére. Emellett vannak olyan szerzők, akik azt feltételezik, hogy az allergia kezelésére alkalmazott antihisztamin kezelés okozza a kognitív funkciók deficitjét,¹⁵ más tanulmányok szerint ezek a kezelések a vigilanciát csökkentik.¹⁶

Az eddig publikált vizsgálatok alacsony száma és ellentmondásossága indokolta kutatásunkat, amelynek során arra voltunk kíváncsiak, hogy a rhinitis allergica sportolók esetében milyen hatással van a légzési funkciókra, a fittségi állapotra és a kognitív funkciókra.

RÖVIDÍTÉSEK ÉRTELMEZÉSE

vol. 2–5: orrüregi térfogat 2–5 cm-ig

vol. 0–7: orrüregi térfogat 0–7 cm-ig

NIPF – Nasal Inspiratory Peak Flow: nazális belélegzési csúcsáramlás

FEV1 – forced expiratory volume in one second: erőltetett kilégzés első 1 másodperc alatti térfogata

PIF – Peak Inspiratory Flow: belélegzési csúcsáramlás

STAI – Spielberger-féle Állapot-Vonás Szorongás Kérdőív

MÓDSZER

A vizsgálatban összesen 14 fő (10 férfi és 4 nő) vett részt, akiket két csoportra osztottunk. A kísérleti csoportot 7 fő allergiás sportoló alkotta (átlag életkor: 42.14 ± 5.98 év; iskolai végzettség átlaga: 18.57 ± 4.92 év). A kísérleti csoportba kizárólag olyan személyek kerültek be, akik heti öt vagy több alkalommal sportolnak. A kontroll csoportba 7 fő szintén allergiás, de rendszeresen nem sportoló személy került (átlag életkor: 42.29 ± 5.76 év; iskolai végzettség átlaga: 18.14 ± 1.67 év). A két csoportot egyeztettük életkorban ($t(12) = -0.045$, $p = 0.96$) és iskolai végzettségben ($t(12) = 0.218$, $p = 0.83$). A vizsgálatba bevont személyek spec IgE-vel vagy prick teszttel igazolt, szezonban közepes/súlyos tünetekkel rendelkező parlagfűallergiások voltak. A vizsgálat megkezdése előtt minden résztvevőt tájékoztattunk a vizsgálat céljáról és menetéről, valamint írásbeli beleegyezést is kértünk. A vizsgálat során az etikai szabályokat betartottuk (etikai engedély száma: 3368, iktatószám: 43/2014.).

¹⁵ Kay, 1997. 2350–2356.; Simons, 1996. 22–27.

¹⁶ Burns, 1994. 716–724.; Spaeth, 1996. 893–906.

Légzési funkciók vizsgálata

A statikus légzésfunkciós vizsgálatok közül akusztikus rhinometriával (AR) vizsgáltuk a 0–7 cm és 2–5 cm közötti orrvolument.¹⁷ Dinamikus légzésfunkciós vizsgálat során a levegőáramlás legnagyobb sebességét, a nazális belégzési csúcsáramlást (NIPF) mértük.¹⁸ A tüdőtérfogatot és annak időbeli, illetve áramláshoz viszonyított változását spirometriával követtük.¹⁹

Fittségi index vizsgálata

A fizikai teljesítőképesség objektív megítélésére az ezen a területen mind ez idáig kevésbé ismert Harvard Lépéstesztet (HST) alkalmaztuk. A vizsgálat során a páciens feladata: öt percen keresztül 120 ütem/perc lépésszámmal lépjen fel és le egy erre a célra kialakított dobogón. A gyakorlat befejezését követően három pulzusmérés következik: az 1–1.5 perc, a 2–2.5 perc és a 3–3.5 perc között. Ezután a fittségi indexet egy képlet segítségével tudjuk kiszámolni: (végrehajtás ideje s-ban) $\times$ 100/(pulzus-számok összege) $\times$ 2. Az orientáló értékeket egy standard táblázat tartalmazza.²⁰

Kognitív funkciók vizsgálata

A végrehajtó funkciók mérésére a betű- és szemantikus fluencia tesztek alkalmaztuk, amelynek során a vizsgálati személy feladata, hogy előre meghatározott betűvel (pl: „t”, „k”) vagy kategóriába (pl.: állat, élelmiszer) tartozó szavakat soroljon fel egy percig.²¹

A rövid távú emlékezet verbális komponensének mérésére a számterjedelem-tesztet használtunk, amelynek során a vizsgálati személy feladata, hogy egyre növekvő számsorozatot mondjon vissza előre meghatározott sorrendben. A komplex munkamemória mérésére a fordított számterjedelem-tesztet használtunk, amelynek során szintén számsorozatot kellett visszamondaniuk a vizsgált személyeknek, de fordított sorrendben. Mindkét teszt esetében minden terjedelemhez négy sorozat tartozik, amelyből legalább kettőt vissza kell mondania a vizsgálati személynek, hogy továbbléphessen a következő sorozatra. A legkisebb terjedelem három, a legnagyobb kilenc terjedelmű, csak a helyesen visszamondott sorozatok

---

¹⁷ Austin, 1994. 33–37.

¹⁸ Ottaviano, 2006. 32–35.

¹⁹ Swart, 2003. 591–595.

²⁰ Andrade, 2012. 116–124.

²¹ Tánzos, 2014. 55–75.

fogadhatók el. A vizsgálati személy rövid távú verbális és komplex munkamemória-terjedelmét az a sorozat fogja mutatni, amit még hibátlanul visszamond. A rövid távú emlékezet vizuális komponensének mérésére pedig a Corsi-kockák-tesztet használtunk, amelynek során a vizsgált személyek feladata az volt, hogy egy fekete táblán, kilenc szabálytalanul rögzített, 2 cm átmérőjű, fekete színű kockákra kell rámutatnia abban a sorrendben, ahogy a vizsgálat vezetőjétől korábban látta. Minden terjedelemhez négy sorozat tartozik, amelyből legalább kettőt vissza kell mutatnia a vizsgálati személynek, hogy továbbléphessen a következő sorozatra. A legkisebb terjedelem három, a legnagyobb kilenc terjedelmű, csak a helyesen visszamondott sorozatok fogadhatóak el. A vizsgálati személy rövid távú vizuális terjedelmét az a terjedelem fogja mutatni, amit még hibátlanul visszamutat.²² A szorongásszint mérésére Spielberger-féle Állapot- és Vonás Szorongás Kérdőívet (STAI) használtuk, amely a pillanatnyi és a vonás szintű szorongás mértékét méri, amelynek során a vizsgálati személyeknek egytől négyig terjedő skálán kell meghatározniuk, hogy mennyire jellemző rájuk az adott állítás.²³

A vizsgálatok a Szegedi Tudományegyetem Fül-Orr-Gégészeti és Fej-Nyaksebészeti Klinikáján történtek. Valamennyi résztvevőt két alkalommal teszteltük, az első tünetmentes időszakban (baseline), a második közvetlen allergénspecifikus nazális provokációt követően történt. A nazális provokáció során orrfelénként 30 IR/ml dózisú parlagfű allergénnel provokáltuk a vizsgálati személyek orrnyálkahártyáját. Mindkét tesztelési alkalom egy személy esetében megközelítőleg másfél órát vett igénybe, ahol elsőként a légzésfunkciókat vizsgáltuk, majd a neuropszichológiai funkciókat, végül a fittségi mutatókat.

STATISZTIKAI ANALÍZIS

A vizsgálat során SPSS 22.0 statisztikai programcsomaggal dolgoztunk. A két csoport átlagértékeinek összehasonlítását kétmintás t-próbával, a két mérési alkalom összehasonlítását külön-külön csoportonként, páros-mintás t-próbával végeztük.

Eredmények

A következő oldalon lévő táblázatban a két csoport eredményei vannak feltüntetve a tünetmentes időszakban és a provokációt követően.

A tünetmentes időszakban (baseline) szignifikáns különbség jelent meg az allergiás sportoló és az allergiás nem sportoló csoportok között a Harvard Step Teszten (HST)

---

²² Szendi, 2005. 114–161.

²³ Sipos, 1970. 51–61.

	Baseline-mérés		Provokáció	
	Sportoló csoport	Kontroll-csoport	Sportoló csoport	Kontroll-csoport
vol. 2-5. [cm ³]	9.29 ± 2.72	8.96 ± 3.13	3.26 ± 1.7 *	2.46 ± 1.17 *
vol. 0-7. [cm ³]	25.61 ± 6.82	24.32 ± 5.77	13.11 ± 3.76 *	9.85 ± 2.66 *
NIPF [L/min.]	183.57 ± 95.51	115.71 ± 71.08	0.00 ± 0.00 *	0.00 ± 0.00 *
FEV1 [L]	4.13 ± 0.78	3.43 ± 1.08	4.13 ± 0.66	3.21 ± 0.78
PIF [L/s]	7.89 ± 2.69 #	3.87 ± 1.54	7.24 ± 1.93 #	3.53 ± 1.22
HST [pont]	112.32 ± 22.00 #	82.75 ± 7.14	113.29 ± 27.95 #	85.45 ± 6.03
Betűfluencia/ összes szó [pont]	21.43 ± 8.12	16.43 ± 4.27	19 ± 5.19	14.00 ± 6.32
Betűfluencia/ ismétlés [pont]	0.57 ± 0.97	0.14 ± 0.37	0.14 ± 0.37	0.29 ± 0.48
Betűfluencia/ hiba [pont]	0.29 ± 0.48	0.29 ± 0.48	0.43 ± 0.53	0.00 ± 0.00
Szemantikus fluencia/ összes szó [pont]	27.86 ± 5.49	28.71 ± 4.82	32.29 ± 7.65 *	26.86 ± 13.43
Szemantikus fluencia/ ismétlés [pont]	0.57 ± 1.13	0.14 ± 0.37	0.29 ± 0.48	0.14 ± 0.37
Szemantikus fluencia/ hiba [pont]	0.00 ± 0.00	0.00 ± 0.00	0.00 ± 0.00	0.43 ± 1.13
Számterjedelem [pont]	5.86 ± 0.90	5.71 ± 1.25	5.71 ± 0.95	5.71 ± 0.95
Fordított számterjedelem [pont]	4.29 ± 0.75	4.71 ± 1.38	5.86 ± 1.86 # *	4.00 ± 0.81
Corsi-kockák [pont]	4.86 ± 0.69	4.71 ± 0.75	4.86 ± 0.69	4.43 ± 0.78
STAI/ állapot [pont]	39.43 ± 14.09	34.14 ± 4.52	37.71 ± 6.37	38.86 ± 9.31
STAI/ vonás [pont]	42.33 ± 5.24	40.57 ± 8.79	39.33 ± 7.63	41.71 ± 5.05

1. táblázat

(*: provokáció vs. baseline-mérés, ahol $p < 0.05$;
#: sportoló csoport vs. kontroll csoport, ahol $p < 0.05$)

és a belégzési csúcsáramlás (PIF) mértékében. (lásd 1. és 2. ábra). A többi légzési paraméterben, valamint a neuropszichológiai funkciók tekintetében nem találtunk szignifikáns különbséget a csoportok között.

A nazális provokációt követően a légzésfunkció tekintetében az orrkeresztmetszet 2–5 cm-es (vol. 2–5) és 0–7 cm-es (vol. 0–7) paramétereiben nem találtunk különbséget a két csoport között (lásd 3. ábra). Viszont a belégzési csúcsáramlás (PIF) mutatójában szignifikáns eltérés jelent meg a csoportok között a sportolók javára. A sportoló csoport a tüdőkapacitás mérésénél jelentős mértékben jobban teljesített (lásd 2. ábra).

A nazális belégzési csúcsáramlás (NIPF) mérésénél nem találtunk szignifikáns különbséget a két csoport teljesítményében, mert a provokáció hatására a betegek nyálkahártyája annyira megduzzadt, hogy az orron keresztüli légzés mindkét csoportnál teljes mértékben akadályozva volt a provokáció hatására (lásd 4. ábra). A fizikai állóképességet mérve (HST) a két csoport között a provokációt követően a fitességi index átlagértéke szignifikánsan magasabb lett az allergiás sportoló csoportnak (lásd 1. ábra).

Kognitív funkciók és szorongásszint eredményei

A végrehajtott funkciókat mérő betű- és szemantikus fluencia-teszteken a két csoport között nem jelent meg szignifikáns különbség. A betűfluencia-teszten a hibázások arányában jelent meg tendenciaszerű különbség a csoportok között, az allergiás sportoló csoport hibázott, amíg a kontrollcsoportban ez nem fordult elő. A munkamemória egyes komponenseit mérő teszteken a komplex munkamemóriát mérő Fordított Számterjedelem teszten jelent meg szignifikáns különbség a csoportok között a sportolók javára. A verbális rövid távú memóriát mérő Számterjedelem teszten ugyanolyan eredményt ért el a két csoport a provokáció alkalmával. A vizuális rövid távú emlékezeti működést mérő Corsi-kockák-teszten sem jelent meg szignifikáns különbség a csoportok között (5. ábra). Spielberg-féle Állapot-Vonás Szorongás Teszten sem az állapot, sem a vonás szorongásszintjében nem jelent meg szignifikáns különbség a csoportok között.

Az allergiás sportoló csoport esetében, az első és második mérési alkalom között szignifikáns különbséget találtunk az orron keresztüli légzés mértékének mutatóiban (vol. 2–5, vol. 0–7, nazális belégzési csúcsáramlás [NIPF]). Ezek alapján, a provokáció hatására eldugult az orrjárat (lásd 3., 4. ábra). A tüdőkapacitás mértékében és a fitességi mutatókban nem jelent meg szignifikáns különbség a mérési alkalmak között. A kognitív funkciók tekintetében egyedül a szemantikus fluencia összesen visszamondott szavak számában és a komplex munkamemória teljesítményben jelent meg szignifikáns eltérés a két mérés között, a provokáció alkalmával

jobban teljesített a sportoló allergiás csoport mindkét teszten (lásd 6., 5. ábra). A többi kognitív funkció tekintetében és a szorongás szintjében nincs különbség a mérési alkalmak között.

Az allergiás kontrollcsoport esetében ugyanazokban a mutatókban jelent meg szignifikáns különbség a mérések között, mint a sportoló csoport esetében: az orron keresztüli légzés mértékében (vol. 2–5, vol. 0–7) és a nazális belégzési csúcsáramlásban (NIPF) (3., 4. ábra). A tüdőkapacitásban és a fittségi mutatókban nem jelent meg szignifikáns különbség a két mérési alkalom között. A kognitív funkciók tekintetében a betűfluencia-teszten az összesen visszamondott szavak számában jelent meg tendenciaszintű eltérés a két mérési alkalom között, a provokáció alkalmával rosszabb teljesítményt mutattak a kontrollcsoport tagjai.

MEGVITATÁS

Kutatásunk célja annak vizsgálata volt, hogy az allergiás rhinitis milyen hatással van a légzési paraméterekre, a kognitív funkciókra és a fittségi állapotra, valamint, hogy a rendszeres sportolás segíti-e a tünetekkel szembeni ellenálló képességet. Ennek vizsgálatára allergiás sportolókat hasonlítottunk össze allergiás nem sportoló személyekkel. Eredményeink alapján, nazális provokáció előtt szignifikáns különbséget találtunk az allergiás sportolók és az allergiás kontrollcsoport között a fittségi mutatóban és a tüdőtérfogatban. Az allergiás sportolók jobb eredményt értek el a fittségi teszten és nagyobb tüdőtérfogat-kapacitást mutattak, mint az allergiás kontrollcsoport. Nazális provokációt követően, a tüdőkapacitásban és a fittségi mutatóban az allergiás sportolók szignifikánsan jobb eredményt értek el, mint az allergiás kontrollcsoport. A kognitív funkciók tekintetében a komplex munkamemória teljesítményben jelent meg egyedül szignifikáns különbség a csoportok között. Az allergiás sportolók jobb teljesítményt mutattak.

Eredményeink alapján az allergiás sportolók jobb eredményt értek el a fittségi mutatókban és a tüdőkapacitásban mindkét mérési alkalommal, amely jobb edzettségi állapotukkal magyarázható. A kognitív funkciók tekintetében a nazális provokáció előtt nem találtunk különbséget a csoportok között, tehát jelen minta alapján nem mutattuk ki azt, amit Hötting és munkatársa,²⁴ hogy a rendszeres sport jó hatással van a kognitív funkcionálásra. Mindez magyarázható az alacsony elemszámmal is, habár Jacobson és Mattheaus²⁵ kutatása során szintén nem talált

---

²⁴ Hötting, 2013. 2243–2257.

²⁵ Jacobson, 2014. 521–527.

különbséget a végrehajtó funkciók, az általános intelligencia és a mentális feldolgozási sebességben sportoló és nem sportoló személyek között.

A nazális provokációt követően nem találtunk teljesítményromlást egyik csoportban sem, amely alátámasztja azokat a kutatásokat, ahol szintén nem találtak eltérést a kognitív funkciókban a tünetek ellenére.²⁶ Hartgerink-Lutgens²⁷ és munkatársai ezt azzal magyarázzák, hogy az allergiások csak szubjektíven élik meg a teljesítményromlást, de az objektív teszteken ez a romlás nem jelenik meg. Eredményeink azonban ellentétesek azokkal a korábbi kutatásokkal, amelyek teljesítményromlást találtak allergiás személyeknél a reakcióidőben, rövid távú emlékezeti teljesítményben és megosztott figyelmi feladatokban.²⁸ Habár ezek a kutatások egészséges kontrollszemélyekkel hasonlították össze az allergiás személyek teljesítményét. Az eltérő eredmények további oka lehet, hogy kutatásunkban más mérőeszközöket alkalmaztunk, mint az említett kutatások, illetve igen alacsony mintaelemszámmal dolgozunk.

A két mérési alkalom között az orrjárat átjárhatóságában jelent meg különbség a csoportok külön-külön vizsgálata során. A provokáció hatására eldugult az orrjárat, ami akadályozottá tette a légzést, azonban a tüdőkapacitásban nem jelent meg romlás a két mérési alkalom között. Ezzel ellentmondó Price és munkatársai²⁹ vizsgálata, ahol kimutatták, hogy a felső és alsó légút gyulladása erősen korrelál egymással, az orr gyulladása hiper-reaktivitáshoz vezethet a tüdőben, hasonlóképpen, a tüdő reakciókészsége gyulladáshoz vezethet az orrban.³⁰ Történt olyan kutatás, ahol az allergiás rhinitis-es betegek bronchiális hiperaktivitás nélkülinek látszottak, de az allergiás gyulladás jeleit az alsó légutakban megtalálták indukált köpet formájában. A fittségi index paramétereiben sem volt eltérés a mérési alkalmak között.

Eredményeink alapján a sportoló allergiás csoport jobb teljesítményt ért el mind a kontrollcsoport, mind pedig önmagához képest a nazális allergén provokációt követően a végrehajtó funkciókat és a komplex munkamemóriát mérő teszteken. Ennek az eredménynek a magyarázata lehet, amit már korábbi kutatások is kimutattak,³¹ hogy a rendszeres sport összefügg a reziliencia mértékével, így megnöveli a stresszel szembeni ellenálló képességet. Ezért a rendszeresen sportolókra inkább jellemző, hogy nagyobb nyomás alatt is képesek jól teljesíteni. Kutatásunkban

²⁶ Kremer, 2002. 1310–1315.; Hartgerink-Lutgens, 2009. 500–508.; Richerson, 1968. 269–284.

²⁷ Hartgerink-Lutgens, 2009. 500–508.

²⁸ Juniper, 1994. 413–421.; Reilly, 1996. 278–288.; Marshall, 2000. 403–410.; Vuurman, 1993. 121–126.; Marshall, 1993. 251–258.; Wilken, 2002. 372–380.

²⁹ Price, 2006. 737–742.

³⁰ Braunsthal, 2000. 2051–2057.

³¹ Hegberg, 2015. 1–7.; Fletcher, 2012. 669–678.; Hosseine, 2010. 633–638.

élsportolókat vizsgáltunk, akik a világversenyekekre való felkészülés és a versenyek során rendszeres stressznek vannak kitéve. A stresszhelyzetekhez való alkalmazkodás magyarázhatja a nazális allergénnel való provokáció utáni, javuló fizikális és kognitív teljesítményüket az első/baseline méréshez viszonyítva.

Összefoglalva, a nazális provokáció az allergiás kontroll- és az allergiás sportoló csoport kognitív és fittségi teljesítőképességét nem befolyásolta. Az egyszeri, nagy dózisú allergén hatására egyes funkcióknál szignifikánsan jobb eredményeket mértünk. A provokáció során felmerülő zavaró tényezők, mint például a duzzadt orrnyalkahártya, tüsszögés, könnyező szem nem rontották a kognitív funkciókat a betegeknél. Eredményeink magyarázata lehet az élsportolókra jellemző versenyszellem. Összességében elmondható, hogy az egyszeri, nagy dózisú allergén expozíció az allergiás betegeknél fokozott összpontosítást eredményezhet.

Tokodi Margaréta

*SZTE – Fül-Orr-Gégészeti
és Fej-Nyaksebészeti Klinika;
SZTE – Általános Orvostudományi
Kar Doktori Iskola*

Csábi Eszter

*SZTE – Pszichológiai Intézet
Kognitív- és Neuropszichológia
Tanszék*

Kiricsi Ágnes

*SZTE – Fül-Orr-Gégészeti
és Fej-Nyaksebészeti Klinika*

Kollár Edit

*SZTE – Fül-Orr-Gégészeti
és Fej-Nyaksebészeti Klinika*

Molnár H. Andor

*SZTE – Testnevelés
és Sporttudományi Intézet*

Rovó László

*SZTE – Fül-Orr-Gégészeti
és Fej-Nyaksebészeti Klinika*

Bella Zsolt

*SZTE – Fül-Orr-Gégészeti
és Fej-Nyaksebészeti Klinika*

FELHASZNÁLT IRODALOM

Alaranta A. – Alaranta H. – Heliovaara M. – Alha, P. – Palmu, P., Helenius, I.: *Allergic rhinitis and pharmacological management in elite athletes. Med Sci Sports Exerc*, 2005/37. 707–711.

Andrade, S. – Cianci, R. G. – Malaguti, C.: *The use of step tests for the assessment of exercise capacity in healthy subjects and in patients with chronic lung disease. J Bras Pneumol*, 2012/38. 116–124.

Austin, C. E. – Foreman, J. C.: *Acoustic rhinometry compared with posterior rhinomanometry in the measurement of histamine- and bradykinin-induced changes in nasal airway patency.* *Br J Clin Pharmacol*, 1994/37. 33–37.

Blank, R. – Remschmidt, R.: *Hyperkinetic syndrome: the role of allergy among psychological and neurological factors.* *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 1994/3. 220–228.

Borres, M. P.: *Allergic rhinitis: more than just a stuffy nose.* *Acta Paediatr*, 2009/98. 1088–1092.

Braunsthal, G. R. – Kleinjan, A. – Overbeek, S. E. – Prins, J. B., Hoogsteden, H. C.: *Segmental Bronchial Provocation Induces Nasal Inflammation in Allergic Rhinitis Patients.* *Am J Respir Crit Care Med*, 2000/161. 2051–2057.

Burns, M. – Shanaman J. E. – Shellenberger, C. H.: *A laboratory study of patients with chronic allergic rhinitis: Antihistamine effects on skilled performance.* *J Allergy Clin Immunol*, 1994/93. 716–724.

Chmura, J. – Nazar, K. – Kaciuba-Uscilko, H.: *Choice reaction time during graded exercise in relation to blood lactate and plasma catecholamine thresholds.* *Int J Sports Med*, 1994/15. 172–176.

Dauids, K. – Savelsbergh, G. – Bennett, S. J – Kamp, J. V. (2004): *Interceptive actions in sport: Information and movement.* New York, Routledge. 54–57.

Fletcher, D. – Sarkar, M.: *A grounded theory of psychological resistance in Olympic champions.* *Psychol Sport Exerc*, 2012/13. 669–678.

Harterink-Lutgens, I. – Vermeeren, A. – Vuurman, E. – Kremer, B.: *Disturbed cognitive functions after nasal provocation in patients with seasonal allergic rhinitis.* *Clin Exp Allergy*, 2009/39. 500–508.

Hawkins, H. L. – Kramer, A. F. – Capaldi, D.: *Aging, exercise, and attention.* *Psychol Aging*, 1992/7. 643–653.

Hegberg, N. J. – Tone, E. B.: *Physical activity and stress resilience: Considering those at-risk for developing mental health problems.* *Mental Health and Psychological Activity*, 2015/8. 1–7.

Helenius, I. – Haahtela, T.: *Allergy and asthma in elite summer sport athletes.* *J Allergy Clin Immunol*, 2000/106. 444–452.

Hosseine S. A. – Besharat, M.A.: *Relation of resilience with sport achievement and mental health ina sample of athletes.* *Procedia Soc Behav Sci*, 2010/5. 633–638.

Hötting, K. – Röder, B.: *Beneficial effects of pysical exercercise on neuroplasticity and cognition,* *Neurosci Biobehav Rev*, 2013/37. 2243–2257.

Jacobson, J. – Matthaeus, L.: *Athletics and executive functioning: how athletic participation and sport type correlate with cognitive performance. Psychol Sport Exerc*, 2014/15. 521–527.

Juniper, E. F. – Guyatt, G. H. – Dolovich, J.: *Assessment of quality of life in adolescents with allergic rhinoconjunctivitis: development and testing of a questionnaire of clinical trials. J Allergy Clin Immunol*, 1994/93. 413–421.

Kashihara, K. – Murota, M. – Shimizu, Y.: *Effects of Physical Exercise on Task Efficiency, The 6th International Sports Sciences Congress Ankara, Hacettepe University, School of Sport Science and Technology, Sport Science Association 2000*. 135.

Kay, G. G. – Berman, B. – Mockoviac, S. H. – Morris, C. E. – Reeves, D. – Starbuck, V. – Sukenik, E. – Harris, A. G.: *Initial and steady-state effects of diphenhydramine and loratadine on sedation, cognition, mood and psychomotor performance. Arch Intern Med*, 1997/157. 2350–2356.

Kremer, B. M. – Hartog, H. M. – Joles, J.: *Relationship between allergic rhinitis, disturbed cognitive functions and psychological well-being. Clin Exp Allergy*, 2002/32. 1310–1315.

Kremer, B. M.: *Quality of life scale in allergic rhinitis. Curr Opin Allergy Clin Immunol*, 2004/4. 171–176.

Laforest, L. – Bousquet, J. – Pietri, G. – Sazonov, K. V. – Yin, D. – Pacheco, Y. – Van Ganse, E.: *Quality of life during pollen season in patients with seasonal allergic rhinitis with or without asthma. Int Arch Allergy Immunol*, 2005/136. 281–286.

Leynaert, B. – Neukirch, C. – Liard, R. – Bousquet, J. – Neukirch, F.: *Quality of life in allergic rhinitis and asthma. A population-based study of young adults. Am J Respir Crit Care Med*, 2000/162. 1391–1396.

Marshall, P. S. – Colon, E.: *Effects of allergy season on mood and cognitive function. Ann Allergy*, 1993/71. 251–258.

Marshall, P. S. – O'Hara, C. – Steinberg, P.: *Effect of seasonal allergic rhinitis on selected cognitive abilities. Ann Allergy Asthma Immunol*, 2000/84. 403–410.

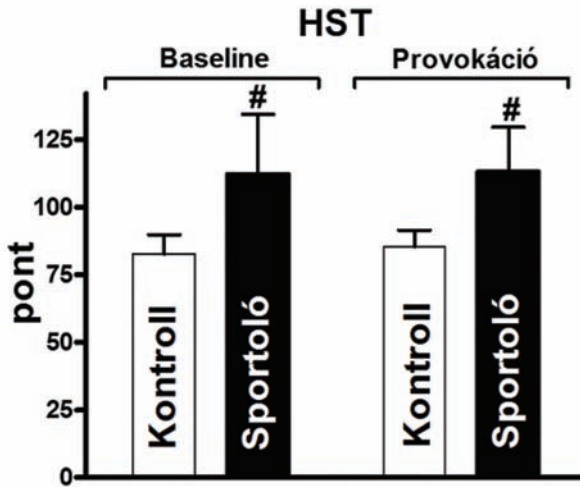
McMorris, T. – Keen P.: *Effect of exercise on simple reaction times of recreational athletes. Percept Mot Skills*, 1994/78. 123–130.

McMorris, T. – Myers, S. – MacGillivray, W. W. – Sexsmith, J. R. – Fallowfield, J. – Graydon, J. – Forster, D.: *Exercise, plasma catecholamine concentrations and decision-making performance of soccer players on a soccer-specific test. J Sports Sci*, 1999/17. 667–676.

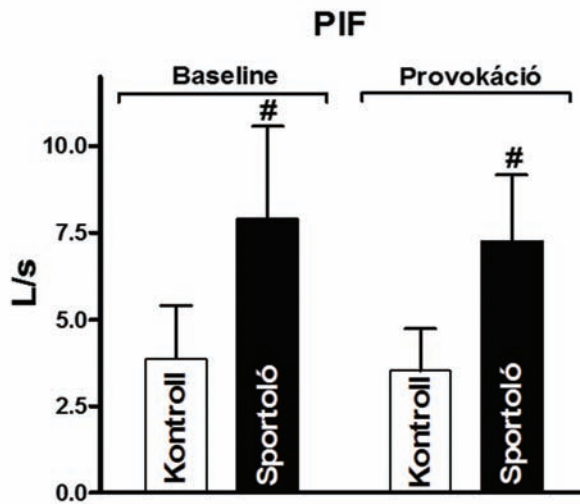
- Ottaviano, G. – Scadding, G. K. – Coles, S.: *Peak nasal inspiratory flow; normal range in adult population- Rhinology*, 2006/44. 32–35.
- Price, D. B. – Swern, A. – Tozzi, C. A. – Philip, G. – Polos, P.: *Effect of montelukast on lung function in asthma patients with allergic rhinitis: analysis from the compact trial. Allergy*, 2006/61. 737–742.
- Reilly, M. C. – Tanner, A. – Meltzer, E. O.: *Work, classroom and activity impairment instruments. Validation studies in allergic rhinitis. Clin Drug Investig*, 1996/11. 278–288.
- Richerson, H. B. – Seebohm, P. M.: *Nasal airway response to exercise. J Allergy*, 1968/41. 269–284.
- Rikli, R. – Edwards, D.: *Effects of a three year exercise program on motor function and cognitive processing speed in older women. Res Q Exerc Sport*, 1991/62. 61–67.
- Simons, F. E. – Fraser, T. G. – Reggin, J. D. – Roberts, J. R. – Simons, K. J.: *Adverse central nervous systems effects of older antihistamines in children. Pediatr Allergy Immunol*, 1996/7. 22–27.
- Sipos, K. – Sipos, M.: *The developmental and validation of the hungarian form of the STAI. In Spielberger, C. – DiazGuerrero D. (eds.) (1970): Cross-Cultural Anxiety, 2. Washington – London, Hemisphere Publishing Corporation. 51–61.*
- Spaeth, J. – Klimek, L. – Mosges, R.: *Sedation in allergic rhinitis is caused by the condition and not by antihistamine treatment. J Allergy Clin Immunol*, 1996/51. 893–906.
- Swart, F. – Schuurmans, M. M. – Heydenreich, J. C.: *Comparison of a New Desktop Spirometer (Spirospec) with a Laboratory Spirometer in a Respiratory Out-Patient Clinic. Respir Care*, 2003/48. 591–595.
- Szendi, I. – Kiss, G. – Racsmány, M. – Pléh, Cs. – Janka, Z.: *Neuropsychological examination of cognitive function. In: Tariska P. (eds.) (2005): Kortünet vagy kórtünet? Mental disorders in aging. Budapest, Medicina. 114–161.*
- Tánczos, T. – Janacsek, K. – Németh, D.: *A munkamemória és a végrehajtó funkciók kapcsolata az iskolai teljesítménnyel. Alkalmazott Pszichológia*, 2014/14. 55–75.
- Vuurman E. F. – Veggel, L. M. – Uiterwijk, M. M.: *Seasonal allergic rhinitis and antihistamine effects on children’s learning. Ann Allergy*, 1993/71. 121–126.
- Wilken J. A. – Berkowitz, R. – Kane, R.: *Decrements in vigilance and cognitive functioning associated with ragweed-induced allergic rhinitis. Ann Allergy Asthma Immunol*, 2002/89. 372–380.

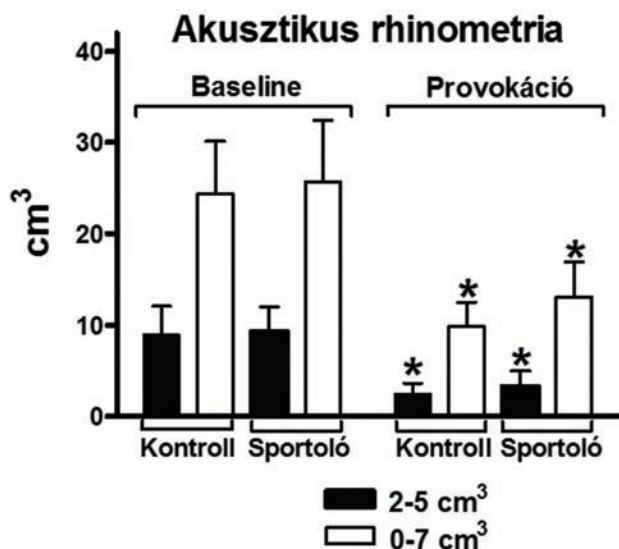
ÁBRÁK GYŰJTEMÉNYE

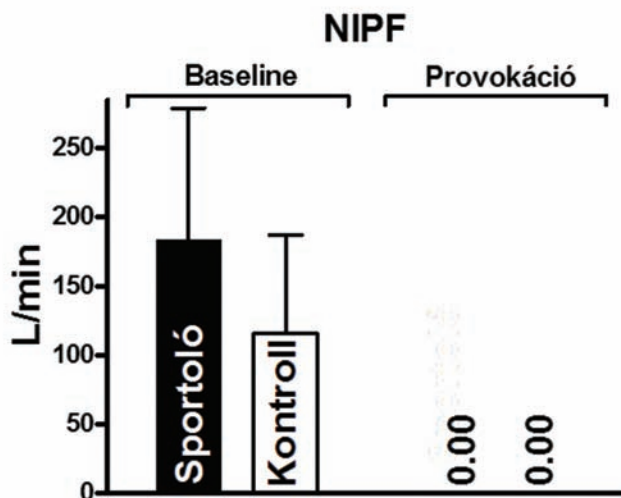
1. ábra: Az első mérési alkalommal és a provokációt követően is szignifikáns különbség jelent meg az allergiás sportoló és az allergiás nem sportoló csoportok között a Harvard Step Teszten (HST).
#: sportoló csoport vs. kontrollcsoport, ahol $p < 0.05$

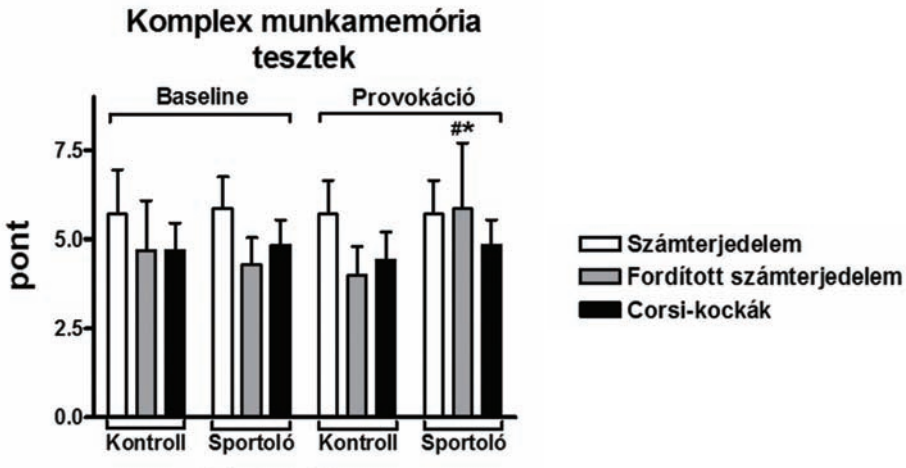
2. ábra: Az első és a második mérési alkalommal is szignifikáns különbség jelent meg az allergiás sportoló és az allergiás nem sportoló csoportok között a belégzési csúcsáramlás (PIF) mértékében.
#: sportoló csoport vs. kontrollcsoport, ahol $p < 0.05$

3. ábra: Az allergiás sportolók és az allergiás nem sportolók csoportonkénti összehasonlításában is az első és második mérési alkalom között szignifikáns különbséget találtunk az orron keresztüli légzés mértékének mutatóiban (vol. 2-5, vol. 0-7).
*: provokáció vs. baseline-mérés, ahol $p < 0.05$

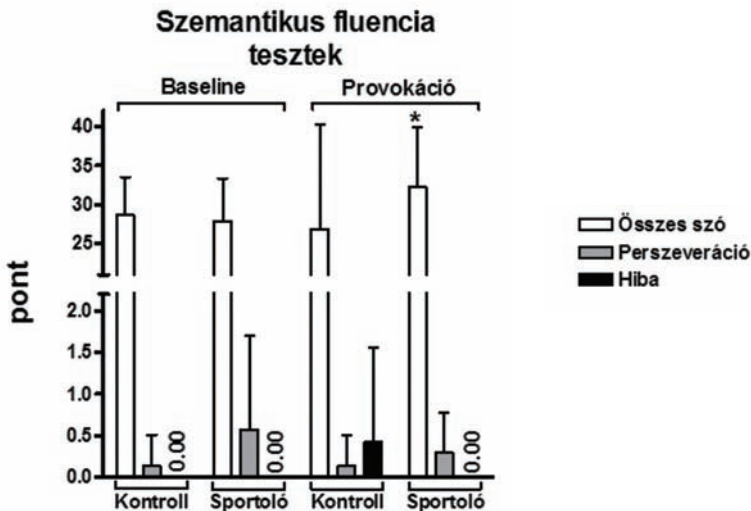
4. ábra: A csoportokat külön-külön összehasonlítva az első és második mérési alkalom között mindkét csoportban szignifikáns különbséget találtunk a nazális belégzési csúcsáramlás (NIPF) mértékében.
*: provokáció vs. baseline-mérés, ahol $p < 0.05$

5. ábra: A provokációt követően a komplex munkamemóriát mérő fordított számterjedelem teszten jelent meg szignifikáns különbség a csoportok között a sportolók javára. A csoportokon belüli összehasonlításkor szignifikáns eltérés mutatkozott a sportoló allergiás csoportnál a két mérés között, a provokáció alkalmával szignifikánsan jobban teljesítettek a fordított számterjedelem teszten.

*: provokáció vs. baseline-mérés, ahol $p < 0.05$;

#: sportoló csoport vs. kontrollcsoport, ahol $p < 0.05$;

6. ábra: A szemantikus fluencia tesztben az összesen visszamondott szavak számában jelent meg szignifikáns eltérés a sportolók csoporton belüli két mérése között, a provokáció alkalmával szignifikánsan jobban teljesítettek a teszten.

*: provokáció vs. baseline-mérés, ahol $p < 0.05$

ENDRE ÁDÁM HAMVAS

SOME REMARKS ABOUT THE RECEPTION OF HERMETICA IN CHRISTIAN INTELLECTUAL HISTORY

In my summary account, I would like to outline some problems concerning the question of the Hermetic tradition in the history of Western Christianity. In the present case, I have the possibility only to show some of the theories and I would like to elaborate on this topic in the course of my later researches. Briefly to say: my aim is to disclose some aspects of the figure of Hermes Trismegistus in the European intellectual tradition and the history of the reception of the Hermetic philosophical and occult writings from the late antique Christianity to the early modern times.

Firstly I have the idea that the history of this reception has a framework within the transformations of Hermes Trismegistus' figure that can be described as follows: this is the process of sacralization and desacralization of Hermes. In some points of this history, Hermes is represented as the divine (or divinely inspired) sage or divine figure who revealed the truth about God, the universe and the true nature of humankind for the worthy persons. However, at some other times, he is tried to be dethronized. Sometimes these aspects got confused as in the case of Hermes the magician who can appear as a divine person or on the other hand to whom some magical tractates of dubious value are attributed. This process of sacralization and desacralization is not a linear one: after a period of sacralization the opposite view becomes stronger, and actually, sometimes these contrary opinions contend with each other.

My intention in the future is to write the of the history of the reception of Hermetica in Western Christianity. The present paper presents the main focuses of my researches.

GÁBOR HORVÁTH

L'EREDITÀ DI GYULA GLATTFELDER VESCOVO DI CSANÁD "IMPARIAMO DALLA VERGINE MARIA A PORTARE CRISTO IN NOI"

In questo articolo ci siamo occupati in generale della predicazione su una chiesa di Gyula Glattfelder. Questa predicazione è stata scritta prima del suo servizio vescovile, intorno al 1906, quando lui era un professore del Seminario Centrale di Budapest. È molto importante il testo perché con l'aiuto di questo possiamo capire meglio la simbologia del Duomo di Szeged, costruito per sua volontà nel 1930, diventando il simbolo della rinascita del paese dopo il trattato di pace di Trianon (1920).

Abbiamo esaminato per la prima volta, tra l'altro, in base ad altre predicazioni e documenti del vescovo, i sei simboli della Vergine Maria e la frase del Papa Pio XI – *Facere magna et pati fortia hungaricum est* – che si vedono sull'arco trionfale del Duomo, l'altare di San Gherardo il primo vescovo di Csanád (1030) e l'altare della Santa Croce.

PÉTER ZAKAR

THE ECONOMY OF THE DIOCESE OF CSANÁD IN 1848–1849

The agricultural estates of the Diocese of Csanád were different from other church owned rural estates of the contemporary Hungary which were dominated by forestry and wine production. On the agricultural lands of the Diocese of Csanád, similarly to other, not church owned lands, mainly wheat and corn were cultivated as the basic source of income. Adding to this the diocese also ran several inns, butcheries and groceries. During the war of independence the incomes naturally declined in a certain extent but did not cause a real crisis in the economy of the diocese.

ESIÖBU ANAYO AUGUSTUS

THE OFFICE OF A RELIGIOUS PASTOR

The monks, or in general, the religious did not share in the pastoral works of the Church from the beginning till the middle age, or precisely, the time when the Church felt a big need for their involvement, though with limitations, regulations and even scepticisms. This was especially because of the true nature and goals of religious: a total handover of oneself to God thereby renouncing completely on things of the World.

If a religious would be called a pastor, it then means that he should be in between two ways of life, as forces pulling him to either sides, namely: the side of pastoral work which he is appointed to, then his religious life, which is another pattern of life that requires almost different system of life from the person who shares in it. In any case, it is important to point out that office of a religious pastor is also a parish, that is “*a certain community of the Christian faithful stably constituted in a particular church, whose pastoral care is entrusted to a pastor (parochus) under the authority of the diocesan bishop*” (can 515 §1). The two ways of live mentioned in his situation makes him to be under two authorities, namely: the competent

authority of his religious order or congregation and the authority of the local ordinary to whom the parish belongs. The same “*double act*” applies to other aspects of his function, like his appointment, his reverence to two authority, his transfer or removal etc. These acts need the mutual co-operative works of the two fields of life which he lives and their competent authorities.

Another interesting thing or even sometimes problem around office of a religious pastor is its stability. The office of a religious, as a person, cannot be made stable, because the office itself, that is, the parish, is entrusted directly to the religious organization who chooses or nominates him to be appointed or affirmed by the local ordinary, the diocesan bishop. In other words, he is not *vicarious perpetuus*. As a result of this, stability of this office is possessed by the religious institution and not the religious pastor as a person.

Nevertheless, we still have to say that a religious pastor has a lot to add to pastoral works as far as *salus animarum* is concerned. The challenges emerging from the nature of two sources of his functions have been in existence for ages and would still continue to exist as long as religious would be entrusted to be a pastor of a parish.

SAROLTA FEST

COMPARATIVE SURVEY OF PRESCHOOL-AGE CHILDREN'S PHYSICAL AND MOTORIC PERFORMANCE

Follow-up monitoring of children's physical development and motoric performance greatly facilitates determining the contents of physical education activities and identifying talented children at an early age. The latest analysis of 3–6-year-old children's somatic progression and motoric performance was carried out in 2007 (Farmosi-Gaálné, 2007). This countrywide-level survey was carried out as long ago as almost ten years. From this time onwards only a few such surveys have been conducted so we hardly know anything about the progression of preschool-age children's motoric performance. It can be claimed that there have been significant changes in preschools' staff and equipment since 2007. We believe these changes have positive effects on children's physical and motoric performance. Our research included a survey examining 153 preschool children's physical and motoric abilities. Our examinations in many cases confirmed our hypothesis that differences in preschools' staff and equipment exercise impact on preschool-age children's physical and motoric progression. Our results prove that there is some divergence

between the physical and motoric performance of boys and girls. Comparing our outcomes with country-level surveys we conclude that data measured by us show worse achievements. We see the importance of our research in the fact that it brings the results of the surveys focusing on somatic and motoric performance close to practice and helps in planning the output built on “input”.

MARIANN TANDARI-KOVÁCS

PHYSICAL AND PSYCHOLOGICAL CONDITION OF TEACHERS THE QUESTION OF BURNOUT AND OF ENGAGEMENT

There is increasing evidence from studies that educators are overloaded emotionally as well as intellectually and physically.

The aim of the present study is to explore the psychosomatic status of Hungarian educators to reveal burnout and work engagement.

A cross-sectional survey was conducted among educators ($n = 140$, mean age 45 $SD = 9,3$; 73% female). Burnout was measured by Maslach Burnout Inventory – Educator Survey, work engagement was measured by Utrecht Work Engagement Scale and somatic complaints were covered by means of Psychosomatic Health Questionnaire.

81% of the respondents indicate fatigue and lack of energy, 59,5% of the head pain, while 58,5% have problems with sleeping last month. 52% of the respondents reported high emotional exhaustion, 10% of them are at high risk of depersonalization and 40% of the reported educators are at high risk of diminished personal accomplishment. Among the somatic complaints, fatigue plays role in emotional exhaustion (EE) component of burnout ($\beta = 0,363$, $P = 0,002$), explaining 21% of the variance of EE. All three subscales of engagement were strongly associated with diminished personal accomplishment ($r = -0,600$ to $-0,682$) and a moderate correlation was detected among all three subscales of engagement and depersonalization ($r = -0,408$ to $-0,455$).

Improving the physical and psychological well-being of educators is mandatory. In order to device effective intervention for burnout and emotional burden, we need to focus on stress reduction, primarily on adaptive emotion-focused coping strategies elaborated profession specific points and need to enhance educators’ work engagement.

ISTVÁN THÉKES

**INVESTIGATING THE KNOWLEDGE OF ENGLISH
AS A FOREIGN LANGUAGE COLLOCATIONS
IN CORRELATION WITH SOME BACKGROUND VARIABLES**

Knowing a word is complex and multidimensional in nature. Various aspects of knowing a word must be considered. As it was laid down in the previous section, breadth of vocabulary knowledge means how many words a person knows while depth refers to the knowledge of dimensions, e.g. synonyms, antonyms, contextual use, etc. The complexity of the concept of knowing a word is emphasized by Mukarto (2005, p. 153) who declares that “learning even one FL word or a lexical item is a complex task. Naturally, learners’ knowledge of a word is not binary in nature, nor is it an all or nothing phenomenon.” Several dimensions have been identified that inform researchers and teachers how complex it is to determine what it means to know a word. When considering YLs, three facts are worth keeping in mind: (1) word knowledge is incremental, which implies multiple oral and written inputs (Nagy, Anderson & Herman, 1987, p. 238); (2) word knowledge is also multidimensional since a lot of words have different meanings, and (3) word knowledge is interrelated in that the knowledge of one lexical item is connected to another (Scott & de la Fuente 2008, p. 108). Three main reasons have been phrased (Henrikssen, 2012) as to why L2 students might fail to develop sufficient competence in word combinations. These reasons are tentative and are supported by little empirical evidence. One reason is that conditions provided for the L2 learner might not be sufficient because of the lack of exposure to the target language. Secondly, there is a claim that L2 learners have a tendency of focusing on spate word items rather than word combinations. They simply do not have a holistic procession of collocations. This assertion was debunked by Durrant and Schmitt (2010) who claimed that problems of learning collocations cannot be attributed to a non-formulaic approach but the lack of exposure leads to failure to process multi-word units efficiently. Thirdly, since phrasemes vary in semantic opacity and might be less understandable for L2 learners. Henrikssen (2012) also claims that collocations are not salient and sometimes go unnoticed. In my research conducted in April 2017, I developed a new collocation test assessing Hungarian 9th graders collocational knowledge in meaning recognition modality. Besides measuring their level of idiomatic knowledge, I also collected data as regards the following constructs: attitude towards language learning, inductive

reasoning skills, and word learning strategies. I phrased the following research questions: 1) How do results achieved at the English idiom test correlate with attitudes towards language learning?, 2) How does the use of word learning strategies correlate with collocational knowledge?, 3) How does inductive reasoning skills correlate with results achieved at the collocational knowledge test?, and 4) how do the different background variables explain the knowledge of idioms. I found that attitudes towards language learning are in a strong relationship with collocational knowledge. As for the relationship between inductive reasoning skills, word learning strategies with collocational knowledge, I stipulated that inductive reasoning skills are in the strongest relationship with a significant correlational value with idiomatic knowledge whereas word learning strategies are the least significant variables in explaining the knowledge of idioms. Conclusions are drawn in the study.

MARGARÉTA TOKODI – ZSOLT BELLA – ESZTER CSÁBI –
ÁGNES KIRICSI – EDIT KOLLÁR – ÁDÁM PERÉNYI – LÁSZLÓ ROVÓ
**THE EFFECT OF A SINGLE-DOSE ALLERGEN
(NASAL PROVOCATION) TO PHYSICAL AND COGNITIVE
ABILITIES IN PATIENTS WITH RAGWEED ALLERGY**

Allergy is an endemic disease and has a considerable impact on the quality of life. This study aimed to assess the impact of active allergic rhinitis on physical and cognitive abilities in patients with allergy.

A total of 14 participants (7 allergic professional athletes and 7 other allergic patients without doing active sports) were enrolled in the study. Cognitive, respiratory (spirometry, acoustic rhinometry – AR, nasal inspiratory peak flow – NIPF) and fitness functions (Harvard Step Test – HST) were assessed before and after allergen exposure. Participants in both groups were provoked nasally with 30 IR/mL ragweed allergen in each nostril. This was followed by a reassessment of the above functions.

A significant difference was found between the groups in FEV1 ($p = 0.036$) and HST ($p = 0.039$); the group of professional athletes revealed higher average values in all cases. When comparing baseline results and those after provocation in each group, the only significant difference was the size of the nasal cavity and NIPF.

While having mapped the neuropsychological functions of the brain, we had been using test batteries that covered all of its areas of function and could even manifest minor alterations.

In neuropsychological assessments, professional athletes performed significantly better, compared with the control group after allergen provocation in short-term and long-term memory functions ($p = 0.029$, $p = 0.047$) and complex working memory capacity ($p = 0.033$). Athletes have achieved better results after provocation, comparing to the baseline test and the tests that measured executive functions ($p = 0.023$), complex working memory capacity ($p = 0.052$); short-term and long-term memory functions ($p = 0.02$, $p = 0.031$). In case of the control group decline of a trend level occurred during the test that measured executive function ($p = 0.075$) compared with the baseline test.

Short-term disturbing factors, e.g. swollen nasal mucosa, sneezing, and watery eyes after provocation did not caused deterioration in cognitive and fitness functions. A single-shot allergen in high doses has caused an increase in mental concentration, which was more pronounced in the case of professional athletes.

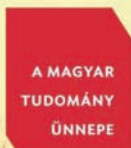
A Magyar Tudományos Akadémia
az **„Emberközpontú tudomány”**
mottóval hirdette meg
a **„Magyar Tudomány Ünnepe 2017”** programsorozatot,
aminek keretében

a Gál Ferenc Főiskola Teológiai Kara
és Egészség- és Szociális Tudományi Kara
„A tudomány az ember jövőjében”
címmel tart szimpóziumot.

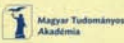
Helyszín:
GFF Teológiai Kar, 6720 Szeged, Dóm tér 6., Glattfelder terem

Időpont:
2017. november 23. 14-18 óráig

Tisztelettel hívjuk és szeretettel várjuk
oktatóinkat, hallgatóinkat, vendégeinket!

Magyar Tudományos
Akadémia

M E G H Í V Ó

A Gál Ferenc Főiskola Teológiai Karának (TK)
és Egészség- és Szociális Tudományi Karának (ESZK)
„A tudomány az ember jövőjében” című szimpóziuma
az MTA „Magyar Tudomány Ünnepe 2017” programsorozat keretében
Szegeden, 2017. november 23-án

PROGRAM

- 14.00–14.10 **MEGNYITÓ, ÜDVÖZLETEK**
I. ülészak
- 14.10–14.30 **NÁLUNK MEGTALÁLOD A JÖVŐD!**
Dr. Kozma Gábor, rektor, tanszékvezető főiskolai tanár
ESZK Társadalompedagógia Tanszék
- 14.30–14.50 **A SZERZETES PLÉBÁNOS HIVATALA**
Dr. Esiobu Anayo Augustus, tanszékvezető főiskolai docens
TK Rendszeres Teológia Tanszék
- 14.50–15.10 **A CSANÁDI EGYHÁZMEGYÉS PAPOK A CSÁZÁRI-KIRÁLYI HADBÍRÓSÁGOK ELŐTT, 1849-1852**
Prof. Dr. Zakar Péter, intézetvezető egyetemi tanár
TK Keresztény Művelődéstörténeti Intézet
- 15.10–15.30 **GLATTFELDER GYULA PÜSPÖK ÖRÖKSÉGE**
Dr. Horváth Gábor, tanszékvezető főiskolai docens
TK Egyháztörténet Tanszék
- 15.30–15.50 **HERMÉS TRISMEGISTOS ALAKJÁNAK RECEPCIÓJA A KERESZTÉNY HAGYOMÁNYBAN**
Dr. Hamvas Endre Ádám, adjunktus
ESZK Társadalomismeret Tanszék
- 15.50–16.00 **SZÜNET**
II. ülészak
- 16.00–16.20 **CSALÁDOK A DIGITÁLIS VILÁGBAN**
Dr. Petróczi Erzsébet, tanszékvezető főiskolai tanár
ESZK Nevelés- és Társadalompszichológia Tanszék
- 16.20–16.40 **PEDAGÓGUSOK TESTI-LELKI ÁLLAPOTA - A KIÉGÉS ÉS AZ ELKÖTELEZETTSÉG KÉRDÉSEI**
Dr. Tandari-Kovács Mariann, adjunktus
ESZK Nevelés- és Társadalompszichológia Tanszék
- 16.40–17.00 **IDEGENNYELV TANULÓK IDIOMATIKUS NYELVHASZNÁLATÁNAK DIAGNOSZTIKUS MÉRÉSE**
Dr. Thékes István, adjunktus
ESZK Társadalompedagógia Tanszék
- 17.00–17.20 **A NAZÁLIS PROVOKÁCIÓ HATÁSA A FIZIKAI TELJESÍTŐKÉPESSÉGRE ÉS A KOGNITÍV FUNKCIÓRA
PARLAGFŰ ALLERGIÁS BETEGEKEN**
Tokodi Margaréta, mb. vezető
Egészségnevelési- és Sport Intézet

Tájékoztatjuk, hogy a résztvevők a rendezvényre történő belépéssel hozzájárulásukat adják, hogy az előadás ideje alatt, annak helyszínén róluk fénykép vagy videofelvétel készüljön. Az GFF a felvételeket kizárólag tájékoztatási és sajtó célra használja fel.

EMBERKÖZPONTÚ TUDOMÁNY
A MAGYAR TUDOMÁNY ÜNNEPÉNEK 2017-ES MOTTÓJA

Magyar Tudományos
Akadémia

M E G H Í V Ó

A Gál Ferenc Főiskola Pedagógiai Kara
tisztelettel meghívja Önt a
Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából

„A tudomány az ember jövőjében”

címmel rendezendő,

**„Mester és Tanítványa – Egészségre nevelés,
egészségmegőrzés”**

oktatók és hallgatók közös bemutatójára.

Helyszín: Gál Ferenc Főiskola Pedagógiai Kar,
Nagyelőadó terem
5540 Szavas, Szabadság út 4.

Időpont: 2017. november 21.

EMBERKÖZPONTÚ TUDOMÁNY
A MAGYAR TUDOMÁNY ÜNNEPÉNEK 2017-ES MOTTÓJA

Magyar Tudományos
Akadémia

M E G H Í V Ó

P R O G R A M

2017. november 21. (Kedd)

15.00–15.20 Hivatalos megnyitó

Dr. Kozma Gábor főiskolai tanár, rektor köszöntője**Földesi Zoltán** Szarvas város főtanácsnoka15.20–15.50 **Család – óvoda - iskola szerepe az egészséges életmódra nevelésben**Előadó: **Dr. Lipcsei Imre** főiskolai tanár, dékán15.50–16.30 **Óvodás gyerekek motorikus fejlődésének vizsgálata**Előadó: **Dr. Fest Sarolta** főiskolai tanár, dékánhelyettes16.30–16.50 **Főiskolai hallgatók életmódjának vizsgálata**Előadók: **Puskás András-Sándor Gergő-Sziráki Éva** főiskolai hallgatók

16.50– Rendezvény zárása

Gircz Katalin Szarvas város Ifjúsági és Sport Bizottság elnökeEMBERKÖZPONTÚ TUDOMÁNY
A MAGYAR TUDOMÁNY ÜNNEPÉNEK 2017-ES MOTTÓJA

A tudomány az ember jövőjében című szegedi szimpózium

A Magyar Tudomány Ünnepe szegedi szimpóziumának ünnepélyes megnyitója

Dr. Kozma Gábor, a Gál Ferenc Főiskola rektora

Dr. Hamvas Endre Ádám előadása a szegedi szimpóziumon

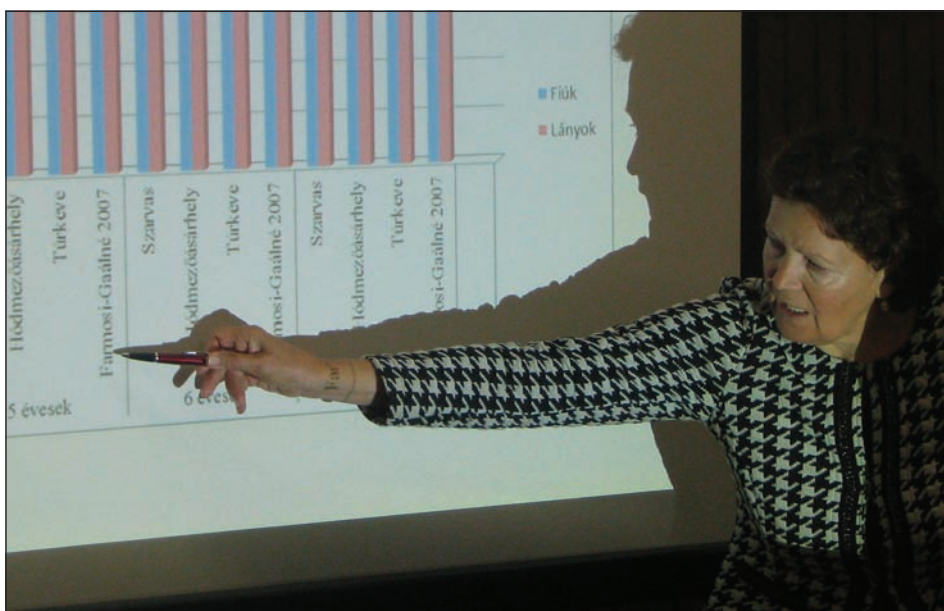
Dr. Horváth Gábor előadása a szegedi szimpóziumon

Prof. Dr. Zakar Péter előadása a szegedi szimpóziumon

Ft. Dr. Esiobu Anayo Augustus előadása a szegedi szimpóziumon

Dr. Fest Sarolta előadása a szarvasi szimpóziumon

Dr. Tandari-Kovács Mariann előadása a szegedi szimpóziumon

Dr. Thékes István előadása a szegedi szimpóziumon

Tokodi Margaréta előadása a szegedi szimpóziumon

